

ISSN 0236—3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul VI

1995

1(21)

Academia de Științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

• Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

1 (21) 1995

ianuarie—martie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1995

COLEGIUL DE REDACȚIE

DEMIR DRAGNEV (redactor-șef),
LEONID BULMAGA, IOAN CAPROȘU, ION CHIRTOAGA (secretar de redacție),
PAVEL COCARLA, ANDREI EȘANU, ION JARCUTCHI,
GHEORGHE NICOLAEV, ȘERBAN PAPACOSTEA, ION ȘISCANU,
ION ȚURCANU, VITALIE VARATEC, ALEXANDRU ZUB

ARTICOLE ȘI COMUNICĂRI

GHEORGHE NICOLAEV

CULTURA ARTISTICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA SUB DOMINAȚIA REGIMULUI COMUNIST (anii '60—'80)

Cultura artistică, fiind una din principalele componente ale vieții spirituale, prin mijloacele specifice de reflectare a realității, contribuie eficient la formarea calităților morale și creatoare ale personalității și, în ultimă instanță, la formarea potențialului etic și spiritual necesar pentru supraviețuirea neamului. În virtutea acestui fapt, în condițiile actuale cercetarea științifică a problemelor vizând dezvoltarea culturii artistice capătă o însemnătate deosebită.

În republică, problema evoluării culturii artistice este oglindită, într-o anumită măsură, în lucrările cu caracter general, consacrate construcției culturale și, îndeosebi, dirijării procesului respectiv de către organizația de partid din Moldova Sovietică¹. Aceste lucrări însă nu reflectă tabloul real al vieții spirituale din republică, deseriți evenimentele pe un ton major, ignorează contradicțiile și fenomenele negative care au persistat în viața artistică în această perioadă. Manipulând cu materialul factologic denaturat, autorii acestor lucrări au avut intenția să argumenteze tezele despre dezvoltarea continuă și înflorirea culturii artistice în Moldova Sovietică, despre rolul binefăcător al Partidului Comunist în dirijarea acestui proces, stimularea pe toate căile a procesului literar-artistic de către oficialități, încurajarea talentelor etc., teze care nici pe departe nu corespund adevărului istoric.

Problemele vieții artistice în Moldova au fost cercetate mai cu seamă de specialiștii în domeniul literaturii și artei. Ei însă au analizat aceste probleme sub aspectul creației literare și artistice. În ceea ce privește astfel de laturi ca starea și evoluția bazei materiale a culturii artistice, pregătirea cadrelor intelectualității artistice, formarea și perfecționarea mecanismului de dirijare a procesului artistic, problema asimilării valorilor artistice etc. — aceste probleme, în mare măsură, țin de competența istoricilor.

O încercare reușită, după părerea noastră, de analiză istorică a problemelor legate de dirijarea culturii artistice în Republica Moldova a fost efectuată de V. Cozma într-o comunicare publicată în *Revista de Istorie a Moldovei*², în care sunt reliefate metodele autoritare de dirijare a procesului artistic, specifice organelor de partid din republică în perioada postbelică, interdicțiile în domeniul tirajării operelor de artă și familiarizării maselor populare cu opere valoroase create în perioada indicată.

În articolul de față, având la bază literatura publicată, documente de arhivă, aprecieri expuse în presa periodică de către activiști și cercetători în domeniul literaturii și artei, cât și hotărâri ale plenarelor și congreselor uniunilor de creație în a doua jumătate a anilor '80, vom încerca să evidențiem aspecte noi în cercetarea problemelor privind dirijarea vieții artistice în Republica Moldova de către organele de partid și de stat. În special, vom analiza evoluția mecanismului de organizare a procesului artistic în domeniul artei teatrale și muzicale, formele și metodele concrete de dirijare de organele de partid și de stat a acestui domeniu în anii '60—'80, cât și influența nefastă exercitată de regimul comunist din Moldova Sovietică asupra dezvoltării culturii artistice în această perioadă. Astfel sunt conturate cauzele stagnării și crizei, care în anii '70—'80 au cuprins toate domeniile vieții artistice în fosta U.R.S.S. și, în special, în Republica Moldova.

Pentru înțelegerea fenomenelor ce au avut loc în Republica Moldova, este necesar, în primul rând, a evidenția atmosfera politică generală, pe fundalul căreia s-au desfășurat procesele istorice pe întreg spațiul sovietic în perioada cercetată. În acest context vom reține atenția la faptul că în dezvoltarea culturii artistice în toate republicile din fosta U.R.S.S. o mare însemnătate au avut-o hotărârile congreselor al XX-lea și al XXII-lea ale P.C.U.S. și un șir de documente de partid din a doua jumătate a anilor '50 — începutul anilor '60, care au restabilit, într-o oarecare măsură, principiile

și metodele democratice în conducerea societății, inclusiv a vieții artistice³. Procesul de democratizare a vieții obștești, care a început în această perioadă, a contribuit în mod esențial la activizarea procesului de creație artistică. Au apărut posibilități pentru noi căutări de creație și investigații. În țară aveau loc numeroase discuții, consfătuiri și conferințe, în care se discutau problemele realismului socialist și umanismului, corelația dintre elementul național și cel internațional în literatura și arta sovietică. Oamenii de creație s-au pronunțat împotriva dogmatismului, manifestărilor de paradă și schematismului, pentru restabilirea chipului adevărat al omului sovietic și reflectarea justă și multilaterală a fenomenelor din realitatea socială. A crescut simțitor rolul criticii literare și artistice. Unul din fenomenele pozitive în literatura și arta republicii în perioada dată a fost aflulxul de forțe tinere, completarea rândurilor intelectualității creatoare a scriitorilor, plasticienilor și muzicienilor, fapt care s-a răsfrânt binefăcător asupra procesului de creație din republică. Editarea clasicii literaturii române a contribuit la apariția pe scena teatrelor din Republica Moldova a pieselor din dramaturgia națională, iar reforma ortografică a stimulat dezvoltarea limbii române. În aceiași ani au fost create un șir de organizații și instituții culturale și de artă noi, inclusiv studioul de cinema «Moldova-film», teatrul dramatic din Bălți, Teatrul de operă și balet și Teatrul pentru tineret «Luceafărul», care au înviorat viața artistică din republică.

Drept rezultat, în anii '60 se observă un progres simțitor în dezvoltarea tuturor ramurilor culturii. Pentru republică aceștia au fost anii de afirmare a multor individualități artistice, creația cărora a stimulat procesul dezvoltării școlii naționale în literatură, în arta teatrală și cinematografică, muzicală și plastică.

În a doua jumătate a anilor '60 însă tendințele progresiste în dezvoltarea literaturii și artei din republică au început a fi înăbușite tot mai mult în urma intervenției regimului comunist cu mecanismul său de frânare, care în anii '70 cuprinde aproape toate domeniile vieții sociale, politice și economice a țării. Acest mecanism de frânare immanent regimului dat, dar slăbit, într-o măsură oarecare, o dată cu ameliorarea climatului social-politic din țară după congresul al XX-lea al P.C.U.S., în prima jumătate a anilor '60 a început a se întări din nou, o dată cu restrângerea procesului de democratizare, început în perioada precedentă de destindere social-politică din țară. Esența acestui mecanism constă în încălșurarea ideologică și politică a procesului artistic, în crearea unui sistem vicios de organizare și dirijare administrativă a procesului literar, a artei profesionale și activității colectivelor de artiști amatori.

Pe parcursul discuțiilor, care au avut loc la sfârșitul anilor '50 — începutul anilor '60, a devenit clar că noua etapă în dezvoltarea culturii artistice, legată de procesul de democratizare, a scos la iveală și probleme noi cu caracter ideologic. Având la bază trista realitate în activitatea de dirijare a procesului de creație în literatura și arta anilor '30—'40, un șir de reprezentanți ai intelectualității artistice au început, pe bună dreptate, să pună la îndoială veridicitatea căii de dezvoltare a artei sovietice. Ei au protestat împotriva ideologizării vieții artistice, au optat pentru renunțarea la primatul conținutului ideologic asupra creației artistice, au ridicat problema libertății creației, independenței literaturii și artei față de organele de stat și conducerea partinică⁴.

Însă în condițiile când procesul de democratizare a vieții social-politice din țară s-a împotmolit, aceste idei și cerințe nu au putut fi acceptate. În această perioadă înseși ideile despre libertatea creației artistice erau considerate străine politicii de clasă a societății socialiste. Ele au fost calificate ca revizioniste, cu care trebuie dusă o luptă fără compromis. Această intoleranță a dus la renunțarea de la procesul de democratizare a vieții artistice în țară, la sporirea rigidității sistemului administrativ în acest domeniu până la evoluția ei într-un mecanism de frânare a procesului de creație artistică.

Un rol important în această problemă îi revine Plenarei C.C. al P.C.U.S. din iunie 1963 consacrată problemelor ideologice, la care au fost discutate direcțiile principale pentru «îmbunătățirea educației comuniste și lupta cu ideologia burgheză». Până la plenară aceste probleme au fost discutate pe larg la consfătuirile republicane și regionale ale lucrătorilor din sfera ideologică. La consfătuirea republicană din Moldova, care a avut loc în luna mai 1963, spre exemplu, s-a constatat existența în rândurile

oamenilor de creație a unor «tendințe nesănătoase», s-a menționat că multe opere ale scriitorilor erau adresate trecutului, iar faptele și «realizările eroice» ale contemporanilor nu-și găsesc reflectare adecvată în creația lor artistică⁵. Intrunirea a calificat ca inadmisibilă pasiunea unor lucrători de creație în domeniul «pseudoinovator» de căutare a formelor noi în defavoarea clarității pozițiilor ideologice, a profunzimii și accesibilității operelor⁶. De asemenea, au fost supuse unei critici aspre filmele «Omul merge după soare» și «Excursie în april», turnate de studioul de cinema «Moldova-film», calificate ca mostre de manifestare a modernismului și lipsei de conținut ideinic în artă⁷. Astfel Plenara din iunie 1963 a marcat o etapă de cotitură în combaterea așa-numitelor manifestări ale modernismului, formalismului și lipsei de idei în creația literar-artistică din țară, ele, împreună cu manifestările naționaliste, fiind considerate expresie a ideologiei burgheze, primejdioase pentru artă, capabile de a zdruncina temelia vieții spirituale și politice în societate.

După Plenara C.C. al P.C.U.S. din iunie 1963 a fost perfecționat esențial sistemul de dirijare de către partid și organele de stat a vieții artistice din republică. Despre aceasta mărturisește, în parte, și evoluția sistemului comenzii de stat privind crearea și achiziționarea operelor în domeniul artei teatrale și muzicale, care pe parcurs de decenii a constituit una din principalele pârghii în dirijarea procesului de creație.

Ținem să subliniem că în a doua jumătate a anilor '50, o dată cu începutul procesului de destindere social-politică și ideologică, a fost făcută o încercare de a se dezice de la practica de comandă și achiziționare a operelor artistice prin intermediul organelor de stat. Or, în anii precedenți comanda de stat a contribuit la stabilirea unor metode administrative de planificare și dirijare a procesului artistic care ignorau intențiile de creație a artiștilor plastici, compozitorilor și dramaturgilor⁸.

La 26 martie 1956, în scopul creării condițiilor necesare pentru dezvoltarea și îmbunătățirea activității de creație a teatrelor și dramaturgilor. Ministerul Culturii din U.R.S.S. a emis un ordin, prin care a fost interzisă practica de încheiere a contractelor prin comanda de stat pentru crearea și achiziționarea operelor în domeniul artei teatrale și muzicale⁹. În conformitate cu acest ordin, Ministerului Culturii din U.R.S.S., precum și ministerelor culturii din republicile unionale li s-a interzis de a încheia contracte pentru crearea pieselor noi, iar contractele existente au fost transmise teatrelor. Cu dreptul de a încheia contracte cu autorii au fost autorizate toate teatrele dramatice și muzicale pentru copii de subordonare unională, republicană și locală, iar organele de cultură subordonate ministerelor au fost chemate să acorde ajutor teatrelor în îmbunătățirea lucrului cu dramaturgia și formarea repertoriului, ridicarea nivelului artistic și ideinic al acestuia.

O atare liberalizare a raporturilor dintre teatre și dramaturgi însă nu putea să existe mult în condițiile când Ministerul Culturii îndeplinea funcția de control asupra repertoriului și era responsabil de nivelul lui ideinic și artistic. Obligațiile date nu puteau fi îndeplinite de către Minister în situația în care a fost anulată comanda de stat care era, de fapt, pârghia principală a dirijării repertoriului. Din acest motiv pe la sfârșitul anilor '50 — începutul anilor '60 au fost luate măsuri pentru revenirea la vechiul sistem de încheiere a contractelor prin intermediul Ministerului Culturii.

La aceasta a contribuit și faptul că multe teatre din țară, inclusiv din Moldova, în plan organizatoric și financiar s-au dovedit a fi puțin pregătite de activitatea în noile condiții când erau nevoite de sine stătător să încheie contracte cu dramaturgii. Transpunerea în viață a Hotărârii din 26 martie 1956, după cum mărturisesc materialele Colegiului Ministerului Culturii din U.R.S.S. și Republica Moldova, a dus la o oarecare scădere a nivelului ideinic și artistic a repertoriului teatrelor¹⁰.

Dramaturgii, în majoritatea cazurilor, preferau să încheie contracte cu teatrele pentru a fi siguri că piesa va fi pusă în scenă. Conducerea teatrelor însă, având temeri de eșecuri de creație din partea autorilor, nu manifesta îndrăzneala în privința încheierii contractelor și așteptau piese gata. Drept rezultat, cu excepția teatrului muzical-dramatic «A. S. Pușkin», care desfășura o activitate mai mult sau mai puțin regulată cu dramaturgii pe baza planului de repertoriu, în teatrele republicii și la Filarmonică activitatea de formare a repertoriului din piese originale a fost lăsată în voia soartei, fiind dependentă de faptul când și ce va aduce dramaturgul ori compozitorul, iar teatrul dramatic rus-moldovenesc din or. Bălți în genere a încetat activi-

tatea cu dramaturgii locali și își alcătuia repertoriul numai din piese care veneau pe linia Secției unionale de răspândire a operelor dramatice sau repeta unele piese, puse în scenă de alte teatre din republică¹¹.

Aceste cauze, precum și necesitatea de a orienta forțele dramaturgilor la crearea pieselor de valoare din punct de vedere artistic și ideologic, care ar satisface cerințele diriguitorilor din societate, au contribuit la revenirea la vechiul sistem de comandă și achiziționare a operelor de creație de către organele de stat. În februarie 1960 direcția teatrelor a Ministerului Culturii din U.R.S.S. și ministerelor din republicile unionale li s-a permis oficial de a exercita comanda de stat pentru crearea și achiziționarea operelor noi¹².

Astfel, comanda și achiziționarea pieselor noi a început să fie realizată pe două căi: în mod decentralizat de înseși teatrele și colectivele muzicale și centralizat de Ministerul Culturii. Coexistența acestor căi în condițiile promovării unor forme și metode democratice de dirijare a procesului teatral ar fi permis o anumită concurență în desfășurarea activității respective (fapt care în mod inevitabil urma să contribuie la crearea unor opere remarcabile de un nivel artistic înalt), ar fi păstrat totodată teatrelor libertatea de creație, posibilitatea alegerii repertoriului, ar fi contribuit la formarea stilului original al fiecărui teatru. Însă logica intensificării elementului ideologic în procesul de creație a dus în mod inevitabil la amplificarea formelor și metodelor administrative de dirijare a culturii artistice.

În conformitate cu Hotărârea Plenarei C.C. al P.C.U.S. din iunie 1963, pe lângă Ministerul Culturii din U.R.S.S. și ministerele culturii din republicile unionale au fost create colegii pentru repertoriu și redactare (C.R.R.), care erau responsabile pentru îndeplinirea comenzilor de stat vizând operele de artă teatrală și muzicală, întocmirea repertoriilor teatrelor și colectivelor muzicale și controlul nivelului artistic și ideologic al activității acestor instituții. Peste un an a fost instituit monopolul absolut al organelor de stat asupra comenzilor și achiziționării creațiilor artistice din domeniul artei teatrale și muzicale, teatrele și colectivele muzicale fiind lipsite de dreptul de comandă și achiziționare a acestor opere. Iar o dată cu aprobarea, în anul 1967, a Regulamentului cu privire la ordinea de formare a repertoriului și controlului calității spectacolelor teatrelor dramatice și muzicale, a programelor de concerte și reprezentațiilor de circ¹³, colectivele teatrale și concertistice au fost în întregime subordonate aparatului central al Ministerului Culturii și subdiviziunilor sale departamentale.

Menționăm că în documentele oficiale referitor la activitatea organelor de cultură vizând comanda și achiziționarea operelor de artă în perioada cercetată este dată o apreciere pozitivă a acestei activități, fiind aduse argumente și cifre, în același timp mascându-se aspectele negative în activitatea respectivă. Tocmai sub influența acestor documente în istoriografie s-a consolidat părerea despre rolul, în exclusivitate pozitiv, al sistemului de comandă și achiziționare a operelor de artă de către organele de stat, părere susținută și de subsemnat¹⁴. În vremurile binecunoscute, de fapt, acest adevăr cu greu putea fi pus la îndoială, cu atât mai mult că prin comanda de stat s-au creat și opere de valoare atât în domeniul artei teatrale și muzicale, cât și în domeniul artelor frumoase¹⁵, acest lucru fiind firesc în condițiile în care majoritatea absolută a acestor opere erau create prin intermediul formei vizate de organizare a procesului de creație artistică.

Abia în a doua jumătate a anilor '80 — începutul anilor '90, când, o dată cu schimbările social-politice din societate, au început să fie puse la îndoială și multe adevăruri până nu demult de netăgăduit, a apărut posibilitatea de a examina de pe poziții noi, obiective fenomenul de cercetare vizat, având în vedere și aspectele lui negative, care au început tot mai mult să iasă la iveală în această perioadă.

Astfel, analiza fenomenului dat în condițiile actuale permite evidențierea celui mai esențial aspect negativ în organizarea procesului de creație prin intermediul sistemului de comandă și achiziționare a operelor de artă de către organele de stat și anume: orientarea oamenilor de creație la crearea operelor de artă cu un pronunțat conținut ideologic, care până la urmă s-a dovedit a fi fals. Iar primatul conținutului ideologic asupra creației artistice a oprit în ultimă instanță procesul de manifestare a talentului și a capacității de creație a oamenilor de artă, fapt care a dus la frânarea cursului de dezvoltare a literaturii și artei în această perioadă. Totodată, după cum a

fost demonstrat, concentrarea exclusivă în mâinile organelor de stat a drepturilor de comandă și achiziționare a operelor de artă și a resurselor bănești a fost un lucru nerațional, care a dus la formarea unor mormane de opere artistice, nivelul cărora era determinat numai de cabinetele ministeriale, unde, de regulă, și rămăneau¹⁶. Unul din aspectele negative ale acestei forme de organizare a procesului de creație constă în formarea practicii vicioase, când un grup de oameni de artă, care ocupau poziție dominantă în conducerea Ministerului Culturii și a uniunilor de creație, înșiși își comandau operele, le achiziționau, le apreciau și determinau onorarul respectiv. Ei se bucurau de privilegii deosebite la primirea comenzilor solide de stat din partea Ministerului Culturii, în același timp pentru ceilalți oameni de artă și, în special, pentru cei tineri aceste șanse erau reduse la minim¹⁷.

Menționăm că monopolul organului ministerial în domeniul achiziționării pieselor teatrale și muzicale a existat până în a doua jumătate a anilor '80. Abia în 1988, la ședința conducerii Uniunii oamenilor de teatru din U.R.S.S., care a avut loc la Chișinău, conducerea Ministerului Culturii din republică a recunoscut că colegiul de repertoriu și redactare al Ministerului s-a transformat într-o instanță intermediară puțin eficientă între scriitori și teatre. La această ședință au fost expuse propuneri de a transfera teatrelor toate resursele pentru achiziționarea pieselor cu lichidarea oricăror subunități de suprastructură ministerială în acest domeniu¹⁸.

Pe lângă crearea și activitatea noilor organe de stat, legată de traducerea în viață a directivelor partidului în domeniul culturii artistice, în anii '60—'70 a fost intensificată activitatea de organizare a învățământului politic al oamenilor de creație, orientat spre «educația» intelectualității creatoare din republică în spiritul moralei comuniste, patriotismului sovietic și internaționalismului socialist, luptei cu rămășițele trecutului în conștiința oamenilor de creație și influenței ideologiei burgheze în artă. În acest scop, în toate uniunile de creație și instituțiile de artă au fost organizate diferite forme ale învățământului politic (seminare teoretice, cercuri pentru învățământul politic, școli pentru instruire partinică, lectorii în problemele estetice marxist-leniniste etc.), la care erau atrași lucrătorii de creație și, îndeosebi, tineretul. Răspândirea în masă a diferitelor forme de învățământ politic, care a căpătat un caracter obligatoriu pentru toți oamenii de creație, a contribuit, în mare măsură, la ideologizarea și politizarea procesului artistic, consolidarea influenței partinice și, în ultimă instanță, la întărirea sistemului administrativ de dirijare a culturii.

Subliniem că regimul comunist nu numai că nu a contribuit la dezvoltarea multilaterală a culturii spirituale a popoarelor, ci, dimpotrivă, frâna și stăvilea acest proces. Acest lucru este explicabil, întrucât adevărata cultură este incompatibilă cu autotuternicia regimului dat.

Firește, regimul comunist a avut nevoie ca oamenii să aibă un anumit nivel de instruire și cultură (și el a contribuit la crearea lui), însă acest nivel nu trebuia să depășească limita care să prezinte pericol și să-i garanteze poziția dominantă. Astfel, orice înaintare pe calea valorificării culturii care depășea cadrul stabilit devenea ostilă sistemului respectiv și urma să fie exclusă. În acest caz intra în acțiune întregul arsenal de metode și forme de influență administrativă, care aveau menirea de a subordona oamenii de creație și de a-i pune în slujba regimului comunist, de a reduce creațiile artistice în cadrul unor limite, stabilite prin înțelegerea în duhul procustian și dogmatic de către cinovnici a rolului intelectualității de creație, ale literaturii și artei în societate.

Fenomenele în cauză erau comune pentru întreaga țară. În Republica Moldova însă metodele administrative ce dominau în dirijarea procesului de dezvoltare a culturii căpătase forme mult mai pronunțate. Aici au fost duse la un sfârșit logic asemenea mecanisme de dirijare, care stabileau dependența deplină a oamenilor de artă de multitudinea de instanțe birocratice, unde aproape fiecare cinovnic putea pronunța operei artistice ultima sentință, deseori incompetentă.

Un rol deosebit în consolidarea ulterioară a sistemului administrativ de dirijare a culturii în republică revine Hotărârii Plenarei C.C. a P.C.M. «Cu privire la sarcinile organizațiilor de partid, sovietice, sindicale și comsomoliste din republică în vederea îmbunătățirii în continuare a educației comuniste a tineretului» (mai 1968), convocată în atmosfera politică care a dominat în fosta U.R.S.S. după invadarea trupelor

militare sovietice în Cehoslovacia și reanimarea prin forță a regimului comunist în această țară. Alocuțiunea primului secretar al P.C.M., I. I. Bodiul, la Plenară a atestat în mod pregnant dogmatismul conducerii superioare de partid din republică în înțelegerea problemelor ce țin de progresul artistic, intoleranța față de creația liberă a oamenilor de artă. Raportul a supus unei critici aspre poziția intelectualității artistice, care încerca să reflecte în lucrări viața reală a societății, inclusiv chipul intelectual și moral al birocrăției sovietice. Drept tendințe periculoase au fost calificate concertele ansamblului vocal-instrumental «Noroc», unele montări ale Teatrului muzical-dramatic «A. S. Pușkin» și ale Teatrului «Luceafărul», precum și demonstrarea pe ecranele cinematografelelor din republică a filmelor din străinătate, «periculoase din punct de vedere ideologic»¹⁹.

Opțiunile Plenarei și măsurile legate de «întâmpinarea destoinică» a congreselor al XXIII-lea, al XXIV-lea și al XXV-lea ale P.C.U.S. și congreselor respective ale P.C.M., sărbătorirea pompoasă a unor serii de jubilee (50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie; 100 de ani de la nașterea lui V. I. Lenin; 50 de ani de la formarea U.R.S.S.; 50 de ani de la formarea R.S.S.M. și P.C.M. etc.) purtau pecetea intensificării ideologizării și politizării procesului artistic. Hotărârea Plenarei din mai 1968 și politica de cadre corespunzătoare, promovată de conducerea organizației de partid republicane, au creat condiții insuportabile pentru activitatea intelectualității de creație. La posturile de conducere în instituțiile de cultură și ideologice erau promovați oameni deseori incompetenți și indiferenți față de problemele culturii, literaturii și artei. Ei contrapuneau factorii naționali și internaționalismul și în această ordine de idei înăbușeau orice încercare de a reda limbii materne rolul cuvenit, de a păstra și dezvolta tradițiile populare și obiceiurile sănatoase, de a valorifica moștenirea clasică a culturii naționale etc. În aceste condiții un șir de reprezentanți talentați ai literaturii și artei și-au găsit azil peste hotarele republicii.

În același timp adevăratele probleme legate de dezvoltarea literaturii și artei în Moldova rămăneau nesoluționate. Deși în această perioadă au fost adoptate o serie de hotărâri ale Comitetului Central al P.C.U.S. în privința perfecționării sistemului de organizare a vieții artistice și stimularea unor ramuri ale ei²⁰, ele n-au dus și nici nu puteau duce la o îmbunătățire esențială a procesului de creație, întrucât realizarea lor era înfăptuită în cadrul aceluiași regim comunist, cu formele tipice de dirijare și supraveghere de aceeași patroni, pentru care erau străine înseși ideile și orice manifestare de libertate a oamenilor de creație artistică.

În Republica Moldova consecințele dominației sistemului administrativ de dirijare a culturii s-au agravat și din cauza bazei materiale a artei aflate în delăsare, fapt care constituie un rezultat firesc al realizării consecvente a principiului de repartizare, în ultimul rând, a mijloacelor financiare pentru necesitățile artei. Dacă veniturile și, respectiv, cheltuielile bugetului de stat al republicii au sporit din 1960 până în 1985 de 7,9 ori, apoi alocațiile pentru dezvoltarea artei au sporit numai de 2,3 ori. În Republica Moldova pe parcursul anilor '70 pentru necesitățile dezvoltării artei se cheltuiau mai puțin de 0,25% din bugetul de stat al republicii²¹. Ponderea acestora din urmă în suma totală de cheltuieli ale bugetului de stat al republicii s-a redus de la 0,55% în 1960 până la 0,17% în 1985²². Calculele corespunzătoare arată că dacă în ansamblu în U.R.S.S. la o mie de locuitori în anul 1985 s-au cheltuit pentru necesitățile presei, artei, televiziunii și radiofuziunii (în anualele statistice publicate aceste date se dau împreună), în medie, 8.321 ruble, apoi în Moldova — 5.691 ruble. Reține atenția că, spre exemplu, în Lituania aceste cheltuieli au constituit 9.520 ruble, Gruzia — 9.763, Kazahstan — 12.611, Estonia — 16.667 ruble²³. Vom menționa la fel că în perioada de referință 1961—1985 (după cota acestor cheltuieli în suma totală a cheltuielilor bugetare Moldova ocupa unul din ultimele locuri în cadrul U.R.S.S.).

Traducerea consecventă în viață a principiului restant în repartizarea resurselor financiare pentru necesitățile artei mărturisește în mod pregnant că organele de conducere din republică ignorau problemele legate de dezvoltarea culturii artistice din Republica Moldova.

Metodele birocratice de dirijare a culturii, deficiențele grave în domeniul politicii de cadre, baza materială deplorabilă și alți factori au influențat extrem de negativ asupra stării culturii artistice din Moldova. Deși plaiul nostru a dat naștere multor

talente, care și în acest timp vitreg au creat un șir de opere artistice de valoare, în anii '70 — prima jumătate a anilor '80 în republică stagnarea a paralizat toate genurile literaturii, arta teatrală, plastică, muzicală și cinematografică. Despre aceasta măritisesc aprecierile făcute la congresele și plenarele uniunilor de creație, precum și articolele critice ale specialiștilor în știință literară și teoria artei, publicate în a doua jumătate a anilor '80 în presa centrală și republicană.

Fenomenele de stagnare au afectat, mai ales, acele ramuri ale vieții artistice, unde creația oamenilor de artă era direct legată de activitatea instituțiilor de cultură și artă, subordonate nemijlocit organelor de stat. Cea mai elocventă dovadă a acestui fapt este situația de criză ce s-a creat în domeniul artei teatrale din republică, cauzele căreia au fost discutate multilateral la Plenara Uniunii oamenilor de artă din Republica Moldova din ianuarie 1989. Exprimându-și îngrijorarea de situația din teatrele republicii, V. Apostol, președintele Uniunii, în raportul rostit la această Plenară a menționat că perioada de înflorire a cultului personalității și stagnării a lăsat o urmă adâncă în toate sferile culturii din republică, inclusiv în arta teatrală. Activând sub jugul sistemului administrativ de comandă, într-o atmosferă de suspiciune și neîncredere în ziua de mâine, mulți maeștri ai scenei erau nevoiți să meargă la diferite compromisuri și chiar de conștiință, ceea ce nu putea să nu se reflecte negativ asupra creației lor²⁴. Frica de a-și exprima deschis părerea, activitatea pe placul «celor de sus» împiedicau căutările de creație, șileau oamenii de creație a se mulțumi cu puțin, a se bucura de titlurile și decorațiile dăruite, a se referi la lucrările proprii fără exigență cuvenită etc. Drept rezultat, arta teatrală în republică a început, pas cu pas, să cedeze pozițiile cucerite mai înainte, afundându-se tot mai mult în bezna unei crize generale²⁵.

Aprofundarea crizei în arta teatrală a republicii în anii '70 — prima jumătate a anilor '80 a fost condiționată și de greutatea materiale din activitatea teatrelor, multe dintre care nu aveau cele mai elementare condiții de muncă, inclusiv sediu permanent. Teatrele au fost transformate în instituții comerciale cu planuri financiare încordate, care excludeau orice posibilitate de avansare din punctul de vedere al creației, iar prestigiul muncii artiștilor — principala categorie de lucrători ai teatrelor — a decăzut în mare măsură din cauza lipsei condițiilor de muncă și de trai și a salariului mizerabil.

Scăderea considerabilă a nivelului artei teatrale din Moldova a fost însoțită de micșorarea gradului de frecvență a teatrelor. Dacă pe parcursul anilor '60 numărul spectacolelor în teatrele din republică era în continuă creștere, apoi în anii '70, invers, în descreștere. Spre exemplu, în anul 1970 acest număr alcătuiă 287 mii de oameni, iar în 1979 — 233,4 mii de oameni²⁶. Dacă vom lua în considerare și creșterea populației în această perioadă, de exemplu în or. Chișinău, și vom calcula numărul spectatorilor de teatru la o mie de locuitori, vom obține un tablou și mai exact, care atestă o scădere aproape dublă a frecvenței teatrelor: în 1970 la o mie de oameni în or. Chișinău reveneau 558 de frecvențari, în 1979 — 358²⁷.

În concluzie vom menționa, în primul rând, dependența directă a procesului de dezvoltare a culturii spirituale a oamenilor, a literaturii și artei de gradul de democratizare a societății. Creația artistică, fiind una din formele superioare de activitate a oamenilor, poate avansa numai în condițiile existenței unei astfel de forme de organizare a societății, care presupune libertatea ideilor și pluralismul politic și ideologic, iar procesul de democratizare a vieții sociale și politice a țării, inclusiv a vieții artistice, nu poate fi limitat și măsurat prin criterii și principii ideologice. Despre aceasta denotă elocvent experiența istorică a societății sovietice, procesele care au avut loc în a doua jumătate a anilor '50 — prima jumătate a anilor '60. Încercarea de a perfecționa vechiul sistem administrativ de comandă, inclusiv sistemul de dirijare a procesului artistic, în condițiile monopolului politic și ideologic al partidului comunist, ignorării noțiunilor de bază, care stau la temelia oricărei societăți democratice: libertatea ideilor și pluralismul politic, a suferit un eșec total. În U.R.S.S., inclusiv în Republica Moldova, s-a instaurat din nou absolutismul sistemului administrativ de comandă, care în anii '70—'80 a provocat stagnare și criză în toate sferile vieții sociale, politice, economice și spirituale. Culturii spirituale a neamului în această perioadă i-a fost aduse mari daune materiale, morale și intelectuale.

Astăzi, în condițiile când Moldova se debarasează tot mai mult de haina grea a totalitarismului politic și ideologic, în republică se creează condiții favorabile pentru prosperarea culturii și artei naționale. E cert însă și faptul că acest totalitarism și-a lăsat amprentele sale pronunțate în toate sferile vieții umane. De aceea în conștiința și mentalitatea maselor largi, inclusiv a intelectualității artistice, urmările lui vor persista mult timp, iar drumul spre prosperare nu promite a fi ușor.

Note

- ¹ К. Бронич, *Развитие социалистической культуры в Молдавии после XX съезда КПСС*, Кишинев, 1963; *Культурное строительство в Советской Молдавии*, Кишинев, 1974; G. Eremei, *Noile orizonturi ale culturii moldovenești*, Chișinău, 1977; *Великий Октябрь и расцвет социалистической культуры в Молдавии*, Кишинев, 1977; Е. Флорка, *Партийное руководство развитием духовной культуры*, Кишинев, 1980; Д. Антонюк, *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии (опыт партийного руководства)*, Кишинев, 1984.
- ² В. Козма, *Художественная культура Молдавии в условиях партийного руководства*, «Revistă de istorie a Moldovei», 1991, nr. 2, p. 39—47.
- ³ Vezi: *Об исправлении ошибок в оценке опер «Великая дружба», «Богдан Хмельницкий» и «От всего сердца». Постановление ЦК КПСС от 28 мая 1958 г.* // *КПСС о культуре, просвещении и науке*, М., 1963, с. 248—250.
- ⁴ *История советского искусства. Живопись, скульптура, графика*, М., 1968, ч. 2, с. 195.
- ⁵ *Тоate mijloacele muncii ideologice la rezolvarea sarcinilor construcției comuniste*, «Comunistul Moldovei», 1963, nr. 5, p. 19.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ Архива curentă a Ministerului Culturii al U.R.S.S. (ACMC U.R.S.S.), colegiul, reg. 2, un. p. 767, p. 374.
- ⁹ *Ibidem*, p. 375—376.
- ¹⁰ În sezonul teatral 1956—1957 în repertoriul teatrelor din țară în prim plan erau piesele «Liuzica» de Mazin, «Cine este tatăl tău» de A. Abișev, «Fiica noastră» de Segel și Kulidjanov și alte piese, care au fost apreciate la Colegiul Ministerului Culturii al U.R.S.S. în ianuarie 1960, ca fiind slabe din punct de vedere ideinic și artistic (ACMC U.R.S.S., colegiul, reg. 2, un. p. 767, p. 374).
- ¹¹ Архива Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), 3011, reg. 7, un. p. 235, p. 285.
- ¹² ACMC U.R.S.S., colegiul, reg. 2, un. de p. 372.
- ¹³ *Ibidem*, un. p. 22, p. 30—34.
- ¹⁴ Г. Николаев, *Роль государственных заказов в руководстве художественной культуры Молдавии (вторая половина 50-х гг. — 70-е гг.)* // *Великий Октябрь и опыт культурного строительства в СССР*, М., 1987, с. 167—178.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 171.
- ¹⁶ «Советская Молдавия», 1988, 9 июля. «Советская Молдавия», 1986, 18 октября.
- ¹⁷ «Literatura și Arta», 1987, 26 septembrie.
- ¹⁸ «Советская Молдавия», 1988, 9 июля.
- ¹⁹ A.N.R.M., f. 3011, reg. 7, un. p. 492, p. 114—116.
- ²⁰ Vezi: Hotărârile C.C. al P.C.U.S. «О литературно-художественной критике» (1972) // *Справочник партийного работника*, Вып. 12, М., 1972, с. 191—196; «О мерах по дальнейшему развитию советской кинематографии» (1972) // *Ibidem*, Вып. 13, М., 1973, с. 210—214; «О работе с творческой молодежью» (1976); *Ibidem*, Вып. 17, М., 1977, с. 325—327; «О мерах по дальнейшему развитию самодельного художественного творчества» (1978) // *Ibidem*, Вып. 19, М., 1979, с. 361—364.
- ²¹ Calculat pe baza datelor statistice anuale ale Ministerului de Finanțe din Republica Moldova despre îndeplinirea bugetului de stat din anii 1960—1985.
- ²² Calculat pe baza datelor statistice anuale ale Ministerului de Finanțe din Republica Moldova despre îndeplinirea bugetului de stat din anii 1970—1980.
- ²³ Calculat pe baza datelor din anuarele statistice: *Народное хозяйство СССР в 1985 г.*, М., 1986, с. 8; *Бюджет СССР и бюджеты союзных республик в 1980—1985 гг.*, М., 1987, с. 100.
- ²⁴ «Молодежь Молдавии», 1989, 26 января.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Drept că în anuarele statistice publice sunt aduse cifre care mărturisesc că indicele general al frecvenței teatrelor din republică în această perioadă nu numai că nu a scăzut, ci a crescut (de la 1196 mii în 1970 la 1200 mii în 1979). Această creștere însă, deși nu atât de însemnată, este nu altceva decât rezultatul măririi numărului de spectacole în deplasare în orașele și satele republicii și a spectacolelor de turneu de peste hotare.
- ²⁷ Calculat după datele statistice anuale despre activitatea teatrelor în 1970—1979 și culegerea statistică *Народное хозяйство Молдавской ССР в 1988 году*, Кишинев, 1989, с. 17.

VITALIE VĂRATEC

ION IONESCU DE LA BRAD ȘI BASARABIA

Cunoscutul patriot și om politic român, I. Ionescu de la Brad, ocupă un loc de cinste în analele istoriei naționale. Numeroasele sale publicații dezvăluie o deosebită erudiție în materie de economie, statistică, agronomie, administrație¹. Din însemnările autobiografice, scrise către sfârșitul vieții, cât și din relatările biografilor săi², se poate conchide că a avut parte de o soartă neobișnuită. Problema activității și operei lui I. Ionescu de la Brad a interesat pe mulți cercetători, care au reușit să pună în circulație o vastă listă de lucrări la acest capitol³. Mai puțin s-a scris până astăzi despre «pagina basarabeană» a vieții reputatului savant. Semnificativ este faptul că nici I. Ionescu, în lucrarea «Viața mea de mine însumi», nu amintește despre acest episod. Abia mai târziu, după Unirea românilor de la 1918, au fost publicate unele date fragmentare despre prezența sa în stânga Prutului la 1857. Repede însă problema a fost trecută la index și timp de mai multe decenii după 1944 a rămas în anonimat. Considerăm că un studiu special consacrat legăturilor lui I. Ionescu de la Brad cu Basarabia se face astăzi oportun și necesar.

Începutul anului 1857 a fost marcat de decesul caimacamului Moldovei T. Balș (17 februarie) și desemnarea de către Poarta Otomană în această calitate a lui N. Conachi-Vogoride, «agent al turcilor și austrieilor, care nu numai că patrona mai departe samovolniciile separatiste, dar le și dădea amploare»⁴. În frământările puternice ale luptei pentru unire înscăunarea lui N. Vogoride era un obstacol în plus pentru partida unionistă. În asemenea situație tensionată I. Ionescu de la Brad, luptător pentru unitatea neamului românesc, s-a adresat caimacamului spre a-i cere o slujbă de stat. Părea neverosimil ca un om ca el să solicite serviciu celui mai înverșunat adversar al Unirii. Gh. Bogdan-Duică încerca să explice astfel demersul lui I. Ionescu de la Brad: «Totuși, vornicul Alexandru Cuza, viitorul Domn, reintră, supt Vogoride, în armata din care demisionase din 1840 și fu atașat la statul major. Dacă Al. Cuza a dorit sau a primit o slujbă, pentru ce ne-am supăra pe I. Ionescu, că a dorit-o?»⁵

Cazul lui I. Ionescu nu era unul obișnuit. La 1 martie 1857, în conformitate cu decizia Congresului de pace de la Paris din 18/30 martie 1856, în partea de sud a Basarabiei s-au instalat autoritățile Principatului Moldovei⁶. Fâșia de pământ din preajma Prutului, Dunării și Mării Negre, în proporție de aproximativ 20% din întregul teritoriu al Basarabiei, revenea în albia firească românească după o stăpânire rusească de peste patru decenii. Pentru organizarea socială, economică și administrativă a zonei sud-basarabene era necesară o cercetare atentă și minuțioasă a situației create în urma îndelungatei dominații străine. Realizarea acestui important obiectiv și-a asumat-o I. Ionescu de la Brad prin «dorința de a vizita cele 40 de sate bulgărești din sud, redate Basarabiei»⁷. El intenționa să examineze principiile puse la baza funcționării coloniilor create de ruși încă în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Numirea sa în calitate de administrator sau «ocârmuitor», cum se spunea pe atunci, al acestor colonii a fost de natură să înlesnească materializarea proiectului de studii preconizat.

Sosit în stânga Prutului, I. Ionescu de la Brad găsi o stare de lucruri puțin îmbucurătoare. Mai întâi descoperi în rândurile administrației proaspăt instalate persoane implicate în acțiuni frauduloase. Cu concursul direct al logofătului Milu, ministrul de finanțe, se dădeau publicității mai puțin de un sfert din veniturile pe care le avea statul în sudul Basarabiei. Mai târziu I. Ionescu avea să-l aprecieze pe acest vistiernic (ministru de finanțe) ca «cunoscut speculant al fondurilor publice», ca «vânzător și cumpărător»⁸. Rezultatele observațiilor din perioada aflării în Basarabia au fost utilizate mai târziu de I. Ionescu pentru a demonstra cercurilor conducătoare de la Constantinopol că politica caimacamului N. Vogoride submina pozițiile puterii suzerane în Moldova. Dorind să convingă curtea imperială otomană în necesitatea înlăturării acestuia, I. Ionescu preciza, în aprilie 1858, că «ultimele patru ocupații ale țării nu au fost atât de dăunătoare și nu au creat asemenea deficit în trezoreria publică ca

timpul scurt de administrare provizorie a actualului caimacam». «Această administrație, preciza el, încredințată în mâinile unui om cunoscut prin risipă, alimentează condamnarea Sublimei Porți și de câștig de cauză inamicilor»⁹.

Odată ajuns în coloniile sud-basarabene, I. Ionescu de la Brad s-a ciocnit de consecințele nefaste ale politicii filoruse promovate de către caimacamia de la Iași. El constata cu această ocazie: «Populația Basarabiei urmează legile și regulile rusești. Biserica se află în mâinile preoților ruși, care continuă ca și în trecut să facă propagandă activă pentru desființarea Imperiului Otoman. Administrația civilă a fost încredințată de către Caimacam unor oameni cunoscuți prin simpatiile lor pentru Rusia»¹⁰. Cele semnalate erau rezultate directe ale actelor din 4 februarie și 30 aprilie 1857, prin care caimacamii T. Balș și N. Vogoride au confirmat disponibilitatea păstrării legilor rusești pentru administrarea coloniilor¹¹.

În conformitate cu art. 21 al Tratatului de pace de la Paris, locuitorii părții basarabene retrocedate Moldovei obțineau dreptul de a-și alege în următorii trei ani locul de trai, «având libertatea asupra proprietăților»¹². Clauza a fost speculată de agenții Rusiei care îndemnau cu insistență pe coloniști să părăsească zona administrației românești din Basarabia. Pentru contracararea amestecului străin și zădărnicierea depopulării sudului Basarabiei I. Ionescu de la Brad, ca «ocărmuitor» al coloniilor, a acționat cu hotărâre în mai multe direcții.

În corespondența întreținută cu Ministerul de finanțe, în subordonarea căruia se afla Dregătoria coloniilor, I. Ionescu informa despre prezența în diverse localități coloniale a unor «inși» care «neîncetat frământă duhurile» oamenilor «cu feliuri de cuvinte netrebnice și desprețuitoare Moldovenilor». El cerea permisiunea ca pe acești «tulburători ai liniștii publice... de a-i da peste hotar în Rusia unde le place a trăi mai bine decât în sânul nostru». Ministerul a încuviințat propunerile «intendentului» I. Ionescu (așa era numit postul său în unele documente), prescriindu-i ca «în cazuri de asemenea fel să urmeze în totul un drum ce ar conduce la liniștea și neajignirea obștei și înlăturarea tulburătorilor și răilor»¹³.

Drept mărturie revelatoare a activității sale servește scrisoarea în care I. Ionescu descrie situația din colonia Noul Caragaci. Inițiatorii strămutării acționau la îndemnul și cu sprijinul unor indivizi din colonia Culeveea, rămasă în vecinătate sub administrație rusească. «Ocărmuitorul coloniilor», I. Ionescu, a cerut aducerea la Bolgrad a instigatorilor descoperiți și după o îndelungată discuție întreținută cu ei, a dispus excluderea celui mai agresiv din obștea sa colonială, iar altuia «ce a înțeles folosul său de a nu se strămuta, i s-a dat voie să se întoarcă la urma sa». În concluzie I. Ionescu preciza: «Socotința mea însă ar fi ca pe toți care s-ar dovedi că poartă corespondență cu Rosia și că invită pe locuitori la nesupunere către guvern și la strămutare, de care cred că ar fi mulți pe la colonii, să-i dau îndată în judecată după zăcoanele (legile — V. V.) coloniale»¹⁴. Îndărjirea cu care I. Ionescu de la Brad și-a propus să frâneze depopularea sudului Basarabiei a fost un act de mare curaj, dacă ținem cont că însuși caimacamul N. Conachi-Vogoride tolera «libera trecere în Rusia»¹⁵.

Situația internațională a Principatului Moldovei se schimbase mult după Congresul de pace de la Paris din 1856, în sudul Basarabiei însă personalul didactic din școlile coloniale continua să cultive sentimentul rusesc. I. Ionescu de la Brad a înlocuit pe acești agenți străini cu învățători români, în localitățile cu populație preponderent românească, și bulgari, în comunele bulgărești. Noii pedagogi au încetat de a mai influența negativ starea de spirit și treptat au devenit un factor stabilizator în satele basarabene. Mai ales că românii și bulgarii din colonii au putut beneficia de avantajele învățământului în limba maternă. I. Ionescu de la Brad s-a îngrijit de înființarea și construirea a noi școli acolo unde ele lipseau. Portretele țarilor ruși din clase au fost înlăturate, în locul lor fiind așezate cele ale lui Ștefan cel Mare. Tot grație eforturilor depuse de I. Ionescu, limba rusă a fost scoasă din cancelariile comunale, limbii române fiindu-i astfel asigurate drepturile legitime¹⁶.

În activitatea sa de combatere a amestecului străin în Basarabia meridională un loc important a aparținut problemei capitalurilor coloniale. Ghidându-se de principiul că «adesea inima oamenilor este acolo, unde se află și comoara lor»¹⁷. I. Ionescu de la Brad a fost preocupat în cel mai serios mod de soarta bugetelor fiecărei colonii

din ținutul Ismail, parte din ele aflate în casele comunale, parte depuse în Banca comercială de la Odesa. Aceste sume, evaluate în jurul a 100 mii galbeni, au fost acumulate grație unei situații deosebite a coloniștilor care, conform aprecierii lui I. Ionescu, «plătesc contribuții foarte ușoare, sunt puși în condiții mult prea favorabile și sunt organizați în scopul de a se îmbogăți și a provoca pe alții a dori starea lor»¹⁸.

În primele luni după instalarea administrației românești în sudul Basarabiei s-a pus problema deschiderii caselor de bani din colonii pentru verificarea conținutului lor, rămas pecetluit de către comisia mixtă «însărcinată cu primirea teritoriului nou al Moldovei». Din diferite motive însă predecesorii lui I. Ionescu, P. Florescu și C. Costandachi, au târăgănat mult această acțiune¹⁹. În raportul său către Ministerul de finanțe din 11 august 1857, I. Ionescu pentru prima oară a adus explicații vizând mecanismul utilizării veniturilor coloniale, arătând că «banii care se adună în contul veniturilor coloniilor la cârmuirea centrală după regulile pázite mai înainte nu stau nelucrători, ci se depun la Banca de la Odesa cu procentul de 4 la %» și îndemnând ca o «asemenea rânduială folositoare coloniilor se cuvine de a fi urmată și de noi». Pentru început el a propus a se transfera la Banca Moldovei sumele găsite în casa cârmuirii centrale a coloniilor din Bolgrad, asigurând ministerul că «după acest început se vor îndrepta tot la Banca noastră toate capitalurile coloniale»²⁰.

I. Ionescu de la Brad a cercetat cu atenție jurnalele încheiate în cadrul operației de despecetuire a lăzilor cu banii comunali și a întocmit pentru Ministerul de finanțe de la Iași tablouri lămuritoare privind sumele descoperite în fiecare din cele două plase coloniale, Cahul—Prut și Ismail, mai prezentând în detaliu situația capitalurilor «obștei a fiștecăreia Kolonii»²¹. Acumulările coloniștilor de mai mulți ani se păstrau sub diferite forme: capitalul de rezervă prezent în casele comunale «în monedă sunătoare» sau în «bilete de Bancă», sume împrumutate cu dobândă unor persoane particulare sau bani depuși la casa cârmuirii centrale coloniale, «Valorile coloniale», cum mai erau numite aceste economii în documentele timpului, evaluate în suma de 279 mii ruble argint au fost depuse cu concursul «ocârmuitorului» I. Ionescu la Banca Națională a Moldovei în condiții avantajoase (dobândă anuală de 5%)²². Astfel a fost lichidată dependența financiară a coloniilor față de Rusia, reducându-se simțitor posibilitățile de amestec al acesteia în zona administrației românești din sudul Basarabiei.

Faptele expuse sunt o mărturie a înaltului grad de responsabilitate și atașament manifestat de I. Ionescu față de obligațiile pe care le avea în calitate de funcționar al Principatului Moldovei. El era conștient de faptul că avea sarcina de apărare și promovare a intereselor statului pe care îl reprezenta într-un teritoriu ce îi aparținea *de jure* și *de facto*. Insistența sa în activitatea cotidiană a trezit un sentiment de antipatie în rândurile celor care încercau și mai departe să facă politică filorusă pe pământ românesc. Probabil, repudierea lor față de acțiunile și comportamentul demn al lui I. Ionescu de la Brad a fost atât de puternică, încât și peste 120 de ani reprezentanții istoriografiei rusești de la Chișinău nu au renunțat a-l prezenta în cele mai negre culori, învinuindu-l că, chipurile, «a încercat prin acțiuni insistente să lichideze privilegiile coloniale»²³. Or, un asemenea «păcat» imputat lui I. Ionescu de la Brad ar însemna activitate contra cursului politic oficial al guvernului de la Iași, care încă din primele săptămâni de la preluarea părții de sud a Basarabiei a confirmat disponibilitatea sa de păstrare a statu-quo-ului în colonii și pe domeniile statului. Chiar dacă nu a fost de acord cu această cedare nejustificată, I. Ionescu de la Brad, ca persoană oficială de stat, era obligat să constate «adâncă mulțămire a tuturor coloniștilor pentru părinteasca îngrijire și hotărâre a înaltului Guvern de a li se păzi privilegiile»²⁴. El și-a manifestat dezacordul nu atât față de existența coloniilor ca formă de administrare, cât față de utilizarea lor pentru amestecul grosolan rusesc în problemele interne ale unui stat care se bucura deja de protecția colectivă a puterilor europene, scăpat de chingile protectoratului Rusiei. Istoriografia sovietică nu a găsit altă modalitate decât prin falsificare să-și demonstreze repugnanța pentru cea mai mică încercare de rezistență opusă politicii șovine ruse din sec. al XIX-lea.

E cazul, credem, să ne punem întrebarea: în ce perioadă s-a aflat I. Ionescu de la Brad în Basarabia? A încercat să răspundă la ea încă Ch. Bogdan-Duică care ad-

mitea ca cel mai probabil intervalul între 7 martie și 22 iulie 1857²⁵. Documentele de arhivă de care dispunem la ora actuală nu permit a stabili cu exactitate data sosirii sau plecării sale definitive. Cert este însă că în lunile august și septembrie a. a. I. Ionescu, în calitate de ocărmuitor al coloniilor din Basarabia, a semnat, fiind la Bolgrad, mai multe documente oficiale²⁶. Cercetările de viitor, sperăm, ne vor oferi surse documentare mai ample pentru a putea explica cum a putut I. Ionescu simultan semna rapoarte la Bolgrad și edita, începând cu 1 august 1857, la Iași, publicația periodică «Jurnal de agricultură».

Despre prezența sa fructuoasă în Basarabia mărturisesc mai degrabă cercetările efectuate la fața locului și expuse în diverse studii ce au văzut lumina zilei ulterior. Pentru început I. Ionescu a rezervat în fiecare număr al «Jurnalului de agricultură» un loc special pentru materialele intitulate «Basarabia», spre a «înfățișa țării organizarea coloniilor agricole din Basarabia, cu scopul evident ca să servească de pildă României de dincoace de Prut»²⁷.

Pentru început autorul a propus o scurtă privire asupra istoriei coloniilor, explicând că în urma Tratatului de la Paris din cele 83 de sate ale bejenarilor de peste Dunăre, așezați în prima jumătate a sec. al XIX-lea în Basarabia, 43 au rămas în Rusia și 40 s-au dat Moldovei care au fost incluse în două plase, Ismail și Cahul—Prut²⁸. Apreciind înalt aportul generalului Inzoff în organizarea și administrarea coloniilor, I. Ionescu a reprodus integral «Instrucțiunea» sau «Filada», cum o mai numește el, prin care era reglementată întreaga activitate economică, administrativă, culturală, socială și spirituală a acestor comunități. În mod sincer el recunoaște importanța documentului publicat, considerând că el «a produs astfel de însemnate rezultate, cât nu se satură privitorul minunându-se de înflorirea, înstărirea și fericirea acestor oameni»²⁹. Nu mai puțin interesante rămân și precizările sale asupra faptului că publicarea filadei la 1821 s-a făcut în două limbi, bulgară și română, că «de la 1821 și până la 1830 limba domnitoare în Kolonii a fost cea română»³⁰.

Coloniile basarabene erau așezări de agricultori a căror principală sursă de existență o constituia pământul pe care ei îl munceau. Faptul în cauză l-a determinat pe economistul și agronomul I. Ionescu de la Brad să se oprească special asupra problemei pământului în viața și activitatea coloniștilor. El a calculat întreaga suprafață ce aparținea celor 40 de comunități coloniale, indicând pentru fiecare din ele întinderea terenurilor cultivate și a celor de prisos. Prin intermediul «Jurnalului de agricultură», în paginile cărui se publicau însemnările lui I. Ionescu despre Basarabia, societatea românească modernă la începuturile sale a putut lua cunoștință de caracterul deosebit al proprietății funciare din colonii. Cercetând legislația imperială, rusească, el preciza că «acest pământ nu este proprietate personală a fiștecăru colonist», că «nici un colonist n-are voie de a vinde partea de pământ ce i s-a dat spre a se hrăni el și urmașii săi», că pământul «este dat în obștească stăpânire a satelor», că «coloniștii îl stăpânesc condițional și pentru folosul ce capătă din lucrarea lui sunt datori a plăti câte 22 copeici pe desetină»³¹.

Fiind un mare specialist în materie de economie, I. Ionescu a sesizat avantajul de care beneficiau coloniștii la achitarea dării anuale pentru pământ la 1857. Astfel, el sublinia că în comparație cu anul 1818 «cele 22 copeici pe desetină reprezentau atunci în împrejurările economice de producere și de comerț în care se aflau mai puțin decât 220 copeici de astăzi», dar «mai greu venea unui om de a plăti atunci 22 de copeici decât astăzi 220»³². În momentul instalării administrației românești în sudul Basarabiei coloniștii continuau să răspundă către stat, care era considerat proprietarul pământului, a câte 22 de copeici pentru desetina folosită. În același timp, I. Ionescu a atestat și unele dificultăți cu care se ciocneau bejenarii de peste Dunăre în exploatarea terenurilor agricole de pe domeniile statului în sudul Basarabiei. Pe parcursul celor patru decenii de la împroprietărirea obștilor, ca rezultat al creșterii populației, s-au micșorat suprafețele oferite familiilor de plugari. «La câteva sate populația a sporit atâta, scria I. Ionescu, încât astăzi nu au pământ cu îndestulare pentru hrana lor» și «năimesc pământ de la alte colonii»³³.

Deosebit de insistent a cercetat I. Ionescu de la Brad mecanismul bugetar al coloniilor basarabene, pătrunzând adânc în cele mai diverse aspecte ale problemei. Analizând activitatea financiară a comunităților, el ajunge la concluzia că «rânduirea

păzită în colonii sub guvernul rusesc este vrednică de însemnat în tot ce privește administrația veniturilor și a cheltuielilor obștești»³⁴. Or, I. Ionescu de la Brad a fost departe de a rămâne doar un impresionat de scipirea și bunăstarea coloniilor fără a înțelege adevărații factori care au determinat situația oarecum deosebită de restul populației Basarabiei.

Referindu-se la acest aspect, I. Ionescu explica că «bejenarii au găsit în valea Dunării un pământ bun și întins», «au găsit niște împrejurări de desfacere a produselor pe care nu le-au avut în locurile de unde au venit». Ei însă, «nu au adus nici o îmbunătățire în industria agricolă a țării». I. Ionescu, pe bună dreptate, afirma că de la aducerea coloniștilor și până la 1857, în sudul Basarabiei «pământurile cele mai rele nu s-au îmbunătățit, mlaștinile nu s-au uscat, apele nu au udat fânețele, izvoarele noi nu s-au descoperit, îngrășările nu s-au întrebuițat, toloacele nu s-au desliințat, uneltele nu s-au schimbat, vitele nu s-au îmbunătățit, în sfârșit nici renta pământului nu a sporit»³⁵. Secretul acestui miracol se ascundea, după părerea sa, în impozitul neobișnuit de mic asupra pământului pe care îl suportau coloniștii. Până la împământarea lor statul rusesc avea un venit de cel puțin 80 copeici din oferirea pentru arendă a unei desetine pentru păstorit, în timp ce «această deseatină nămiță coloniștilor nu da visteriei decât numai 22 copeici». «O redeversă (dijmă — V.V.) neînsemnată, conchidea I. Ionescu, este aceea ce a înstărit pe coloniști mai mult decât însăși lucrarea pământului». La plata neînsemnată pentru pământul lucrat se mai adăuga lipsa abuzurilor și dărilor pe care coloniștii «le purtau în locul de unde au venit». I. Ionescu ajunge la concluzia că «înflorirea coloniștilor vine mai mult din mântuitoarele principii ce s-au cărmuit decât din industria lor»³⁶.

Un loc deosebit în însemnările lui I. Ionescu despre Basarabia aparține descrierii satelor coloniale. Autorul a făcut observații asupra arhitecturii și construcției caselor, a modalităților de adaptare a coloniștilor la condițiile vitrege din stepa sud-basarbaneană. A apreciat importanța unor asemenea acțiuni ale noilor locuitori ca plantarea pădurilor artificiale, construirea edificiilor conform unui plan prestabilit, întreținerea magaziiilor de rezervă și a crășmelor într-o bună rânduială, sădirea viilor și livezilor, creșterea viermilor de mătase, amenajarea unor grădini publice la Bolgrad și Hagi Abdul. Deși s-a aflat un timp relativ scurt în stânga Prutului și Dunării, I. Ionescu a cunoscut de aproape fiecare așezare colonială. Cercetând diverse surse, el a făcut un scurt istoric al celor 40 de colonii incluse la 1857 în componența Principatului Moldovei, a stabilit anul întemeierii multora din ele și a ajuns la concluzia că «aceste sate, deși sunt coloniale, deși se numără ale coloniștilor Bulgari, nu sunt toate nici înființate de bejenarii veniți de peste Dunăre, nici locuite de Bulgari»³⁷.

Importantă rămâne contribuția lui I. Ionescu de la Brad în studierea structurii etnice a coloniilor. Realizând o statistică avansată pentru acele timpuri, savantul român a arătat cu exactitate prezența neamurilor în fiecare localitate pe care le «ocârmuise». În ocolul (plasa) Ismail, spre exemplu, din cele 3 802 familii atestate, 2 595 erau bulgărești și 788 românești, care alcătuiau, corespunzător, 68% și 21%. Alta era situația în plasa Cahul—Prut unde 1 813 familii de români aveau o pondere de 63% din numărul total de 2 866 familii de coloniști și 1 025 familii de bulgari (36%). În cele 40 de colonii, conform evaluărilor lui I. Ionescu de la Brad, locuiau 6 668 de familii, 3 620 dintre care erau bulgărești (54%) și 2 601 familii erau românești (39%)³⁸. El a mai precizat că acest «studiu etnografic» a fost realizat «când încă toți câți sunt moldoveni nu cutează a-și mărturisi adevărata lor naționalitate», iar alături de cele 2 601 familii ce s-au recunoscut drept români a mai fost descoperit «un număr foarte însemnat de familii ce vorbesc Românește». Astfel se explică și faptul că satele Erdec Burnu și Eschipoles, pe care I. Ionescu le-a atestat ca înființate și locuite de români în prima jumătate a sec. al XIX-lea, în tabelul său etnografic de la 1857 locuitorii de acolo au fost prezentați drept bulgari.

În urma observațiilor făcute și a rezultatelor obținute, I. Ionescu de la Brad a atacat cu vehemență practica utilizării noțiunii de «colonii bulgare», fenomen prezent și în documentele oficiale. El îndemna «de a nu minți numind bulgari pe acei ce sunt adevărat moldoveni», «că nici unii, nici alții să nu se încerce a călca cercul naționalității altora», «fiindcă după cum se zice, sângele apă nu se face», iar în noile condiții

determinate de modificarea hotarului cele 40 de localități coloniale «nu se pot numi altminteri decât Kolonii ale Moldovei»³⁹.

Pentru societatea românească din Principate la 1857 realitatea basarabeană oferea diverse surprize. Probabil pentru a reduce din necunoașterea zonei basarabene I. Ionescu a prezentat succint și grupul celor 22 de localități, aparținând domeniilor statului. Erau satele domeniene care alcătuiau al treilea ocol al ținutului Ismail, iar mai târziu (la 1864) aveau să intre în plasa Domeniilor din județul Bolgrad și în care locuiau, conform calculelor lui I. Ionescu de la Brad, 14 688 oameni situați pe moșii ce însumau suprafața de 73 932 desetine. Statutul acestei categorii de populație diferea mult de cel al coloniștilor, iar «dările lor către stat și către proprietar, care este tot statul, sunt asemenea deosebite și cu mult mai mari decât acele ale coloniștilor». Chiar dacă condițiile țăranilor domeniени erau mult mai dificile în comparație cu ale coloniștilor, ei la fel erau organizați în comunități satești cu administrație, obligații și buget propriu⁴⁰.

I. Ionescu de la Brad nu s-a limitat a expune doar diversele aspecte ale vieții din așezările coloniale și domeniene. Ciocnindu-se de fărâdelegile unor funcționari, el a încercat să le aducă la cunoștința opiniei publice. Astfel, în urma cercetării magazinelor de rezervă din diferite sate, «ocârmuitorul» a sesizat unele nereguli despre care scria în 1858: «Un lucru se bagă de seamă că în magazine, în loc să se afle grâu și secară, prin împrumuturi, grâul se prefăce în secară și aceasta în orz. Lucrarea aceasta poate să aducă la un sfârșit de a găsi magazinele pline mai mult cu grăunțe pentru cai decât cu pâine pentru hrana omului». Insuși I. Ionescu considera acest caz drept o încercare «într-un chip foarte nehotărât» de a «trage atenția celor grijulii de binele public spre a lua măsuri de privighiere pentru a asigura păzirea legii și scopul la care ea a ținut prin întemeierea instituției de aprovizionare a suzerității publice»⁴¹. Atestarea actului de furt a fost însă blocat de cenzură, care a preferat să ascundă gravele încălcări comise de funcționarii caimacămești în sudul Basarabiei. Momentul este semnificativ pentru a înțelege de ce în publicațiile lui I. Ionescu lipsește acea critică a abuzurilor, prezentă în scrierile sale confidentiale⁴².

Serioasele studii făcute în Occident i-au permis să înțeleagă necesitatea preluării experienței și realizărilor de pretutindeni, chiar și de la Răsărit dacă ele erau necesare și oportune românilor. I. Ionescu de la Brad considera statistica bine organizată drept o condiție indispensabilă a existenței statului modern. Spre a convinge pe cât mai mulți compatrioți în justețea acestui raționament, el a încercat să demonstreze foloasele pe care le avea Imperiul Rusiei de pe urma funcționării unui serviciu de statistică, pe care l-a cunoscut în coloniile sud-basarabene. Problema nu era nouă, I. Ionescu publicând anterior în paginile «Jurnalului de agricultură» un material special intitulat «Statistica locuitorilor din coloniile Moldovei» care conținea cele mai diverse date de ordin economic, social, etnic, demografic⁴³. De această dată însă el încerca să expună unele concluzii de ordin general.

În articolul «Statistica în Basarabia și Rusia», apărut la finele anului 1859, I. Ionescu de la Brad sublinia fără ocolișuri că scopul său este «de a arăta importanța lucrărilor statistice și de a constata existența statisticii în colonii ca și în toată Rusia care au mers și mai departe în calea progreselor de investigații statistice». Cu o exactitate demnă de urmat el a expus principiile organizării serviciului statistic în localitățile coloniale, menționând că «cu ajutorul luminilor ce ne dă statistica Rusiei, locurile acestea odinioară pustii le-au făcut a deveni atât de înfloritoare». I. Ionescu a pledat cu hotărâre pentru păstrarea în teritoriul basarabean preluat la 1857 a statisticii rusești existente, considerând-o chiar model demn de urmat la scara întregii țări⁴⁴.

Că a știut să aprecieze la justa valoare succesele obținute de coloniști, că a avut o atitudine de mare stimă față de munca plugarului din stepa aridă a Basarabiei, mărturisește și participarea la prima expoziție agricolă pe țară din mai 1865 la București a țăranilor din județul Bolgrad. Această prezență s-a datorat, credem, mai ales lui I. Ionescu, care după toate probabilitățile a menținut legături cu populația satelor al căror administrator fusese cândva. Vine să confirme opinia noastră și faptul că mostrele expuse din partea coloniilor erau unicele aduse din stânga Prutului la o asemenea acțiune de amploare națională în perioada de început a moderni-

zării agriculturii românești. Din cei cinci participanți basarabeni la expoziție, Vasile Parușu a obținut medalie de argint «pentru lână merinos, rară în țară», iar Ion Docov «o medalie de bronz pentru grâul arnăut»⁴⁵.

În urma actelor caimacămești din 1857—1858 pentru păstrarea privilegiilor coloniilor intrate în posesiunea Moldovei, în aceste localități au rămas intacte aparatul administrativ, sistemul fiscal, legislația, fondul funciar etc. Coloniștii continuau să se bucure de un regim special, caracterizat, mai ales, prin dările neobișnuit de mici și izolare a vieții interne. Situația era cunoscută și înțeleasă cu adevărat de puțini oameni politici ai Principatelor Unite Române. Unul dintre aceștia era I. Ionescu de la Brad, care totdeauna a admirat și a contribuit la popularizarea realizărilor din așezările coloniale, fiind însă un adversar neîmpăcat al adevărului spus pe jumătate la acest capitol.

În articolul «Darul coloniilor din Basarabia», publicat în ianuarie 1860, I. Ionescu de la Brad a luat în discuție tentativa autorităților de la Iași de a prezenta donația coloniștilor de 30 mii ruble către visteria țării drept un act de mare patriotism și binefacere. El a respins totalmente o asemenea interpretare, considerând că «darul lor (al coloniștilor — V.V.) este un przent pentru o adevărată scutire de dare, și de o dare mult mai însemnătoare», că de fapt coloniile «nu contribuiesc regulat cu nimic la purtarea sarcinilor Statului»⁴⁶. Pentru a-și fonda afirmațiile sale I. Ionescu a adus exemple despre eschivarea acestor comunități de la cheltuielile publice ale țării.

După preluarea părții de sud a Basarabiei, —risipitoarea administrație a caimacămiei» a lichidat pentru colonii contribuția indirectă pe comercializarea rachiului, lipsind astfel statul de un venit anual de 30 mii ruble, adică echivalentul donației pentru care se mulțumea prin ordonanță domnească. Ținând cont că pe parcursul a trei ani, 1857—1859, coloniile trebuiau să achite suma de 90 mii ruble, actul oficial de mulțumire publicat în «Monitorul Moldovei» apărea și mai umilitor în fața opiniei publice. I. Ionescu mai preciza că de o asemenea importanță scutire nu s-au bucurat nici măcar coloniile rămase sub administrație rusească⁴⁷. El a demască și alte acțiuni antinaționale ale regimului caimacămesesc provizoriu de la Iași, regim ce ținea la 1860 deja de domeniul trecutului.

Prin dispozițiile lui N. Conachi-Vogoride coloniștilor le-a fost dăruit dreptul de pescuire în Dunăre și în toate apele de pe domeniul colonial, le-a fost anulat impozitul pentru întreținerea crârmelor, le-a fost donat întreg venitul obținut de pe terenurile neocupate (surplusurile de pământ arabil dat în arendă). «Toate aceste danii făcute cu hrisovul caimacămesesc din domeniul public, preciza economistul român, formează un venit anual de 12 460 ruble». Chiar și motivul pentru care s-au admis aceste cedări (întreținerea școlii centrale din Bolgrad) purta, în opinia lui I. Ionescu, un caracter antiromănesc, deoarece școala asigură «elementului bulgar predominantă asupra celui Român»⁴⁸. Publicația sa avea scopul informării corecte despre adevărata stare de lucruri în coloniile Moldovei. El a dezvăluit unele modalități de delapidare a fondurilor publice în favoarea unor interese străine, în final indemnând pe miniștrii Principatelor Unite ca «mai înainte de a arăta țării și alesului Românilor (domnitorul A. I. Cuza — V.V.) darurile patriotice de la colonii, trebuie a arăta dările lor ca cetățeni și contribuabili»⁴⁹. Opinia deriva din ferma sa convingere că cel mai important element al procesului modernizator era instituirea egalității în drepturi și obligații a tuturor locuitorilor țării. Păstrarea situației deosebite pentru coloniști contravenea principiilor generale spre care aspira societatea românească din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Acest adevăr a fost susținut și apărut de către I. Ionescu în scrierile sale consacrate Basarabiei.

Ilustrul savant și om politic s-a aflat în stânga Prutului pe parcursul doar a câteva luni în 1857, a păstrat însă până la sfârșitul vieții sale un sentiment deosebit față de această palmă de pământ românesc. La 1878, când în urma deciziei Congresului de pace de la Berlin, Rusia reanexa județele Ismail, Cahul și Bolgrad, parlamentul României a protestat energic împotriva noii spolie⁵⁰.

Membru al Camerei deputaților, I. Ionescu de la Brad a fost printre cei mai activi protestatari, deși în toamna anului 1878 se afla bolnav. În darea de seamă către alegătorii săi pentru acel an el avea să constate: «...acum Rusia, după ce i-am dat ajutor ca să învingă pe Turcia, după ce s-a legat cu noi ca să ne respecte și chiar

să ne apere hotarele, voiește să ne reia Basarabia... Patria în doliu după victorie (unde s-a mai văzut una ca aceasta?). Va trebui să spere contra oricărei speranțe. Și numai singura voce a profeților ei tutelari va putea să-i zică cu credință aceste cuvinte ale Evangheliei: *Spera contra spem*, adică nădăjduiește chiar și în deznădăjduirea tax⁵¹. A fost alături de toți mandatarii națiunii când s-a votat în unanimitate de către Cameră și Senat moțiunea prin care s-a răspuns Rusiei că «nici dăm, nici luăm nimic de la dânsa»⁵².

Atunci când raptul părții de sud a Basarabiei devenise iminent, I. Ionescu s-a adresat parlamentului român cu o scrisoare în care nota: «Eu mă supun, neputând face altminterlea, deciziunii de la Berlin; dară supunându-mă forței, protestez pentru dreptul ce-l avem asupra Basarabiei. Dreptul este nemuritor. Rusia a luat Basarabia de la Turci, la 1812, cu puterea celui mai tare și a luat un pământ ce nu era al Turciei, un pământ pentru a cărei apărare ea primea de la noi o dare.

Turcia nu și-a împlinit datoria ei către noi și noi, spoliați de ruși, avem socoteală de răfuit cu Turcia și nu aprobăm nici într-un chip spoliațiunea. Zicem că Basarabia este a noastră; nici n-am dat-o noi la 1812, nici nu o dăm astăzi, la 1878. Poate să o ia cel mai tare, ne supunem puterii și protestăm pentru dreptul nostru inalienabil»⁵³. Astfel el propunea poate cea mai rezonabilă soluție pentru depășirea impactului generat de politica imperialistă rusească. În opinia lui I. Ionescu de la Brad, românii, împuși fiind de către forțe străine superioare a ceda în diferite situații istorice teritoriul basarabean, totdeauna rămân stăpânii de drept ai acestui pământ, calitate de care nu pot fi deposedați niciodată.

În baza celor relatate mai sus, putem considera că I. Ionescu de la Brad a fost printre deschizătorii de cale în zona de sud a Basarabiei, revenită în albia românească la 1857. El și-a îndeplinit cu cinste funcția administrativă încredințată. Nu a ezitat însă să ia atitudine față de politica defectuoasă promovată de autoritățile caimacămești, motiv pentru care, probabil, a și fost repede destituit. Prezent în Basarabia, I. Ionescu s-a opus cu hotărâre acțiunilor filoruse și a contribuit eficient la consolidarea statalității și spiritului românesc în partea meridională a Basarabiei, atât de puternic afectată de rândeaua asimilatoare rusească din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Scrierile sale consacrate Basarabiei reprezintă o importantă sursă pentru cunoașterea realității de aici la momentul preluării părții ei de sud în 1857. Profesionalismul și deosebita erudiție a lui I. Ionescu de la Brad și-au spus cuvântul. Grație cercetărilor sale, astăzi dispunem de un adevărat tablou al tuturor compartimentelor vieții și activității coloniilor sud-basarabene. El a apreciat înalt realizările acestei populații cu statut special acordat de Rusia țaristă la începutul sec. al XIX-lea, dar nu s-a împăcat cu perpetuarea în țara sa a situației de avantajare a unei categorii sociale, cum erau coloniștii, în detrimentul restului locuitorilor. În accepțiunea lui I. Ionescu de la Brad, societatea modernă presupunea mai întâi o legislație unică și obligatorie pentru toți cetățenii țării. Prin încercările de a informa corect opinia publică asupra realității din colonii, el, de fapt, a optat pentru includerea lor mai fermă în procesul transformărilor modernizatoare. Descoperind el însuși și explicând compatrioților că o mare parte a coloniștilor sunt români și nu străini, cum se credea anterior, I. Ionescu nu s-a putut împăca cu gândul că, în virtutea unor crude circumstanțe, în România unii români nu puteau dispune de roadele înnoirilor de după 1859. Înțelepciunea și dârzenia de care a dat dovadă în condițiile luptei pentru neadmiterea reanexării rusești a Basarabiei de la 1878 rămân exemplu demn de urmat pentru toate generațiile următoare.

Note

¹ I. Ionescu de la Brad, *Calendar pentru bunul gospodăru*, Iași, 1845; idem, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850; idem, *De la Thessalie agricole telle qu'elle peut être*, Constantinople, 1851; idem, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, 1866; idem, *Comp-*

te-Rendu de l'administration des domaines de son Altesse le grand Vézir Réhid Pacha, Boukarest, 1866; idem, *Rapport du délégué officiel du Gouvernement Roumain au septième Congrès Internationale de statistique sur les Progrès statistiques accomplir en*

- Roumanie depuis le dernière Congrès de Florence jusqu'à celui de la Hage, f. 1, 1869; idem, *Imbunătățirea culturii țăranilor. Rezultatele dobândite în ferma model de la Brad*, București, 1876; idem, *Agricultura română de la Brad*, Roman, 1886; idem, *Opere*, vol. I—II, București, 1943—1944; idem, *Opere agricole*, vol. I—II, București, 1968 etc.
- ² I. Ionescu, *Viața mea de mine însumi*, Iași, 1889; *Enciclopedia Română*, publicată din însărcinarea și sub auspiciile ASTRA, t. II, Sibiu, 1900, p. 867; Gh. Bogdan-Duică, *Viața și opera întâiului țăranist român Ion Ionescu de la Brad*, Craiova, 1922; D. Vlăsceanu, *Ion Ionescu de la Brad. Agronom, economist, naționalist*, București, 1941; Gh. Ionescu-Sisești, *Viața și opera lui Ion Ionescu de la Brad. Conferința ținută la Sala Dalles la 1 Februarie 1942*, București, 1942.
- ³ G. Filipescu, *Omagiul lui Ion Ionescu de la Brad*, București, 1942; I. Demețrescu, *Ion Ionescu (De la Brad) și pădurile*, București, 1946; *Omagiul lui Ion Ionescu de la Brad*, Iași, 1957; Gh. Ionescu-Sisești, *Agronomul Ion Ionescu de la Brad*, București, 1955; *Studii și cercetări economice*, vol. III, 1968; *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea a 150 de ani de la naștere. Volum omagial*, Bacău, 1968; Vasiliu Amilcar, *Ion Ionescu de la Brad, mare agronom economist și patriot român. 1818—1891 (150 de ani de la naștere)*, București, 1968; N. Zamfirescu, *Agronomul Ion Ionescu de la Brad, dascăl și om de știință*, București, 1969; *In memoriam Ion Ionescu de la Brad 1818—1891. Volum omagial cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea marelui agronom, economist și patriot român*, București, 1971; Al. Andronic, G. Bădărau, *Documente inedite de la Ion Ionescu de la Brad*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», XXIV, 1, 1987, p. 399—410.
- ⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 270.
- ⁵ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 47.
- ⁶ «Gazeta de Moldavia», 1857, 4 martie.
- ⁷ D. Vlăsceanu, *op. cit.*, p. 48.
- ⁸ I. Ionescu, *Sur la Bessarabie annexée à la Moldavie*. Biblioteca Academiei Române. Sala manuscrise. Arhiva Sadyk-Pacha, V varia 2, f. 26.
- ⁹ *Ibidem*, f. 26—26 v; V. Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846—1874*, București, 1943, p. 161.
- ¹⁰ I. Ionescu, *Sur la Bessarabie...*, f. 27.
- ¹¹ Mai amănunțit a se vedea: V. Văratec, *Legislația agrară românească pentru improprietărea țăranilor din sudul Basarabiei (1857—1878)*, «Revista istorică», 1994, nr. 1—2, p. 101—112.
- ¹² *Conferințele din Paris*. București, 1856, p. 3.
- ¹³ Arh. st. Iași, Fond Visterie, Tr. 1768, op. 2017, dos. 2350, f. 7, 7 v.
- ¹⁴ *Ibidem*, f. 9, 9 v.
- ¹⁵ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Sadyk-Pacha, V varia 2, f. 27 v.
- ¹⁶ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 47—48; D. Vlăsceanu, *op. cit.*, p. 49; Arhivele Basarabiei, 1936, nr. 4, p. 272—273.
- ¹⁷ *Tribuna Română*, 14 aprilie 1860.
- ¹⁸ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Sadyk-Pacha, V varia 2, f. 27 v.
- ¹⁹ Arh. st. București, Fond Ministerul de finanțe Moldova, dos. 92/1857.
- ²⁰ *Ibidem*, f. 8.
- ²¹ *Ibidem*, f. 11, 16.
- ²² *Ibidem*, f. 18—30.
- ²³ И. Анцупов, Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812—1870), Кишинев, 1978, с. 52.
- ²⁴ Arh. st. Iași, Fond Visterie, Tr. 1768, op. 2017, dos. 2350, f. 7.
- ²⁵ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 48.
- ²⁶ Arh. st. București, Fond Ministerul de finanțe Moldova, dos. 84/1857, f. 1; dos. 92/1857, f. 8—20; Arh. st. Iași, Fond Visterie, Tr. 1768, op. 2017, dos. 2350, f. 7—9 v.
- ²⁷ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 49.
- ²⁸ «Jurnal de agricultură», Iași, 1857, p. 28.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 75.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 30.
- ³¹ *Ibidem*, p. 73—74.
- ³² *Ibidem*, p. 75.
- ³³ *Ibidem*, p. 74.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 137.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 152—153.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 153.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 90—104.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 106.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 100—101, 117—118.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 13.
- ⁴² I. Ionescu, *Sur la Bessarabie...*, f. 26—27 v; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 161.
- ⁴³ «Jurnal de agricultură», 1858, p. 123—126.
- ⁴⁴ «Tribuna Română», 1859, 20 decembrie.
- ⁴⁵ I. Ionescu, *Expozițiunea Națională din 1865 în București. Catalog oficial*, București, 1865.
- ⁴⁶ «Tribuna Română», 1860, 31 ianuarie.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ «Monitorul Oficial», 1878, septembrie—octombrie.
- ⁵¹ I. Ionescu de la Brad, *Darea de seamă către alegătorii colegiului IV de Roman*, București, 1878, p. 6.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ Cf. D. Vlăsceanu, *op. cit.*, p. 41.

EUGENIA ISTRATI

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE
LA DATA ÎNFIINȚĂRII PARTIDULUI NAȚIONAL MOLDOVENESC

Mișcarea de eliberare națională a românilor basarabeni declanșată după revoluția din februarie 1917 din Rusia a devenit pe parcurs o influentă mișcare social-politică, care învinge numeroasele obstacole ridicate în calea ei de către foștii asupritori și reușește să smulgă Basarabia din îmbrățișarea de fier a opresorilor săi, proclamând autonomia, iar în scurt timp și independența ei față de Imperiul de la răsărit. Ideologul și nucleul organizator al acestei mișcări care a culminat cu revenirea provinciei dintre Prut și Nistru la Patria sa istorică — România, a fost Partidul Național Moldovenesc (P.N.M.), numit de către unii contemporani și «motor al renașterii naționale a Basarabiei»¹. Deși este evidentă influența covârșitoare a ideilor programatice și a activității practice a P.N.M. asupra evoluțiilor politice din Basarabia în anul 1917, scrierile participanților la evenimentele de atunci, cât și a cercetătorilor istorici de mai târziu ne oferă informații destul de sumare, cu un caracter fragmentar în ceea ce privește crearea și activitatea lui nemijlocită. În același timp, evenimente politice de altă natură sunt prezentate detaliat. Arhiva P.N.M. nu a fost până acum atestată. Lipsind procesele-verbale ale ședințelor Comitetului central al P.N.M., mai multe episoade importante din istoria acestei formațiuni politice sunt reproduse cu aproximație sau tratate controversat. Aceasta se referă și la data creării P.N.M., moment la care intenționăm să ne referim în continuare.

Astăzi, când evenimentele ce țin de istoria luptei de eliberare națională a românilor de la est de Prut în anii 1917—1918 se bucură de o publicitate relativ largă, este oportună o evaluare a divergențelor din istoriografie în vederea identificării cât mai exacte a cadrelor cronologice pentru constituirea P.N.M. Remarcăm chiar de la început că în publicațiile cu caracter istoric și publicistic mai recente se bucură de prioritate teza care susține că Partidul Național Moldovenesc s-a înființat la 3 aprilie 1917. Or, în literatura de specialitate și în memoriile martorilor oculari au fost lansate și alte puncte de vedere asupra problemei în cauză. Prima scriere în care este evidențiată data creării P.N.M. este broșura lui Ion Pelivan, editată în 1919, la un interval de nici doi ani de la data evenimentului. Ion Pelivan, unul dintre cei mai de vază participanți ai mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni, se afla în martie 1917 cu serviciul la Bolgrad, dar întreținea strânse relații cu intelectualii moldoveni grupați în jurul redacției ziarului «Cuvânt Moldovenesc», fiind la curent cu procesul organizării lor într-un partid politic. I. Pelivan consemnează în sus-numita broșură că «în martie 1917 s-a format la Chișinău un partid național democrat moldovenesc»². Ion Nistor la 1923 afirma că «în aprilie 1917 se puse baza Partidului Național Moldovenesc»³. Un alt luptător pentru cauza națională, D. Bogos, susține în memoriile sale că P.N.M. s-a creat în jumătatea a doua a lunii martie 1917: «Prin a doua jumătate a lunii martie 1917 o mișcare națională începu în jurul acelei redacții (a «Cuvântului Moldovenesc» — E.I.). Toți cei ce simțeau moldovenesc se strânsă în jurul acelei redacții și au hotărât formarea unui partid moldovenesc»⁴. În 1924 prin publicarea monografiei lui P. Cazacu «Moldova dintre Prut și Nistru. 1812—1918»⁵ se introduce în circuitul științific o dată concretă a creării P.N.M. «La 3 aprilie (1917 — E.I.) se constituie la Chișinău Partidul Național Moldovenesc»⁶, scrie P. Cazacu, fără să facă vreo referire, de altfel ca și predecesorii săi, la surse documentare. În anul 1926 Onisifor Ghibu, unul din participanții nemijlociți ai ședințelor de la redacția ziarului «Cuvânt Moldovenesc», lansează altă dată concretă — 20 martie 1917. «În ziua de 20 martie, scrie O. Ghibu în lucrarea «De la Basarabia rusească la Basarabia românească», se înființă în adevăr, prin stăruința necurmată a pribegilor ardeleni Partidul Național Moldovenesc»⁷. Nu ne vom referi la obiectivitatea aprecierii date rolului ardelenilor în crearea P.N.M., reținem aici rândurile autorului cu privire la data înființării P.N.M. ca atare. Ștefan Ciobanu, istoric și martor ocular al evenimentelor, consideră că P.N.M. s-a format la sfârșitul lunii martie 1917.

Despre aceasta el scrie în 1929 în monografia «Unirea Basarabiei» («...după câteva consfătuiri ținute pe la sfârșitul lunii martie la redacția ziarului «Cuvânt Moldovenesc» se constituie Partidul Național Moldovenesc...»⁸, cât și în lucrarea «Basarabia. Populația. — Trecutul. — Cultura», publicată în anul 1941 în limba franceză («Vers la fin de mars 1917 prend naissance à Chișinău la parti national moldave, qui formule dans un programme les doléans des Moldaves»⁹).

Scriitorul și publicistul ardelean, R. Cioflec, afirma la 1928 în cartea sa cu «note și impresii despre revoluția rusească» că P.N.M. s-a constituit «în seara zilei de 31 martie»¹⁰.

Din cele expuse observăm că de acum în primul deceniu ce a urmat după Unirea Basarabiei cu România, în istoriografie s-au conturat, cu anumite nuanțări în cadrul lor, două puncte de vedere în problema înființării P.N.M. Conform primului punct de vedere, P.N.M. a fost întemeiat în luna martie 1917, incluzând aici și variantele «la sfârșitul lui martie 1917», «20 martie 1917», «31 martie 1917» (I. Pelivan, D. Bogos, Șt. Ciobanu, R. Cioflec, On. Ghibu). Adepții celui de-al doilea punct de vedere (I. Nistor, P. Cazacu) susțineau că P.N.M. s-a creat în aprilie 1917, formulă ce cuprinde și concretizarea «3 aprilie 1917». Fără a putea găsi vreo explicație științifică plauzibilă pentru aceste divergențe (autorii nu indică nici un izvor documentar), noi constatăm doar faptul că atare. E greu de găsit o oarecare explicație și pentru faptul că datarea creării P.N.M. lansată în 1924 de către P. Cazacu — 3 aprilie 1917 —, fără a avea vreo prioritate, s-a acreditat în majoritatea publicațiilor ce au apărut în deceniile următoare la această temă (Gn. Andronachi, N. Dăscălescu, P. Haneș ș.a.)¹¹, inclusiv în publicațiile cele mai recente¹².

Mentionăm că și istoriografia sovietică a preluat punctul de vedere despre crearea P.N.M. în luna aprilie 1917¹³.

Dintre publicațiile recente ce se referă la activitatea Partidului Național Moldovenesc menționăm articolele istoricilor I. Turcanu¹⁴ și V. Popovschi¹⁵. Autorul ultimului studiu este înclinat să dateze crearea P.N.M. cu ziua de 5 aprilie 1917¹⁶.

Deși intervalul de timp dintre cele două opinii asupra momentului de cronologizare a întemeierii P.N.M. nu este prea mare, totuși principiul adevărului istoric reclamă o identificare cât mai exactă în timp pentru acest eveniment de importanță majoră în viața politică a Basarabiei. În plus, în atmosfera revoluționară a anului 1917 fiecare zi avea o semnificație politică deosebită.

Confruntând toate informațiile accesibile despre P.N.M., observăm că teza despre constituirea lui la 3 aprilie 1917, introdusă în circuitul științific în 1924 și preluată fără nici o rezervă de cei mai mulți dintre istoricii de astăzi, este cel mai puțin confirmată de mărturiile vremii.

De aceasta ne convingem dacă urmărim cronologia desfășurării evenimentelor de la redacția ziarului «Cuvânt Moldovenesc» — punctul de concentrare a luptătorilor pentru cauza națională — reflectată în publicațiile ziarului, în notele de jurnal ale lui On. Ghibu, memoriile lui V. Harea, notele lui R. Cioflec și ale altor participanți activi la ședințele de constituire a P.N.M.

La 5 martie 1917 ziarele de la Chișinău au anunțat despre căderea regimului autocrat țarist. La redacția «Cuvântului Moldovenesc» soseau încontinuu studenți, militari, funcționari, dornici a afla noutăți, a discuta, a întreprinde ceva pentru viitorul moldovenilor. După cum menționează V. Harea, chiar din primele momente redactorul acestei publicații P. Halippa a intrat în contact cu intelectualii care colaborau la ziar: I. Pelivan, care făcuse un drum lung până la redacție de la Bolgrad, unde lucra în cadrul «Crucii Roșii», D. Ciugureanu, medic la Hâncești, P. Grossu, medic-veterinar din Chișinău, poetul A. Mateevici, juristul S. Murafa, care se afla într-o unitate sanitară pe frontul românesc ș. a.¹⁷

Discuțiile în problema creării unei organizații politice a românilor basarabeni au fost numeroase. După cum consemnează în însemnările sale «zilnice» ardeleanul On. Ghibu, profesor la Universitatea din Cluj, sosit la Chișinău în refugiu la 12 martie 1917, P. Halippa l-a invitat la 13 martie la cea dintâi ședință «a intelectualilor moldoveni din Chișinău, chemată a pune temelia unei societăți moldovenesti». Au participat vreo 12 persoane. S-a discutat problema privind caracterul și denumirea

viitoare societăți. Ședința a reușit să rezolve doar problema denumirii — «Societatea națională moldovenească»¹⁸.

Intruniri și discuții referitoare la statutul viitoare organizații s-au perindat mai multe zile la rând. Se cristalizase două tendințe. Una, moderată și, chiar, depășită care susținea ideea reînvierii «Societății culturale moldovenești» de la 1905. A doua tendință, mai radicală, susținea necesitatea organizării unui partid politic al moldovenilor. On. Ghibu afirmă în memoriile sale că ideea creării partidului politic i-a aparținut lui și a reușit să i-o insuflă și lui P. Halippa, care conducea cu toate acestea întruniri¹⁹. V. Harea, participant și el ca și On. Ghibu la ședințele de la redacția «Cuvântului Moldovenesc» susține că concepția organizării partidului politic al moldovenilor i-a aparținut lui P. Halippa²⁰. Oricum, pe parcursul săptămânii, 13—20 martie 1917, zilnic au avut loc consfătuiri în vederea elaborării proiectului programului partidului care se constituia, cât și a desemnării conducerii lui. Programul a fost o lucrare colectivă. Ultima variantă a fost redactată mai târziu de către o comisie (N. Alexandri, P. Halippa, On. Ghibu, A. Groapă ș.a.). Însă la 20 martie, afirmă On. Ghibu, programul a fost prezentat adunării celor vreo douăzeci de participanți, care l-au semnat. La fel ei au semnat și scrisoarea către V. Stroescu cu invitația de a se situa în fruntea P.N.M.²¹.

Pentru acest eveniment On. Ghibu a indicat, cu altă ocazie, și ziua de 18 martie 1917²², iar V. Harea — 19 martie²³. Însă aceste afirmații au fost făcute mult mai târziu, motiv pentru care considerăm că pot fi mai puțin exacte ca notițele zilnice din «Jurnalul» lui On. Ghibu, înregistrate chiar în toul evenimentelor.

Oricum, adunarea decisivă, la care a fost adoptat programul P.N.M. a avut loc până la 21 martie, deoarece în această zi P. Halippa și On. Ghibu, ca persoane cu un rol primordial în aceste evenimente, pleacă, în conformitate cu decizia membrilor-fondatori ai partidului, la Odesa la patriotul și filantropul V. Stroescu, având cu ei programul aprobat²⁴. Și teza lui On. Ghibu expusă în anul 1926 în lucrarea «De la Basarabia rusească la Basarabia românească», că P.N.M. a fost înființat la 20 martie 1917, are un suport real și anume faptul împlinit al adoptării programului P.N.M. În favoarea existenței P.N.M. după 20 martie indică evenimentele care s-au desfășurat în următoarele zile ale lunii martie. În timpul în care delegații Partidului s-au aflat la Odesa (21—26 martie) în gazeta locală românească «Depeșă» a fost publicată știrea despre înființarea la Chișinău a P.N.M.²⁵. În afară de aceasta, delegații din Chișinău iau contact cu reprezentanții soldaților, ofițerilor și studenților basarabeni (al căror număr era mai mare în orașul-port decât în capitala Basarabiei) pentru a le aduce la cunoștință crearea P.N.M. și programul lui, organizând în acest sens două adunări. Prima, cea a studenților și ofițerilor, a avut loc la 23 martie 1917 în locuința ofițerului I. Păscăluță. Au fost discutate mai multe probleme actuale. Aici reținem doar că P. Halippa aduce la cunoștință înființarea la Chișinău a P.N.M., citește în întregime programul și propune studenților să intre și ei în acest partid²⁶. La cea de a doua adunare, la care au participat vreo 50 de persoane, în majoritate ofițeri, P. Halippa iarăși a prezentat un raport despre activitatea politică națională la Chișinău, a expus programul P.N.M., pledând pentru acceptarea lui de către asistență. «Asistența», în persoana ofițerului E. Cateli, critică aspru programul pentru lipsă de «radicalism» și «revoluționarism» la chestiunea agrară. Însă cel mai important e faptul că la sfârșitul adunării ofițerii moldoveni «semnează programul partidului în forma stabilită la Chișinău», declarându-se o celulă a partidului nou-creat și obligându-se să ducă munca de explicație în rândurile soldaților²⁷. O dovadă în favoarea existenței P.N.M. în martie 1917 este și articolul «La luptă în unire», publicat în ziarul «Cuvânt Moldovenesc» la 2 aprilie 1917. Aici este explicată în mod popular, accesibil necesitatea creării Partidului Național Moldovenesc și scopurile lui imediate și cele generale. Sunt expuse obiectivele programate principale ale partidului («autonomia moldovenilor», «școli moldovenești», «biserica moldovenească», «județuri moldovenești» și, în final, dreptul «de a trăi după felul și însușirile neamului moldovenesc»). În articol se menționează destul de semnificativ că «cel dintâi prilej de luptă Partidul Național Moldovenesc înființat (sublinierea noastră — E.I.) îl va avea la alegerile în adunarea întemeietoare...», iar în continuare autorul articolului scrie: «Acesta ar fi rostul Partidului Național Moldovenesc și toată suflarea moldo-

venească ar trebui să intre în el...». În încheiere moldovenii sunt chemați să se unească «împrejurul steagului, care va fi degrabă ridicat de Partidul Național Moldovenesc»²⁸.

Desigur că ședințe cu caracter organizatoric au urmat și după 20 martie 1917. Ba mai mult, după 20 martie 1917 P.N.M. a desfășurat o activitate susținută în scopul constituirii și consolidării structurilor sale pe teren.

Și după 26 martie, când delegații P.N.M. au revenit de la Odesa la Chișinău, s-au ținut ședințe mai largi cu participarea unor noi aderenți, la care se făceau precizări în program. Astfel de ședințe au avut loc la 31 martie, la 3, 4 și 5 aprilie. On. Ghibu, V. Harea, R. Cioflec evidențiau în memoriile lor ședința din 5 aprilie 1917 la care s-a votat definitiv programul redactat de comisie și a fost aleasă conducerea partidului, un comitet central provizoriu din 15 persoane, în frunte cu V. Stroescu, președinte, P. Gore și Vl. Herța, vicepreședinți, și P. Halippa, secretar general²⁹.

Deci putem conchide că în cazul P.N.M. nu poate fi vorba de o zi anumită, ca dată exactă a creării lui. A fost un proces care a durat o anumită perioadă de timp — de la 13 martie până la 5 aprilie 1917. Până la 20 martie, când a fost creat un nucleu al partidului, a fost găsită o denumire adecvată, a fost adoptată prima variantă a programului, se încheie prima etapă de constituire a P.N.M. În etapa a doua, 21 martie—5 aprilie 1917, a fost definitivată redactarea programului, a fost ales președintele și Comitetul central al P.N.M. De acum la această etapă rândurile partidului se largesc, pentru ca mai târziu să se identifice în gradul cel mai înalt cu lupta pentru libertate națională și socială a românilor-basarabeni.

Note

- ¹ Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1992, p. 72.
- ² Ion G. Pelivan, *L'Union de la Basarabie a la Mère-Patrie — la Roumanie*, Paris, 1919, p. 23.
- ³ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 276.
- ⁴ D. Bogos, *La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917—1918*, Chișinău, 1924, p. 23.
- ⁵ Anul ediției acestei lucrări nu este indicat pe coperta cărții, dar a fost identificat în baza unor date indirecte de către istoricul A. Petrencu, îngrijitorul ediției din 1992 a monografiei lui P. Cazacu.
- ⁶ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812—1918*, Chișinău, 1924; ed. a II-a, Chișinău, 1992, p. 254.
- ⁷ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, vol. I, Cluj, 1926, p. CXVI. Menționăm că I. Colesnic reproduce în lucrarea «Basarabia necunoscută» (p. 72) un fragment dintr-un manuscris al lui On. Ghibu, în care acesta indică ziua de 17 martie 1917 ca dată a întemeierii P.N.M., însă caracterul acestui manuscris nu e clar. În consecință, această afirmație nu poate avea o pondere serioasă.
- ⁸ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, București, 1929; ed. a II-a, Chișinău, 1993, p. 36.
- ⁹ Idem, *La Bessarabie. Sa population — son passé sa culture*, Bucarest, 1941, p. 69.
- ¹⁰ Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei*, București, 1923, ed. a II-a, Chișinău, 1992, p. 225.
- ¹¹ Gh. V. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul morei eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 46; H. Dăscălescu, *Revoluția de la 1917 în Basarabia*, Chișinău, 1938, p. 4.
- ¹² Pantelimon Halippa, *Anatolie Moraru. Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991, p. 31. *România. Documentele Unirii. 1918. Album*, București, 1993, p. 72; C. Marinescu, *Eropeea Marii Uniri*, Galați, 1993, p. 288; *Patrimoniul*, 1991, nr. 2, p. 67, nr. 3, p. 77; nr. 4, p. 75, 90; «Cugetul», 1992, nr. 2, p. 58, nr. 4, p. 46.
- ¹³ *Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии*, Кишинев, 1964, с. 203; *История РСС Молдовенеште*, vol. II, Chișinău, 1970, p. 21. A. C. Есауленко, *Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма (1917—1918)*, Кишинев, 1977, с. 34; *Победа Советской власти в Молдавии*, Москва, 1978, с. 105 s. a.
- ¹⁴ Ion Turcanu, *Unirea Basarabiei cu România în 1918. Aspecte controversate ale problemei*, «Patrimoniul», 1993, nr. 2, p. 4—43.
- ¹⁵ Valeriu Popovschi, *Despre activitatea Partidului Național Moldovenesc. Destin Românesc*, 1994, nr. 2, p. 119—128.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 121.
- ¹⁷ V. Harea, *Mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918. Amintiri și comentarii*, Iași, 1980, vol. I. Manuscris, Arhivele Statului Iași, fond Vasile Harea, d. 38-f, p. 2128—2136.
- ¹⁸ Onisifor Ghibu, *În vâltoarea revoluției rusești. Însemnări din Basarabia anului 1917*, București, 1993, p. 17. V. Harea de asemenea vorbește despre o primă ședință la redacția ziarului «Cuvânt Moldovenesc» la care au participat vreo 15 persoane și «s-a ținut pe data de 12 martie». 12 martie era zi de duminică și, de obicei, dumi-

nica nu se obișnuia să se facă ședințe, de aceea mai verosimilă pare a fi data indicată de On. Ghibu — 13 martie, zi de luni.

¹⁹ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, Chișinău, 1992, p. 64—70.

²⁰ V. Harea, *op. cit.*, p. 2137.

²¹ Onisifor Ghibu, *In vâltoarea revoluției rusești*, p. 23.

²² Idem, *Pe baricadele vieții*, p. 71.

²³ V. Harea, *op. cit.*, p. 2143.

²⁴ Onisifor Ghibu, *In vâltoarea revoluției rusești*, p. 23.

²⁵ *Ibidem*, p. 27.

²⁶ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 87.

²⁷ *Ibidem*, p. 89.

²⁸ *Cuvânt Moldovenesc*, nr. 27, 2 aprilie 1917.

²⁹ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 115; Idem, *In vâltoarea revoluției rusești*, p. 52; V. Harea, *op. cit.*, f. 2144; Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei*, p. 241.

PLAI NATAL

ALEXEI GAINĂ

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA LUI ION INCULEȚ

În anul 1994 s-au împlinit 110 ani de la nașterea lui Ion C. Inculeț. Nu este cazul să evocăm aici personalitatea și importanța majoră a lui Ion Inculeț în derularea evenimentelor istorice în anii 1917—1918, rolul deosebit pe care l-a jucat pe scena politică în acei ani de destin pentru Basarabia. Vom menționa două lucrări relativ recente (autori — A. Chiriac¹, Iu. Colesnic²), care fac acest lucru cu lux de amănunte. Se cunoaște destul de bine că la 21 noiembrie 1917 Ion Inculeț a fost ales președinte al Sfatului Țării³, la 24 ianuarie 1918 acest for legislativ a proclamat independența Republicii Populare Moldovenești față de Rusia, iar la 27 martie al aceluiași an — unirea condiționată a Basarabiei cu România⁴. După care, prin decretul regal nr. 849, dat în Iași la 9 aprilie 1918, este numit, de rând cu Dr. Daniel Ciugureanu ministru, secretar de stat fără portofoliu⁵.

Scopul acestei comunicări este de a prezenta, prin materiale inedite de arhivă, unele date biografice noi referitoare la viața și activitatea lui Ion Inculeț, până la momentul alegerii sale în funcția de președinte al Sfatului Țării. Aceste materiale au fost explorate la Arhiva Națională a Republicii Moldova și la Arhiva Istorică de Stat a Rusiei din Sankt-Petersburg (A.I.S.R.).

Ion Inculeț s-a născut la 5/18 aprilie 1884 în satul răzășesc Rezeni județul Chișinău, în familia țăranilor Constantin Gheorghe (Gheorghievici) Inculeț și a Mariei Nicolae (Nicolaeavna) Inculeț, care s-au mutat mai târziu cu traiul în satul Căinari județul Bender⁶. A fost botezat de către văduva lui Nicolae Ionaș din satul Gârlea Ecaterina Grigore (Grigorievna) Ionaș. Cel de al doilea copil al lui Constantin și al Mariei Inculeț, Teodor (Fiodor), s-a născut la 1 februarie 1888 în satul Căinari județul Bender.

Ion Inculeț a absolvit școala primară în anul 1894. În același an s-a înscris la Școala Teologică din Chișinău asociată Seminarului Teologic. Dispunem de atestatul de absolvire a școlii⁷, conform căruia Ion Inculeț a fost admis în clasa pregătitoare a școlii teologice în anul 1894, absolvind-o în anul 1899 cu dreptul de a se înscrie în clasa I a Seminarului. Pe parcursul celor 5 ani de studii la școala nominalizată a fost notat cu: 5 (nota maximă) — la purtare, 5 — la istoria sacră, aritmetică, geografie, caligrafie, 4 — la catehism, explicarea serviciului divin cu statut bisericesc, limba rusă și slava bisericească, precum și la limbile greacă și latină, la cântul bisericesc. Atestatul nr. 286 este semnat de directorul școlii Macarie Epuri, adjunctul interimar al acestuia, lectorul Gacicov, alți câțiva membri ai conducerii școlii.

În același an s-a înscris la Seminar. Printre colegii lui Ion Inculeț, admiși în același an la învățătură, au fost viitorii deputați și personalități de stat Vasile Bărcă și Pantelimon Erhan⁸. Fratele mai mic, Teodor, a studiat la același seminar cu trei ani mai târziu. Tabelele de note anuale și de examene denotă că Ion a fost printre cei mai buni elevi. Astfel, în anul de studii 1900—1901 avea 4 — la sfânta scriptură, istoria biblică, istoria rusă și cea universală, geometrie, cânt, literatură rusă și compunere, 5 — la limbile străine (franceză și germană) și cele clasice (latină și greacă)⁹. Arhiva Națională a Moldovei păstrează tabelele de note ale elevilor din clasa în care a studiat Ion Inculeț pentru anii 1903—1904 și 1904—1905 de învățământ^{10, 11}. Merită să menționăm aptitudinile deosebite ale lui Ion Inculeț pentru fizică¹² și matematică¹³, aptitudini care l-au determinat mai târziu să se înscrie la facultățile de fizică și matematică la Sankt-Petersburg și Iuriev.

Atestatul de absolvire a Seminarului Teologic din Chișinău¹⁴ denotă următoarele succese: 5 — la explicarea sfintei scripturi, 4 — la istoria biblică, 5 — la istoria uni-

versală a bisericii și istoria bisericii ruse, 5 — la literatura religioasă, 5 — la istoria și demascarea bisericii ruse de rit vechi, la practica preoțească, gomitică, liturgie, 5 — la literatura rusă și istoria literaturii ruse, algebră, geometrie și pascalie, fizică, logică, 4 — la istoria universală și rusă, 5 — la limbile clasice și străine etc.

După absolvirea Seminarului (iunie 1905) se înscrie la Universitatea din Dorpat (Iuriev). Cercetătorul A. I. Babii scrie¹⁵ că ar fi absolvit facultatea de fizică și matematică a numitei Universități, lucru ce vine în contradicție cu informațiile prezentate de istoriograful P. A. Lotoțchi, absolvent și el al Seminarului Teologic din Chișinău, conform cărora I. Inculeț ar fi absolvit Universitatea Imperială din Sankt-Petersburg¹⁶. În realitate, a fost comisă o eroare.

Se știe, de asemenea, că între lunile iunie 1906 și februarie 1907 a colaborat la primul ziar basarabean în limba română «Basarabia», în care a publicat articolele privind drepturile cetățenești, inviolabilitatea persoanei, administrarea locală, reforma funciară, relațiile dintre dvoreni și țărani sub pseudonimul Ion Gându. Mai târziu scria în amintirile sale. «Într-o bună zi, la redacție s-a prezentat poliția, a făcut percheziție, a confiscat ce-a putut, a închis localul; iar noi am fost constrânși să părăsim Basarabia»¹⁷.

Deci între 1906 și 1911 I. Inculeț este student al facultății de științe fizico-matematice a Universității Imperiale din Sankt-Petersburg¹⁸, avându-i ca profesor pe unii dintre cei mai remarcabili oameni de știință, ce activau la acea vreme la Sankt-Petersburg: Savici la geometria superioară, Iu. V. Sohoțki la algebră, I. I. Ivanov la teoria numerelor, A. A. Markov la teoria probabilităților, V. A. Steklov la ecuații diferențiale în derivate parțiale, Bulgakov la mecanică, O. D. Hvolson la optică și acustică, S. P. Glazenap la astronomie¹⁹.

La 17 septembrie 1907, precum și la 4 august 1910 intervine cu cereri pe numele rectorului Universității spre a fi admis să frecventeze cursurile facultății juridice, însă în ambele dați cererile i-au fost refuzate²⁰. Curios, dar numele lui Ion Inculeț nu se găsește nici în una din sursele ce conțin lista generală a studenților (inclusiv celor externi) ai Universității vizate²¹. Fratele lui I. Inculeț, Teodor, studiază la facultatea de drept a aceleiași universități începând cu anul 1908, conform aceluiași sursă (vezi, de asemenea, informațiile prezentate în cartea lui Iu. Colesnic²²).

Ghidul de adrese²³ conține următoarele informații despre Ion Inculeț. În anul 1912 locuia în cartierul Petrograd (Petrogradskaia storona) pe bulevardul Malăi, nr. 11, fiind angajat la Școala reală Kuzmina, care era o școală normală de cultură generală particulară, situată pe strada Terkovnaia (actualmente Instrumentalnaia), nr. 17. În anii 1913—1914 locuiește pe bulevardul Bolșoi, nr. 69-A din același cartier, practică jurnalistică (în 1913²⁴, 1914²⁵). Sursele²⁶ infirmă faptul că Inculeț ar fi fost în acești ani conferențiar la Universitatea din Sankt-Petersburg, la fel cum nu a putut fi găsit nici în listele colaboratorilor observatorului magneto-meteorologic Konstantinovski. Între anii 1912—1914²⁷, precum și a celui meteorologic din Pavlovsk, creat din diviziunea meteorologică a Observatorului Konstantinovski în anul 1914²⁸, cum s-a afirmat în unele publicații, în baza amintirilor legendare despre Inculeț²⁹, deși nu este exclus, să fi colaborat în acești ani cu revistele de popularizare a științei «Vestnik Znania», «Naucinoie obozrenie», editate de Vilhelm Bitner, în care lucrările de popularizare și de revistă a noutăților științifice apăreau fără semnătură.

Unele informații referitoare la activitatea de gazetar și, eventual, de popularizator al științei ar putea fi căutate la Arhiva Literară de Stat a Rusiei din Moscova, precum și la Arhiva Istorică din Sankt-Petersburg în baza călăuzelor indicate în lucrarea de față.

Dosarul lui Ion Inculeț, depistat la Arhiva de Stat a Rusiei din Sankt-Petersburg³⁰, conține informații despre activitatea lui Ion Inculeț între 13 septembrie 1913 și august 1917, când a revenit la Chișinău cu un detașament de basarabeni revoluționari, emisari ai Guvernului Kerenski, în scopul adâncirii revoluției din februarie. Dosarul conține adresele directorului școlii comerciale Tutorskaia de 7 clase către Ministrul Comerțului și industriei, o caracteristică a lui Inculeț, vizele securității, necesare în acele timpuri pentru a fi angajat în serviciu, o adresă analogă a directorului școlii comerciale de 7 clase a uniunii întâi a profesorilor din Petrograd către Ministrul Comerțului și Securității cu o solicitare de angajare a lui Inculeț în slujbă, vize, o

[illegible]

Pagina a doua a statului de serviciu al lui Ion Incuț, observator titular la Școala Comercială de 8 clase a Uniunii întâi a Profesorilor din Petrograd, întocmit la data de 30 ianuarie 1917, cu nr. 864, face parte din dosarul nr. 1926, inventar I, fond 25 de la Arhiva Națională Istorică a Rusiei.

adeverință eliberată la 21 martie 1915 de către directorul școlii cu avizul prealabil al organelor de securitate, ordinul ministrului de angajare a lui Inculeț la școala comercială menționată, o solicitare a lui Inculeț Ion pentru un salariu suplimentar, un stat de serviciu întocmit la data de 30 ianuarie 1917 la școala menționată (vezi *xerocopia*).

Din acest dosar rezultă că Inculeț predă matematica la școala comercială particulară Tutorskaia (adresele: str. Italiană, nr. 6 și Vladimirski prosp., Kuznecina per., nr. 2), începând cu data de 15 septembrie 1913, fiind caracterizat ca un pedagog foarte bun. A ținut lecții de algebră și geometrie în diferite clase. A absolvit Universitatea Imperială din Sankt-Petersburg la 11 aprilie 1911, fiind licențiat cu diploma nr. 7899 de gradul I, având recomandare pentru pregătirea profesoratului. Totuși adeverința eliberată de către directorul școlii comerciale de stat de 7 clase, instituită de uniunea întâi a profesorilor, la care urma să fie angajat Inculeț, din 21 martie 1915, ne spune că Inculeț nu a fost angajat la un serviciu de stat în sfera învățământului până la acea dată. La 31 octombrie 1915 este aprobat prin Ordinul Ministrului în post de pedagog titular la școala comercială menționată. Motivele schimbării locului de muncă sunt, probabil, de ordin financiar (adresa școlii: str. Raz'ezjaia, nr. 5). În afară de aceste două școli comerciale, Ion Inculeț a mai predat la gimnaziul de fete particular Makarova (fost Staviskaia) în anul 1915, precum și la cursurile de socolitori, instituite de aceeași uniune în anul 1916, evident, în scopul obținerii unui câștig suplimentar. Ultimele două informații se conțin în sursele depistate de noi³¹. A locuit și după 1914 pe bulevardul Bolșoi, nr. 69-A.

Autorul a încercat să depisteze la Arhiva Istorică de Stat a Revoluției din Octombrie documente ce ar confirma participarea lui Ion Inculeț la Sovietul din Petrograd, însă a fost nevoit să constate că acestea lipsesc, pe lângă multe alte documente originale din acea perioadă³². Volumul de documente consacrat temei vizate³³ nu conține, de asemenea, unele date referitoare la participarea lui Inculeț la lucrările Sovietului. O altă problemă se referă la activitatea lui Inculeț în cadrul partidului eserilor, problema ce ar putea fi elucidată pe măsura scoaterii din anonimat a documentelor ce vizează activitatea partidului respectiv.

Autorul aduce pe această cale mulțumiri doctorului habilitat în filozofie, Alexandru I. Babii, pentru informațiile referitoare la studiile lui Inculeț la Universitatea din Iuriev, precum și doctorului fizician Nicolae I. Ionescu Pallas (București) pentru extrasele din Discursul de recepție XLVI al lui I. Inculeț în Academia Română din 26.V.1919 cu răspunsul Academicianului P. Poni (Biblioteca Academiei Române, cota II 56778), care însă vor putea fi prelucrate mai târziu.

Note

¹ A. Chiriac, *Ion Inculeț // Sfatul Țării din Basarabia în 1917/1918*. Patrimoniul, 1991, nr. 4, p. 71—75.

² Iu. Colesnic, *Ion Inculeț // Basarabia necunoscută*. Chișinău, 1993, p. 186—193.

³ Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei // Săptămânata deschiderii Sfatului Țării*, Chișinău, 1993, p. 152—178.

⁴ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 257—268.

⁵ Șt. Ciobanu, *op. cit. // Numirea miniștrilor basarabeni în guvernul român*, p. 277.

⁶ A.N.R.M., f. 211, inv. 3, nr. 385.

⁷ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 544, p. 314.

⁸ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 544, p. 313—318.

⁹ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 746.

¹⁰ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 195, p. 14—24.

¹¹ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 204, p. 140—141.

¹² A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 186, p. 7.

¹³ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 188, p. 49.

¹⁴ A.N.R.M., f. 1862, inv. 9, nr. 582, p. 37.

¹⁵ А. И. Бабий. *Формирование молдавской интеллигенции*. Кишинев, 1971.

¹⁶ Г. А. Лотоцкий, *Список и краткая биография окончивших полный курс Кишиневской Духовной семинарии за сто лет ее существования (1813—1913)*. Кишиневская епархиальная типография, Кишинев, 1913, с. 136.

¹⁷ Ion Inculeț, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ Arh. Istorică a or. Sankt-Petersburg, f. 402, inv. 1, nr. 10725.

¹⁹ *Списки профессорско-преподавательского состава его Императорского Величества Санкт-Петербургского Университета 1906 г.*, СПб., 1906, *Ibidem*, 1907 г., СПб., 1907; *Ibidem*, 1903 г., СПб., 1908, 1909 г., СПб., 1909; *Ibidem*, 1910 г., СПб., 1910.

- ²⁰ Arh. Ist. or. Sankt-Petersburg, f. 402, inv. 1, nr. 10725, p. 29.
- ²¹ *Общий список студентов, сторонних слушателей и вольнослушательниц Императорского Санкт-Петербургского Университета 1910—11 гг.*, СПб., 1911; *Список студентов Санкт-Петербургского Университета поступивших в 1908 году*. СПб., 1908; *Общий список студентов Императорского Санкт-Петербургского Университета, 1907—1908 гг.*, СПб., 1908.
- ²² Iu. Colesnic, *op. cit.*, p. 195.
- ²³ *Весь Петербург*, 1912.
- ²⁴ *Ibidem*, 1913.
- ²⁵ *Ibidem*, 1914.
- ²⁶ *Списки профессорско-преподавательского состава его Императорского Ве-*

- личества Санкт-Петербургского Университета в 1912 г.*, СПб., 1912; *Ibidem*, 1913 г., СПб., 1913.
- ²⁷ *Весь Петербург*, 1912; *Ibidem*, 1913.
- ²⁸ *Ibidem*, 1914.
- ²⁹ *Viața Basarabiei*, nr. 11—12, 1940.
- ³⁰ Arh. Ist. de Stat a Rusiei, f. 25, inv. 1, nr. 1926.
- ³¹ *Весь Петербург*, 1915; *Ibidem*, 1916; *Ibidem*, 1917.
- ³² Arh. Ist. de Stat a Revoluției din Octombrie or. Sankt-Petersburg, f. 9618, inv. 1, nr. 86: *Алфавитная картотека на членов рабочей секции Петроградского Совета 1917 г.*, том 1.
- ³³ *Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов в 1917 году*, том 1, СПб., 1991.

АЛЕКСАНДР РОСОХАЦКИЙ, НИКОЛАЙ РУССЕВ

РИМСКИЙ МЕМОРИАЛЬНЫЙ РЕЛЬЕФ ИЗ ОКРЕСТНОСТЕЙ ТИРЫ

Земли, прилегающие к находящемуся на месте античной Тиры современному Белгороду-Днестровскому (Одесская область Украины), издавна славятся археологически ценными находками. Знакомство специалистов с ними подтверждает, что многое из открытых объектов материальной культуры древности — каменные гробницы, эпиграфические памятники, монеты, украшения — датируются первыми веками нашей эры. Одному из реликтов римской эпохи данного ареала и посвящена настоящая статья.

На берегу Шаболатского (Будакского) лимана из слоя могильника черняховской (Сынтана де Муреш) культуры, что находился близ с. Беленькое — примерно в 20 км юго-западнее Тиры, при археологических раскопках 1989 г. был извлечен небольшой мраморный рельеф¹. Этот анэпиграфный памятник представляет выпуклое изображение воина в полный рост, наступающего ногой на бычью голову.

Рельеф лежал в горизонтальном положении лицевой стороной вверх (кв. Д-26, глубина 0,4 м) и был незначительно поврежден при снятии покрывавшего его пахотного слоя ножом бульдозера. С каким-либо конкретным черняховским погребением находка не связана.

Изделие высечено из белого крупнозернистого мрамора в виде ровно отесанной прямоугольной плиты, одна сторона которой отшлифована и окаймлена рамкой. Размеры невелики: 0,43×0,35×0,08. По всей площади задней поверхности и по бокам рельефа нанесены небольшие углубления, ряды косых насечек. Посередине в верхней части плиты имеется горизонтальный паз глубиной 1 см, а в левом нижнем углу — выемка правильной формы (3×2×3,5 см). Названные особенности памятника указывают на то, что исследование имеет дело с деталью-вставкой в стену или же в плиту больших размеров.

Рельефная композиция занимает почти все лицевое поле плиты, края которой оформлены под гладкую прямоугольную рамку. Ее боковые и нижняя стороны скошены под углом к изображению. Верхняя часть рамки такого уклона не имеет, а по центру над головой воина она округлена. Три угла находки, кроме нижнего правого, так же, как верх рамки и отчасти само изображение — плащ, правая рука и левое колено воина — сколоты еще в древности. Об этом свидетельствует пати́на, покрывшая за столетия плиту и места повреждений. В результате патинизации поверхность камня приобрела песочный оттенок.

Резец мастера высек в мраморе фигуру стоящего строго фронтально мужчины в воинском облачении — это главный персонаж рельефа (см. фото). Черты лица изображенного из-за повреждений различаются с большим трудом. Уверенно

можно утверждать лишь то, что оно покрыто густой короткой бородой. Четко виден конический головной убор, опускающийся книзу и прикрывающий уши. При этом лоб остается открытым. На воине короткий плащ, скрепленный на правом плече круглой фибулой. Складки плаща переданы жестко и очень схематично, подчеркивая свободное спадание одеяния с левого плеча. Столь же схематично вырезными вертикальными линиями обозначен прикрывающий грудь воина панцирь. Из-под него выступает короткая туника. Левая рука, согнутая в локте и прижатая к туловищу, скрыта плащом. Выглядывает лишь кисть руки, которая, насколько позволяет судить ее сохранность, сжимает какой-то округлый предмет. При некоторых допущениях в нем можно видеть шишку пинии, свиток или, скорее, навершие рукояти меча. На левом боку у пояса воина прикреплен меч, большей частью спрятанный под паллиумом. Рельеф отчетливо передает нижнее окончание ножен меча, завершающихся сердцевидной бутеролью. Эта часть ножен изображена на заднем плане по лицевому полю, ее контур обозначен только врезной линией. Правая рука воина отведена в сторону и несколько назад. Плохо сохранившаяся кисть руки, по всей видимости, поддерживает край плаща. К сожалению, древние сколы не позволяют высказаться по поводу трактовки этой части рельефа более

определенно. Наиболее отчетливо резчик передал ноги воина — очертания колен, мышц и коротких сапог в рельефе очень выразительны. Правая нога — опорная, а левая, слегка согнутая в колене и поданная вперед, — водружена на голову быка.

Голова поверженного животного выглядит очень реалистично: четко обозначены морда с характерными поздрями и губами, узкие оттопыренные уши и разведенные в стороны рога. Такая передача деталей головы животного исключает возможность иного восприятия и толкования образа. Бык в описываемой композиции — необходимый, хотя и явно второстепенный персонаж.

Изображение исполнено в невысоком рельефе. Нельзя не заметить плоскостность, схематичность, укорачивание пропорций, свойственные большинству образов портретной, вотивной и декоративной скульптуры западнопонтийского и фракийского типов, датируемых II—III в. н. э. В древности рельеф был раскрашен, что установлено по следам голубой краски на свободном поле у голени правой ноги воина. Это также характерно для названных групп античных скульптурных памятников. Обращает на себя внимание стремление мастера использовать некоторые динамические элементы, чтобы «оживить» сюжет изображения. Попытка передать движение фигуры улавливается в манере фиксации положения правой, отведенной от туловища руки и поданной коленом вперед левой ноги. Однако общая аморфность трактовки изображенного, его головы и одежды в конечном счете лишает памятник желаемого впечатления.

Композиционно замысел автора решен просто и лаконично сдержан: воин-триумфатор величественно опирается на голову побежденного им грозного зверя. Расположение меча в ножнах на левом боку (судя по длине, он соответствует имевшему около полуметра гладиуму) и отсутствие щита позволяют считать изображенного мужчину римским военачальником. В отличие от офицеров солдаты римской армии носили меч на поясе или портуpee у правого бока, а щит — слева⁴.

Учитывая, что в Нижнем Поднестровье всегда находился довольно ограниченный воинский контингент императорской армии, составлявший несколько мелких подразделений, в войне на рельефе нетрудно угадать младшего офицера. Между тем само скульптурное изображение не отличается особой изысканностью, оригинальностью сюжета и притязательностью. Его провинциальный стиль, явная подражательность отражают не только уровень мастерства исполнителя, но, вероятно, моду, вкусовые привязанности и ограниченные материальные возможности заказчика. С точки зрения семантики образы памятника вне всяких сомнений символичны, а потому должны быть поняты как прославление победы римского военачальника над сильным противником и шире — торжество римского оружия.

В первые века н. э. сцена триумфа, будучи самым излюбленным изобразительным сюжетом эпохи, воспроизводилась в разнообразной иконографии в скульптуре, живописи, монетной чеканке, став весьма популярной на территории всей огромной империи. Идеологически актуальный образ императора или божества, а также императора-бога, празднующего победу над врагом, распространялся во множестве вариантов едва ли не по всем уголкам римских владений и даже за их пределами. Более того, он быстро превратился в образец для подражаний, тиражируясь многократно провинциальными умельцами, продукция которых находила большой спрос прежде всего в среде воинов и ветеранов римской армии. Даже простой перечень всевозможных модификаций относительно однообразно осмысленного популярного мотива столь внушителен, что мы в состоянии назвать лишь отдельные из них, имеющие отношение к Карпато-Дунайским землям.

Немаловажно, например, что так называемые Дунайские всадники, изображения которых весьма многочисленны в придунайских провинциях империи, нередко предстают попирающими распростертую под ногами коня человеческую фигуру. Близкий образ «Фракийского всадника-Героя» создавался — по аналогии — топчущим поврежденного человека или убивающим кабана. С проникновением в подунайские владения Рима культов восточного происхождения сцена, в которой «свой» побеждает «чужого», получила дальнейшее развитие. Это отразилось в появлении отчасти по-новому понимаемых памятников римского изобразительного творчества, демонстрировавших те же моменты борьбы божества, побеждающего враждебные силы. Из Персии через Киликию было занесено в империю поклонение Митре, олицетворяющему договор, порядок, создание жизни и «непобедимое солнце». (Sol

Invictus). На определенном этапе это верование конкурировало даже с христианством, особенно распространившись в конце II — начале III в. н. э. среди легионеров, чиновников и купцов. Обязательными атрибутами тайных митраистских обрядов, наполненных астральной символикой и совершавшихся в подземных храмах, были изображения сцены «тауроктонии» — заклания юношей-богом быка. Культ другого бога — Юпитера Долихена — был позаимствован римскими солдатами в Сирии и получил большую популярность одновременно с митраизмом. Для своих почитателей Долихен был богом военного успеха, сражений, защитником и покровителем воинов, богом-триумфатором. Он изображался в воинских доспехах, стоящим двумя ногами на спине быка в величественной позе победителя³.

Следует отметить, что в эпоху империи Юпитер из италийского бога трансформировался в главу римского пантеона, став покровителем императоров. Поскольку он был богом войны и победы, то всякий справлявший триумф «победоносный полководец в одежде и с инсигниями Юпитера с выкрашенным в красный цвет лицом (как у статуи бога) на квадриге в сопровождении солдат и граждан отправлялся на Капитолий, чтобы в храме принести Юпитеру благодарственную жертву из взятой на войне добычи и сложить к его ногам свой лавровый венок»⁴. Тем самым император как бы приравнивался к верховному богу, а Юпитер Капитолийский на многочисленных рельефах запечатлен к тому же всадником, топчущим выходящее из земли змееногое существо. Впрочем, и другие божества, изображавшиеся как всадники, охотники и просто победители, отождествлялись с императорами.

С широким распространением императорского культа в массовом количестве появляются изображения обожествленных императоров, равно как и императоров-триумфаторов. Для примера назовем статую Адриана (117—138 г. н. э.) из Стамбульского музея, представляющую императора облаченным в воинские доспехи полководцем, который наступает левой ногой на поверженного врага⁵. Для надгробий легионеров также типичен подобный мотив: римский солдат поражает врага-варвара.

Во всех приведенных случаях мы видим, что убиваемый кабан или бык, попираемая человеческая фигура или чудовище символизируют побежденное зло в любой его интерпретации. Такой образ, восходящий к триумфу бога-воина, бога-победителя, был понятен и близок всему укладу жизни, духу солдат. Поэтому особое почитание «Фракийского всадника-Героя», «Дунайских всадников», Юпитера Капитолийского, Митры, Долихена и т. п., которым поклонялись наряду с другими традиционными божествами, весьма характерно для мест дислокации подразделений дунайских легионов и постоянного проживания ветеранов. В другой социальной среде культы перечисленных богов получили значительно меньшее распространение⁶.

С включением в орбиту римского господства земель, лежащих к северу и востоку от Дуная, и размещением здесь воинских гарнизонов расширялась зона экспансии легионных верований. Вместе с солдатами в Прикарпатский ареал и Северное Причерноморье пришли наиболее почитаемые в дунайских воинских частях божества. Данный феномен легко объясним, поскольку из воинов именно этих легионов комплектовались отряды, направляющиеся для утверждения власти империи на вновь инкорпорированных территориях. От южных границ современной Румынии и северных болгарских земель до Херсонеса к Крыму известны теперь материальные свидетельства распространения армейских религиозных культов Рима. Среди находок встречаются доказательства существования в среде пребывавших тут людей поклонников «Дунайских» и «Фракийских всадников», Митры⁷. В числе пунктов, в которых исследователями зафиксированы памятники такого рода, значатся крупнейшие античные центры Северо-Западного Причерноморья — Ольвия и Тира⁸.

Если поклонение «Фракийскому всаднику», от образа которого наш памятник стилистически далек, надежно документировано соответствующими находками рельефов из Тиры, то о роли митраизма в городе говорят лишь косвенные данные. Собственно, речь идет об единственной пока надписи на алтаре, поставленном в 214 г. н. э. от имени морского пехотинца Ульпия Валента, — найден на тирасском городище в 1975 г. Это обетное задравное посвящение «непобедимому» божеству, имя которого не сохранилось. Именно эпитет *Invictus* П. О. Карышковский рассматривал в качестве основания для утверждения о наличии культа Митры, нашедшего приверженцев среди военных моряков. По всей видимости, в начале III в. Тира была пристанищем кораблей Мезийской Флавиевой эскадры и опорным пунктом рим-

ского флота в этом районе Причерноморья⁹. К сожалению, иных данных о пребывании митраистов в Нижнем Поднестровье до сих пор не было. При этом определение «непобедимый» предвляло не только имя Митры, но и других божеств, скажем, Геракла, Сильвана, Дианы, Сатурна, Виртуса¹⁰. Отсюда понятно, что необходима большая осторожность в том случае, если эта надпись атрибутируется как памятник митраизма. Соответственно следует более внимательно относиться и к идее о возможном поклонении военнослужащими из квартировавших в Тире римских подразделений богу Митре. Равным образом оказывается проблематичной перспектива такого понимания содержания рассматриваемого рельефного изображения.

Прямые доказательства существования в Тире культа Юпитера Долихена также отсутствуют. Вместе с тем как будто бы имеются косвенные свидетельства, указывающие на большую вероятность распространения среди солдат тирского гарнизона этого верования. Так, в одной надписи из Дионисополя, высеченной от имени Марка Помпея Луккия, бенефициария I Италийского Антониева легиона, содержится посвящение Юпитеру Долихену. Как полагают, Лукий был не только участником происшедшего в первые годы правления Каракаллы (211—217 г. н. э.) недалеко от Тире победного сражения римлян с варварами, но и солдатом дислоцированной в городе воинской части¹¹. Возведение императором Септимием Севером (193—211 г. н. э.) Юпитера Долихена в ранг общеримского государственного бога, каковым в его правление уже был Митра, и приравнивание его к Юпитеру Капитолийскому только усилило популярность нового культа, прежде всего среди солдат. На всем протяжении властвования династии Северов — до 235 г. н. э. — и, в частности, при Александре Севере (222—235) своеобразный культ Долихена, наряду с рядом столь же экзотических верований, был окружен необыкновенной заботой государства¹².

Поскольку тогда в подразделениях римской армии, в том числе и отдельно стоящих гарнизонах, императорский культ был строго обязательным, любое стремление проявить свое расположение к августейшей особе предусматривало, помимо участия в отправлении служб в честь обожествленного носителя верховной власти, выполнение религиозных обрядов, посвященных наиболее чтимым, императором богам. Не случайно позаимствованный от бога (Митры?) титул *Invictus*, употреблявшийся при Септимиусе Севере по отношению к императору эпизодически, при Каракалле стал применяться систематически¹³. Стабилизация политической обстановки и экономической жизни в Тире во время пребывания в городе римского гарнизона — большинство эпиграфических памятников эпохи Антонинов и Северов на городище происходит из развалин римской цитадели¹⁴ — могла только способствовать популяризации в среде горожан привнесенных императорской армией новых религиозных верований.

Совершенно очевидно, именно при Северах в солдатской среде размещенных по Дунаю легионов, одним из форпостов которых на востоке была Тира, благодаря ряду факторов (среди них и активная позиция правящей династии), оформился и получил широкую известность образ бога-воина, бога-триумфатора. Его актуальность в провинциях, ощущавших на себе постоянный натиск варварских племен, была закономерной. Однако в силу своей природы этот обобщенный культ не мог не впитывать элементы распространенных тогда в массовом сознании легионеров религиозных представлений. Синкретизм верований населения империи сплавлял традиционные культы, переживавшие в первые века н. э. глубокий кризис, с новшествами, заимствованными из религии самого различного толка и происхождения. С этой точки зрения вовсе не случайными являются некоторые изображения «Фракийских всадников» императорской эпохи, несущие очевидную атрибутику других божеств: Аполлона, Асклепия, Зевса, Сильвания, Сабазия, Долихена, Митры¹⁵.

Как можно видеть, идея триумфа бога-воина находила порой довольно неожиданные иконографические решения в изобразительном творчестве первых веков н. э. Они, в свою очередь, становились объектами для подражаний и переосмыслений, еще более далеких от каких бы то ни было канонов. Можно предположить, что эта тенденция воплотилась и в рельефе из Бельенского, который по стилю, технике исполнения и основному мотиву с достаточной уверенностью должен быть отнесен ко II—III в. н. э.

Не вызывает сомнений, что в разбираемом нами случае синкретический сюжет верен. Показателен факт наличия аналогий смысловой паре (герой-триумфатор и

бык) исключительно в двух культах из большого числа памятников того времени, распространенных на северо-востоке владений империи, — Митры и Юпитера Долихена. В какой-то мере сделанное заключение может показаться парадоксальным, поскольку по сравнению с Румынией и Болгарией, где материальных свидетельств существования названных верований много¹⁶, на территориях Северного Причерноморья такие памятники единичны. Кроме надписи из Тиры 1975 г. митраистские реликты представлены алтарем из Херсонеса и геммой из святилища на острове Левке (Змеином)¹⁷ с изображением льва, положившего лапу на бычью голову. В землях современных Молдовы и Украины известна лишь одна случайная находка, связанная с культом Юпитера Долихена, — сигнума с посвятельной надписью командира I когорты Испанского легиона (верховье Днестра), а также гемма с изображением Долихена, найденная на Змеином¹⁸.

Что касается интересующего нас рельефа, то в воплощенном замысле начисто отсутствуют какие-либо детали сакральной атрибутики. Этот факт практически исключает возможность трактовки фигуры воина как торжествующего победу божества. Бросается в глаза прямое несоответствие традициям иконографии образов Митры и Юпитера Долихена, эмпирически прослеживаемое по известным науке памятникам. Композиция находки из Бельенского вроде бы весьма близка некоторым митраистским изображениям¹⁹, но мы не знаем случаев, чтобы Митра был представлен в воинских деспах. Вместе с тем Долихен, хотя и неизменно являл себя воином, воплощался в произведениях изобразительного творчества по-иному — стоя двумя ступнями на спине быка²⁰. Исходя из сказанного, можно утверждать, что памятник посвящен деяниям реального человека, воина, который, по всей видимости, был представителем социального слоя, почитавшего Митру и Юпитера Долихена — божеств из круга армейских верований, освященных культами императоров из династии Северов.

Оформление и размеры плиты, наряду со смысловой нагрузкой рельефного изображения, позволяют увидеть в находке из Бельенского мраморную вставку в памятную стелу изображения римского офицера. Подчеркнутая героизация сюжета указывает, что, очевидно, найден фрагмент римского надгробия. Во всяком случае, памятник несомненно был воздвигнут в честь человека, уже ушедшего из жизни.

Сказанное не снимает проблемы конкретного исторического объяснения изображения. Напротив, исключение памятника из числа votivных ставит этот вопрос еще острее. Коль скоро рельеф был изготовлен в память об одном реальном человеке, то, стало быть, и образ врага, символизируемого головой поверженного быка, может быть также вполне определенным и определяемым. Если же предположить, что фигура все-таки обобщает доблестное римское воинство в лице одного военачальника, то и тогда должно признать: памятник сооружен по случаю, в связи с каким-то историческим событием, точнее, военной победой. В попытке ответить на вопрос, о каком успехе римского оружия свидетельствует сцена, запечатленная древним мастером в мраморе, обратимся к находкам, происходящим из того же Бельенского.

Речь идет о трех изделиях из камня, найденных на территории упомянутого черняховского могильника в 1973—1986 гг.: 1. Обломок мраморного надгробия с женским подгрудным изображением и греческой эпитафией Лаисфену, сыну Мокки. 2. Алтарь из известняка с латинской посвятельной надписью Гая Сервилия Понтика «за здоровье непобедимого императора», который по имени не назван. 3. Фрагмент мраморного алтаря с посвящением центуриона Тита Аврелия Флавина. Эти памятники опубликованы и составляют единый культурно-исторический ансамбль, относящийся хронологически к первой четверти III в. н. э.²¹ Позднее, уже в IV в. н. э. некоторые из них были использованы вторично как обыкновенный строительный материал для перекрытия входов погребальных камер в захоронениях черняховцев.

Важно, что изучение перечисленных находок показало: их сведения входят в информационный ряд, касающийся одного из вторжений фракийцев в пределы Римской империи. Мы лишь резюмируем данные эпиграфических источников из Бельенского, сопоставленные с аналогичными материалами из других мест, в частности из Тиры и Эска²². Ныне установлено, что в 214 г. н. э. дакийское племя карпов — самое воинственное из обитавших тогда к востоку от Карпат — вторглось в римские пределы где-то близ низовий р. Арджеш. Подвергнув нападению крупные про-

винциальные города — Маркианополь, Дионисополь, Каллатис, карпы достигли Тир²³. В окрестностях города они были разбиты, а реликты из Бельенького скорее всего являются остатками сооруженного на месте победного сражения воинского мемориала. Там же были, судя по характеру некоторых открытых памятников, захоронены погибшие римские воины.

Героем битвы с карпами, происшедшей у берегов Будацкого лимана, прослыл Тит Аврелий Флавин (3), командовавший, как полагают, тирским гарнизоном. Надписи в его честь свидетельствуют, что «за деяния, счастливо совершенные у Тир», центуриона щедро наградила сам Антонин Август — император Каракалла. Выйдя в отставку вскоре после победы над карпами, прославленный воин занял почетное место в среде муниципальной знати Нижней Мезии. Участвовал в отражении варварского вторжения и Гай Сервилий Понтик (2). Он не указал в надписи на воздвигнутом алтаре ни своего воинского звания, ни названия легиона. Это является основанием для причисления Гая Сервилия к поселившимся в Тире ветеранам императорской армии. Надо думать, он ходил в поход против карпов как ополченец. Бесспорно, павший на поле брани Лансфен был тиритом (1). Греческий язык эпиграфии и названия в ее тексте личные имена позволяют видеть в погибшем представителе эллинизированных фракийцев. Скорее всего, этот человек происходил из местного аристократического рода — в 181 г. н. э. архонтом Тир²⁴ также был Лансфен, сын Мокки (его дед?). К воинам, принимавшим участие в сражении, относят и упомянутых Ульпия Валента да Марка Помпея Луция, несших тогда воинскую службу в Тире.

Находки из района Бельенького и связанные с ними древности датируются первыми годами после событий 214 г. н. э. По именам консулов Пресента и Экстриката, высеченных на пьедестале алтаря (3), дата его сооружения определяется 217 г. н. э.²⁴ Это было время зенита славы бывшего центуриона I Итальянского легиона Тита Аврелия Флавина. Так подтверждается существование на месте битвы мемориального комплекса. В самом деле, только место знаменательного события можно было посетить спустя три года для того, чтобы в память о былом установить алтарь на значительном удалении от города. Вполне вероятно, что время существования мемориала фиксирует и денарий Каракаллы 216 г. н. э., также найденный у Бельенького²⁵.

Избранный подход позволяет легко понять символический акт попрания того, с кем ассоциируется побежденный враг. Такого рода идея и нашла воплощение в изображении мраморного рельефа — мотив хорошо знакомый и в последующие эпохи, вплоть до нового и новейшего времени (вспомним «Медного всадника» или скульптуру в Трептов-парке). К сожалению, герой-офицер на рельефе из Бельенького остается безымянным (во всяком случае, пока). Вместе с тем возникает новый интерес к побежденному быку, олицетворяющему несомненно карпов.

В данном конкретном случае образ быка оказывается сопоставимым не только с римскими представлениями о воплощении зла, но и с древней традицией фракийцев, для которых тур был сакральным животным. Языческая мифология многих земледельческо-скотоводческих народов с почтением относилась к этому величественному представителю фауны, однако именно для фракийских племен и их потомков характерна необычайная устойчивость первобытного культа. Многочисленные материальные свидетельства этому, отложившиеся в земле на протяжении многих веков, хорошо известны исследователям, так же как элементы верований, сохранившиеся в этнографических обрядах²⁶.

Осведомленность населения античных городов Причерноморья об особенностях религиозных представлений фракийских племен не должна удивлять. С одной стороны, эллино-фракийская или эллино-скифо-фракийская интеграция прослеживается на северо-западном побережье Черного моря, начиная с VII—VI вв. до н. э. Этот процесс, в котором доминировали греки, продолжался и в эпоху римского господства, когда предметы материальной культуры и личные имена фракийского происхождения обычны и для Тир²⁷, и для Ольвии²⁸. С другой стороны, со второй половины II в. н. э. римские воинские подразделения Северного Причерноморья комплектовались из войск, пребывавших в Нижней Мезии и набранных в основном за счет местного населения придунайских провинций. Показательно, что погибший в сражении под Тир²⁹ Лансфен — человек, связанный своими корнями с фракийским миром, —

воевал против представителей этого мира — карпов, сопротивлявшихся экспансии Рах Романа.

Конечно же, в условиях синкретизма римской культуры первых веков н. э. происходило неизбежное и постоянное переосмысление варварских, а равно и всех прочих идеологических представлений эпохи. Поэтому-то в среде близкой императорской армии, где были распространены культы, в которых непременно присутствовал бык²⁸ (поклонение Юпитеру Долихену, Митре), столкновение с карпами, также почитавшими это грозное животное, синтезировало определение философски-мистическое понимания происшедшего. Если учесть, что двое из четырех известных нам поименно вероятных участников сражения с карпами у Тиры, по всей видимости, исповедовали преклонение перед Долихеном и Митрой, становится ясным, почему победа 214 г. н. э. должна была так или иначе вписаться в их сознание соответственно устоявшемуся мировоззрению сторонников названных культур. Возникло едва ли не фатальное наслоение религиозной доктрины на понятию в свете ее постулатов историческую реальность. Победа легионеров-митраистов над врагами империи, поклоняющимися быку, возвышала «воинов Митры» почти до уровня своего кумира, поскольку главное деяние «непобедимого» бога и состояло в заклании мифического быка!

Чтобы передать в камне столь обычную и одновременно необычную сцену триумфа, которая уподобляла реального человека почитаемому им божеству, мастер преднамеренно то отступал от канонов создания митраистских рельефов, то следовал им довольно строго. Скажем, он одел гроя в панцирь воина, но традиционно закруглил верхнюю часть рамки, по-видимому, пытаясь передать пещерный свод митреума²⁹.

Таков в общих чертах наш вариант интерпретации интересной археологической находки из окрестностей Тиры, отразившей сложную картину исторической действительности в придунайском пограничье Римской империи начала III в. н. э.

Примечания

¹ В настоящее время находка хранится в Белгород-Днестровском краеведческом музее (Инв. № А-9226).

² См.: Ф. Любкер. *Реальный словарь классической древности*. Вып. 5. СПб.-М., 1887, с. 1160.

³ Ю. К. Колосовская, *Римский провинциальный город, его идеология и культура* // *Культура древнего мира*. Т. I, М., 1985, с. 207—215; Д. Юланси, *Загадки митраизма* // *Scientific American*. «В мире науки», 1990, № 2, с. 72—77; *The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes*. Knowledge in Depth. Vol. 12. Chicago, 1975, p. 289, 781—784; *Ibidem*, Ready Reference and Index. Vol. V, p. 641; Vol. VI, p. 944—945.

⁴ *Мифы народов мира*. Энциклопедия. Т. 2, М., 1992, с. 679.

⁵ G. Mendell, *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines*. Musées impériaux ottomans. Constantinople, 1914, p. 317; R. A. Gergel, *The Tel schalem Hadrian Reconsidered* // *AIA*, Vol. 95, 1991, № 2, p. 236, fig. 7.

⁶ См.: Ю. К. Колосовская, *указ. соч.*, с. 192—224; Е. М. Штаерман, *От религии общины к мировой религии* // *Культура древнего Рима*. Т. I, с. 173—203; Она же, *Социальные основы религии древнего Рима*, М., 1987, с. 233—234; *The New Encyclopaedia Britannica*, Vol. 15, p. 1118 etc.

⁷ М. И. Ростовцев, *Святилище фракий-*

ских богов и надписи бенефициариев в Ай-Тодоре // *ИАК*, 1911. Вып. 40, с. 7—8, 10, 15; Блаватский В. Д., *Харакс* // *МИА*, 1951, № 19, с. 256, № 6—7; А. Н. Щеглов, *Фракийские посвященные рельефы из Херсонеса Таврического* // *МИА*, 1969, № 150, с. 137—143, 150—153; В. П. Найденкова, *Культ Митры в Нижней Мезии и Фракии* // *Проблемы античной культуры*. М., 1986, с. 56—60; R. Vulcănescu, *Mitologie Română*. București, 1987, p. 504.

⁸ А. I. Фурманьска, *Рельефы вершинок в Тири* // *«Археология»*, 1965, № 19, с. 153—163; А. Н. Щеглов, *Два votivных рельефа из Ольвии* // *ЗОАО*, 1967, Т. II (36), с. 255—259; П. О. Карышковский, И. Б. Клейман, *Древний город Тиры*. Историко-археологический очерк. Киев, 1985, с. 118; А. С. Русаева, *Религия и культы античной Ольвии*, Киев, 1992, с. 152—155.

⁹ П. О. Карышковский, *Новые тирасские надписи* // *Античная Тира и средневековый Белгород*, Киев, 1979, с. 85—88; П. О. Карышковский, И. Б. Клейман, *указ. соч.*, с. 119.

¹⁰ Е. М. Штаерман, *Социальные основы религии древнего Рима*, с. 270.

¹¹ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*. Vol. I, Serdicae, 1970, nr. 24, bis; B. Gerov, *Die Invasion der Carpen im J. 214* // *Asta of the Fifth International Congress of*

- Greek and Latin Epigraphy (Cambridge, 1967). Oxford, 1971, p. 434.
- ¹² The New Encyclopaedia Britannica, Vol. 12, p. 289, 781.
 - ¹³ П. О. Карышковский, И. Б. Клейман, указ. соч., с. 131.
 - ¹⁴ П. О. Карышковский, *Новые тирасские надписи*, с. 88.
 - ¹⁵ И. Венедиков, *Тракийския конник* // «Векове», 1972, № 3, с. 12 и др.
 - ¹⁶ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, *Археология Румынии*, М., 1973, с. 254; Ю. В. Попович, *Молдавские новогодние праздники*. Кишинев, 1971, с. 179; В. П. Найденова, указ. соч., с. 56—57; L. Covacef, Al. Barnea, *Contribution à l'étude de Sol-Mithra en Scythie Mineure* // «Pontica», 1973, t. 6, p. 87—95.
 - ¹⁷ Э. И. Соломник, *Новые эпиграфические памятники Херсонеса*, Т. 2. Киев, 1973, № 195; С. Б. Охотников, А. С. Островерхов, *Геммы и перстни из святилища на Левке* // Древнее Причерноморье. II чтения памяти проф. П. О. Карышковского, Одесса, 1991, с. 70; они же, *Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином)*, Киев, 1993, с. 63—67, рис. 16, 12.
 - ¹⁸ М. Ю. Брайчевский, *Римська монета на території України*, Київ, 1959, с. 223, № 4; В. В. Кропоткин, *Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. — V в. н. э.)* // САИ. Вып. Д. 1—27. М., 1978, с. 125, рис. 80, 5; М. М. Кобылина, *Изображение восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н. э.* М., 1978, с. 27, 97, рис. 42; С. Б. Охотников, А. С. Островерхов, *Геммы и перстни из святилища на Левке*, с. 70; Они же, *Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином)*, с. 63—67. Рис.
 - ¹⁹ См.: например, *Мифы народов мира*. Т. 2, с. 155.
 - ²⁰ Г. Б. Федоров, Л. Л. Полевой, указ. соч., с. 254.
 - ²¹ Э. А. Симонович, *Находки античного времени из с. Бельянского Белгород-Днестровского района* // КСИА АН СССР, 1981, № 168, с. 48—50; Т. В. Блаватская, *Надгробие и алтарь из с. Бельянского* // Там же, с. 50—56; П. О. Карышковский, *Из истории Тирис в первой трети III в. н. э.* // Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР. Киев, 1980, с. 79—80; П. О. Карышковский, И. Б. Клейман, указ. соч., с. 131; П. О. Карышковский, *Значение эпиграфических документов для истории Карпато-Дунайского региона в III в. до н. э.* // Тезисы докладов совместной школы-семинара «Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половине I тыс. н. э. на юго-западе СССР и в определенных регионах». Ужгород, 1985, с. 21—22; Он же, *Новые эпиграфические находки в Нижнем Поднестровье и Поденавье* // Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса — 1888—1988 гг. Тезисы докладов юбилейной конференции, посвященной 100-летию начала исследований Херсонеса. Севастополь, 1988, с. 57—58; И. В. Брумяко, А. А. Росохацкий, *К политической истории Нижнего Поднестровья в первой четверти III в. н. э. (по эпиграфическим материалам из могильника Бельянского)* // Древнее Причерноморье. Материалы I Всесоюзных чтений памяти проф. П. О. Карышковского, Одесса, 1990, с. 22—28.
 - ²² V. Gerov, *Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae (inscriptions inter Oescum et Ialrum repertae)*, Sofia, 1989, p. 18—19, nr. 18—19.
 - ²³ Подробнее об этом событии см. также: Gh. Bichir, *Archaeology and history of the Carpi from the 2nd to the 5th century B. C.* // BAR. Supplementary series, 16 (V). 1976, p. 166—168.
 - ²⁴ Э. Бикерман, *Хронология древнего мира*. М., 1975, с. 231; И. В. Брумяко, А. А. Росохацкий, указ. соч., с. 25—27.
 - ²⁵ П. О. Карышковский, *Находки античных и византийских монет в Одесской области* // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины, Киев—Одесса, 1976, с. 175.
 - ²⁶ См.: Ю. В. Попович, указ. соч., с. 81—97; Л. Л. Полевой, «...И с того времени началась Земля Молдавская». Кишинев, 1990, с. 25—30; M. Eliade, *De Zalmoxis a Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 143—146; R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 91—92, 273—276, 503—507; I. Venedicov, T. Gerassimov, *Thracian art treasures*, Sofia, 1975, p. 355, 359, 375 etc.
 - ²⁷ И. В. Брумяко, *Эллино-варварская интеграция как тип культурной общности* // Северо-Западное Причерноморье. Ритмы культурогенеза. Тезисы докладов семинара, Одесса, 1992, с. 40—41; К. К. Марченко, *Фракийцы на территории Нижнего Побужья в VII—VI вв. до н. э.* // Там же, с. 41—42; С. Б. Охотников, *Эллино-фракийская культурная интеграция в Нижнем Поднестровье (VI—III вв. до н. э.)* // Там же, с. 43—45; Н. М. Секерская, *Римские культурные стандарты в Северо-Западном Причерноморье* // Там же, с. 46—48; А. Е. Малюкевич, *Фракийские элементы в культуре позднескифского населения Днестровского лимана* // Археологический вестник (№ 3), Запорожье, 1992, с. 30—32.
 - ²⁸ Любопытно, что на синхронных монетах — дуплониях Септимия Севера, Домны, Каракаллы, Геты изображен как раз бык. См.: П. О. Карышковский, *Монеты Ольвии*. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху, Киев, 1988, с. 126.
 - ²⁹ В. П. Найденова, указ. соч., с. 58.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

ЗОАО —	Записки Одесского археологического общества.
ИАК —	Известия Археологической Комиссии.
КСИА АН СССР —	Краткие сообщения Института археологии АН СССР.
МИА —	Материалы и исследования по археологии СССР.
САИ —	Свод археологических источников.
ВАР —	British archaeological reports.

Rezumat

În 1989 lângă satul Belenkoe (situat la 20 km de la localizarea Tirasului antic) a fost găsit un relief nu prea mare de marmură, care reprezintă figura unui oștean roman, călcând în picioare un cap de bovidu. Analiza subiectului acestui vestigiu istoric, datat cu începutul sec. al III-lea, le permite autorilor să conchidă că acesta este un fragment al pietrei de mormânt al unui ofițer roman, care simbolizează victoria romanilor de lângă Tiras la 214 asupra unei ramuri a dacilor — a carpilor. Acest basoreliev memorial instalat pe locul bătăliei, probabil, reflectă un anumit concept ideologic al epocii, inclusiv însemnul totemic al carpilor și tradițiile militare ale romanilor — cultul împăratului, Jupiterului Dolihenus și Mitra.

ISTORIOGRAFIE

ȘTEFAN PURICI

MISCAREA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN BUCOVINA ÎN ANII 1775—1861 ÎN REFLECTAREA ISTORIOGRAFIEI UCRAINENE

Tematica bucovineană s-a aflat și continuă să se afle în centrul atenției istoriografiei ucrainene. În afara considerentelor de ordin științific, acest interes este explicat și de faptul că, în decursul întregii existențe a acestei unități administrativ-teritoriale (1775—1918) în componența Imperiului habsburgic, elementul ucrainean a jucat un rol mai mult sau mai puțin însemnat în dezvoltarea social-economică și politică a Bucovinei, iar în anul 1940, drept consecință neașteptată a înțelegerii Stalin—Hitler din 23 august 1939, partea de nord a Bucovinei a fost anexată la Ucraina.

Un loc aparte în cercetarea trecutului Bucovinei îl ocupă studiarea proceselor de deșteptare spirituală a românilor bucovineni, precum și a mișcării naționale din acest ținut. Studiul de față își propune drept scop prezentarea modului de abordare a problemelor mișcării naționale din Bucovina de istoricii ucraineni din sec. XIX—XX.

În reflectarea problematicii menționate istoriografia ucraineană s-a situat, în general, pe poziții deosebite de cele ale istoricilor români și străini. Această deosebire, care nu este absolută, e legată de particularitățile dezvoltării procesului istoric în această parte a imperiului austriac, precum și de desfășurarea ulterioară a evenimentelor și a modului de soluționare a problemelor acestui ținut în sec. al XX-lea.

Primele lucrări ale istoricilor ucraineni, ce reflectă mișcarea națională românească în Bucovina, au apărut la hotarul sec. XIX—XX. Printre acestea se remarcă monografia «Rusia bucovineană», a unuia dintre liderii de atunci ai mișcării naționale ucrainene din Bucovina, S. Smal-Stoțki¹, concluziile căruia, parțial, au fost adoptate ulterior de către istoriografia ucraineană.

O dată cu anexarea părții de nord-vest a Moldovei la Austria, în anul 1775, drept recunoaștere a individualității politice a noului teritoriu, Bucovina a fost trecută sub conducerea unei administrații militare care depindea direct de Consiliul Aulic de Război din Viena. La 1786 însă ea a fost încorporată în provincia Galiția, fapt ce a avut implicații dramatice în evoluția istorică ulterioară a ținutului. Și numai în anul 1849 Bucovina a fost dezlipită de Galiția (proces definitivat în anul 1861) și transformată într-o țară a Coroanei (până la 1918).

În lucrarea sa, S. Smal-Stoțki menționează, pe bună dreptate, că «acest eveniment — alipirea la Galiția —, fiind de o importanță majoră pentru Bucovina, i-a adus și mare daună, în special, în domeniul învățământului»². Concretizând ideea dată, cercetătorul accentuează că «dacă în 1792 în Bucovina erau 32 de școli și trebuia să fie înființate încă 28 de școli noi, în curând după acea dispoziție (de alipire la Galiția — *n.n.*) au rămas numai 15»³.

Această opinie cu privire la consecințele negative ale alipirii ținutului la Galiția este împărtășită și de alt cercetător ucrainean de la începutul sec. al XX-lea. I. Semaka, în lucrarea «Istoria ilustrată a [societății — *n.n.*] «Ruska Besida»»⁴.

Documentele timpului confirmă pe deplin aceste concluzii și mărturisesc despre un proces de germanizare a românilor bucovineni, despre decăderea învățământului național, despre fenomenul catolicizării băștinașilor și a polonizării, în special, a ucrainenilor din Bucovina.

Alipirea arbitrară a Bucovinei la Galiția efectuată de Curtea vieneză a stârnit opoziția românilor din ținut. S. Smal-Stoțki consideră însă că până la 1848 în Bucovina nu se pomenește de vreo mișcare națională⁵ și că «la majoritatea valahilor* bucovineni conștiința națională nu era mai vie»⁶. Dar însuși autorul prezintă mărturii

* Valahi = români.

elocvente despre nivelul de conștiință la românii bucovineni. Astfel, în legătură cu catolicizarea și germanizarea școlilor din ținut, menționează S. Smal-Stoțki, «Învățătorii trebuiau să treacă la credința latină (catolică — *n.n.*) sau să-și abandoneze postul; multe școli au fost închise numai din cauza că învățătorii nu doreau a trece la credința latină»⁷.

Cercetătorul ucrainean are deplină dreptate când afirmă că chiar în anii '50 ai sec. al XIX-lea «simțul național încă le lipsea rutenilor»⁸, dar mișcarea națională românească din anii 1848—1849 n-a fost un fenomen apărut accidental, ea avându-și rădăcini adânci în deceniile trecute. Insuși S. Smal-Stoțki își dă seama de acest lucru, subliniind că «în acea manifestare a valahilor din anul 1849 noi găsim mărturia unei anumite maturități politice»⁹. Totuși el este autorul ideii ce a fost ulterior preluată și dezvoltată de către istoriografia ucraineană cu privire la, chipurile, caracterul artificial al mișcării naționale românești din Bucovina, aceasta din urmă fiind un apendice al celei din Transilvania: «Valahii transilvăneni au preluat în mâinile lor dirijarea, în genere, a chestiunilor poporului valah (din Imperiul habsburgic — *n.n.*); iar valahii bucovineni s-au supus în întregime acestei conduceri»¹⁰.

S. Smal-Stoțki este, de fapt, unul dintre puținii istorici ucraineni care în mod realist caracterizează activitatea patriotică a ziarului «Bucovina» fondat de frații Hurmuzachi ce «duceau o propagandă a idealurilor general-valahe»¹¹, precum și personalitatea lui A. Pumnul¹². A. Pumnul, menționează cercetătorul, «nu numai a fost un bun profesor, nutrea o dragoste fierbinte față de limba maternă ci, concomitent, a devenit și organizatorul vieții național-politice a comunității valahe din Bucovina. El i-a învățat pe valahii bucovineni a se simți drept un singur popor cu toți valahii, fie aceștia în Moldova sau în Valahia, în Transilvania sau în Ungaria, el a reînviat tradiția istorică despre legătura din trecut a Bucovinei cu Moldova, a trezit în rândurile lor ideea națională, el, se poate spune, le-a dat valahilor bucovineni limba valahă scrisă, cu ortografia ei valahă (a eliminat din uz chirilica)»¹³.

În mod obiectiv S. Smal-Stoțki apreciază nivelul atins la 1848 de mișcarea națională românească din Bucovina, constatând că «atunci când rutenii bucovineni au fost numai în stare, pronunțându-se pentru autonomia Bucovinei, să-și exprime sincerul lor patriotism regional bucovinean și să se oprească aici, valahii au fost în stare să facă un pas înainte, au fost încă atunci în stare să formuleze aspirațiile lor naționale»¹⁴.

În schimb, alt istoric al Bucovinei, M. Korduba, în oglindirea problemelor date a luat o atitudine diferită de cea a lui S. Smal-Stoțki. Acesta, de asemenea, insistă asupra lipsei în Bucovina până la 1848 a unei activități naționale¹⁵, dar menționează că problema autonomiei Bucovinei pentru prima dată a evidențiat clar «diferența de interese dintre ambele popoare principale (român și ucrainean — *n. n.*) din Bucovina»¹⁶, iar ruperea Bucovinei de Galiția «era numai în interesul valahilor»¹⁷.

Istoriografia sovietică ucraineană din sec. al XX-lea a încercat să modifice acceentele în interpretarea problemelor de istorie a Bucovinei, orientându-și tot mai mult privirile spre reflectarea luptei de clasă și eforturile spre blamarea «naționalistilor burghezi români și ucraineni». Astfel, G. Piddubnâi, în lucrarea «Bucovina. Trecutul și prezentul ei», editată în 1928 la Harcov, în mod obiectiv califică protestele țăranilor din unele sate bucovinene contra dezlipirii Bucovinei de Galiția ca proteste contra menținerii boierescului în Bucovina¹⁸. Autorul lansează ideea că împărțirea adepților menținerii Bucovinei în componența Galiției sau a separării de aceasta din urmă «a mers mai degrabă pe linia de clasă decât pe cea națională»¹⁹.

Concepția dată a fost preluată și formulată mai pronunțat la finele deceniului al cincilea al secolului nostru de către istoricul F. Șevcenko în introducerea la culegerea de documente «Mișcarea țărănească în Bucovina în anii '40 ai secolului al XIX-lea». Alcătuitorul culegerii preciza că, chipurile, «pentru formarea unei provincii separate militau toți moșierii, clerul și funcționarii, indiferent de naționalitate, iar țărănimea ucraineană și cea română, intelectualitatea progresistă erau pentru menținerea în componența Galiției. Pentru ființarea ambelor orientări existau cauze sociale specifice. În revoluția din 1848 problema națională în Bucovina a fost o parte a luptei de clasă, din care cauză diferite grupuri sociale o abordau în mod diferit»²⁰.

* Ruteni = ucraineni.

La mijlocul anilor '50 în istoriografia ucraineană sovietică apare, pentru prima dată, un studiu intitulat «Problema națională în Bucovina în timpul revoluției din anul 1848»²¹. Autorul lui, cercetătorul cernăuțean C. Țăpko, identifică deja două curente în mișcarea națională din Bucovina: unul — burghezo-moșieresc și altul — revoluționar-democratic. Curentul burghezo-moșieresc purta un caracter «reacționar» din motiv că reprezentanții acestuia au susținut revendicările românilor bucovineni și s-au pronunțat pentru separarea Bucovinei de Galiția²². În schimb, orientarea revoluționar-democratică, susține autorul, a fost un curent «progresist», deoarece reprezentanții ei au militat pentru menținerea Bucovinei în componența Galiției²³. Cercetătorul a fost nevoit totuși să menționeze că «lozincile naționaliste ale naționaliștilor polonezi și ucraineni (de menținere a Bucovinei în componența Galiției — *n.n.*) erau străine maselor populare din Bucovina»²⁴.

O activitate amplă în domeniul cercetării istoriei Bucovinei au desfășurat savanții ucraineni stabiliți după 1940 în Occident. Rodul muncii lor a văzut lumina tiparului la mijlocul sec. al XX-lea în 1956, într-un voluminos studiu «Bucovina, trecutul și prezentul ei». Autorii lucrării respective au încercat să elucideze toate aspectele posibile ale trecutului Bucovinei.

Problemele mișcării naționale în Bucovina în timpul dominației austriece au fost abordate în câteva capitole din sus-numita lucrare, semnate de A. Jukovski și D. Kwitkowsky. Cercetătorii indicați aderă la ideile înaintate de S. Smal-Stoțki, dar le formulează, deseori, mult mai explicit. Spre exemplu, A. Jukovski, în capitolul «Istoria Bucovinei», împărtășește opinia lui S. Smal-Stoțki cu privire la consecințele negative ale includerii Bucovinei în componența Galiției, dar specifică că acestea s-au evidențiat, «în primul rând, în plan cultural-bisericesc»²⁵.

A. Jukovski este înclinat să subestimeze mișcarea națională românească din Bucovina. Autorul susține că aceasta nu a avut bază și tradiții, ci a fost «instigată de către românii transilvăneni»²⁶, în timp ce «masele populare românești largi nu se implicau în afacerile politice, fiind, din punct de vedere național, nepregătite»²⁷. A. Jukovski califică lupta românilor din Bucovina pentru separarea de Galiția și prosperarea națională drept o afacere «pe deplin antiucraineană: în ea interesele locale bucovinene serveau drept scut pentru aspirațiile imperialiste românești»²⁸. În perioada 1848—1861 românii bucovineni, menționează A. Jukovski, «tot timpul au luptat pentru desprinderea Bucovinei de continentul ucrainean. Încercând s-o atragă în sfera influențelor românești. Dar măsurile lor au întâlnit o rezistență hotărâtă a întregii populații ucrainene»²⁹. Aceste afirmații apriorice ale cercetătorului vin în contradicție cu realitatea istorică și, chiar, cu materialul factologic prezentat de însuși A. Jukovski.

La 22 aprilie 1860 printr-o dispoziție imperială a fost anulată autonomia Bucovinei și aceasta a fost realipită la Galiția³⁰. La finele anului 1861, în urma revendicărilor mișcării naționale românești, Bucovina este proclamată o țară aparte a Coroanei vieneze — Ducatul Bucovinei.

Iată cum s-au desfășurat evenimentele în Bucovina în expunerea lui A. Jukovski, expunere ce vine în contradicție cu afirmațiile sale anterioare: «Decizia dată a provocat o nouă contraacțiune. De data aceasta autonomia Bucovinei era revendicată de toate grupurile naționale (sublinierea noastră — *n.n.*). La 24 decembrie 1860 pe adresa împăratului a fost trimisă o petiție ce purta 250 de semnături din partea tuturor «claselor, națiunilor, stărilor și confesiunilor» și prin care se cerea restabilirea autonomiei ținutului»³¹.

Alt autor al acestei monografii colective, D. Kwitkowsky, în capitolul «Viața politică», menționând faptul că separarea Bucovinei de Galiția a fost un pas înapoi în plan național-ucrainean, este nevoit să constate fenomenul conlucrării cu mișcarea națională românească a intelectualității ucrainene din ținut «în special în problema dezlipirii de Galiția»³².

În anii '70 ai secolului nostru la München a apărut «Istoria Ucrainei» în două volume a cercetătoarei N. Polonska-Wasilenko. Autoarea este reprezentanta unui alt punct de vedere asupra istoricului luptei pentru autonomia Bucovinei în cadrul Imperiului austriac. Astfel, N. Polonska-Wasilenko, fără să-și argumenteze poziția, susține că pentru autonomia politică a Bucovinei a luptat conducătorul răscoalelor hucănești din Carpații Bucovinei, deputat în parlamentul vienez, L. Kobălița³³, fapt ne-

confirmat documentar. În plus, răscoala sub conducerea lui Kobălița a avut un caracter social pronunțat, aspectul național evidențiindu-se doar în etnia participanților la aceste tulburări. N. Polonska-Vasâlenko trece sub tăcere existența mișcării naționale românești din Bucovina.

Istoriografia ucraineană sovietică s-a distanțat nu atât de concluziile istoricilor ucraineni stabiliți în Occident, cât de lucrările și numele acestora. Ideile principale au continuat să fie dezvoltate de cercetătorii din Ucraina Sovietică, accentul fiind pus, după cum deja am menționat, pe oglindirea interesului de clasă și lupta socială³⁴.

Primul cercetător, care a încercat în mod serios să arunce o privire în trecutul Bucovinei prin prisma marxism-leninismului, a fost F. Șevcenko, publicând o monografie consacrată lui L. Kobălița. Înainte de a reflecta activitatea revoluționară a conducătorului revoltelor huțanești, F. Șevcenko face o încercare de oglindire a istoriei Bucovinei din vechi timpuri și până la mijlocul sec. al XIX-lea.

Problemele mișcării naționale în Bucovina sunt reflectate de cercetătorul ucrainean de pe pozițiile luptei de clasă, interesele înguste de clasă fiind suprapuse intereselor general-naționale. În Bucovina, menționează autorul, problema națională era înaintată nu de popoare, «ci anumite clase veneau cu revendicările și programele lor politice». Chestiunea autonomiei Bucovinei «a încins lupta între două tabere care se situau pe poziții opuse, determinate de apartenența lor de clasă»³⁵.

Totuși F. Șevcenko nu neagă existența unei ample mișcări naționale românești și lipsa celei ucrainene, dar explicațiile acestei stări de lucruri sunt relativ simpliste: «Dacă la popoarele vecine — poloni, maghiari, români existau tradiții de luptă pentru reînnoirea statalității lor, fapt ce avea o deosebită importanță în formarea conștiinței naționale, atunci pe pământurile vest-ucrainene, în urma dominării străine seculare, astfel de tradiții nu erau»³⁶.

Revendicările în sprijinul ideii menținerii Bucovinei în componența Galiției, organizate de anumite forțe politice, au fost calificate de F. Șevcenko drept «o mișcare pentru reunirea ei (a Bucovinei — *n.n.*) cu alte pământuri ucrainene și, în primul rând, cu Galiția»³⁷, idee împărtășită și de colectivul de autori ai studiului istoric «Bucovina de Nord, trecutul și prezentul ei»³⁸. Concepția dată a fost infirmată de cercetătorul ucrainean T. Sopilniuk care a arătat că «oamenii muncii din Bucovina și conducătorii lor în anii '40 ai sec. al XIX-lea încă nu înaintau problema unificării întregului popor ucrainean»³⁹, realitate confirmată, de asemenea, de documentele timpului. Referindu-se la problema dată, istoricii ucraineni A. Glugovski și I. Kompanieți precizau că «propaganda naționalistă nu atingea scopul dorit»⁴⁰.

Teza lipsită de temei despre o pretinsă luptă a maselor populare din Bucovina pentru «unitatea tuturor pământurilor ucrainene» dusă pe la mijlocul sec. al XIX-lea este susținută în ediția fundamentală a «Istoriei R.S.S. Ucrainene» în opt volume⁴¹.

Unii cercetători din Ucraina au pretins chiar existența unei dorințe a bucovinenilor de a se uni cu Rusia⁴², iar alții au încercat să demonstreze că apariția ziarului «Bucovina» a demarat o companie de «românizare frenetică» a Bucovinei ce, «în primul rând, a fost resimțită de moldoveni, care aveau unul din cele mai principale și numeroase grupuri ale populației băștinașe din ținut»⁴³.

Una din cele mai bogat documentate lucrări ale istoriografiei ucrainene continuă să rămână «Studii din istoria Bucovinei de Nord», scrisă de un colectiv de cercetători ucraineni cernăuțeni. Autorii acestei monografii au încercat să fie obiectivi, să se lipsească de tendențiozitate, fapt ce le-a reușit doar parțial. Astfel, în această lucrare în mod obiectiv se reflectă atitudinea maselor populare față de ocupația austriacă⁴⁴, formele de protest contra noii administrații, utilizate de localnici⁴⁵ etc. În schimb, când autorii trec la oglindirea evenimentelor de la mijlocul sec. al XIX-lea, mișcarea națională din Bucovina este în mod simplist redusă la lupta de clasă⁴⁶.

Istoriografia ucraineană după proclamarea independenței statului ucrainean, deocamdată, nu a abordat problemele mișcării naționale în Bucovina de până la 1861, eforturile fiind concentrate, pentru moment, spre republicarea unor lucrări editate în deceniile trecute de către emigranții ucraineni, cum ar fi, spre exemplu, «Istoria Bucovinei» a lui A. Jukovski⁴⁷, sau ale celor apărute la începutul sec. al XX-lea, cum ar fi «Istoria ilustrată a Ucrainei» a lui M. Hrușevski⁴⁸, sau «Studii din istoria Ucrainei» a lui D. Doroșenko⁴⁹. Excepție poate fi doar volumul de documente și materiale intitulat «Pământ străvechi ucrainean. Legături istorice ale Bucovinei de Nord cu

Rusia și Ucraina Nipreană⁵⁰, alcătuit de colaboratorii Universității și ai Arhivei de Stat din Cernăuți, cât și unele articole publicistice apărute în presa ucraineană din nordul Bucovinei. Această stare de lucruri nu permite să ne pronunțăm adecvat despre posibilele noile accente ale istoricilor ucraineni în problemele mișcării naționale din Bucovina în 1775—1861, realizarea acestei sarcini rămânând pentru viitor.

Din cele expuse mai sus, putem observa că istoriografia ucraineană în reflectarea problemelor mișcării naționale românești din Bucovina a luat, în general, o atitudine de minimalizare a amplitudinii ei, de subapreciere a nivelului evoluției sentimentului național la românii bucovineni, de oglindire unilaterală și tendențioasă a scopurilor acestei mișcări, precum și a personalităților românești marcante ale vieții politice din Bucovina din această perioadă. Având în vedere aceste realități, în fața istoriografiei românești este înaintată sarcina reflectării obiective și în corespundere cu adevărul istoric a evoluției mișcării naționale românești din Bucovina, precum și a multor altor aspecte ale dezvoltării social-politice și economice a acestui ținut.

Note

- ¹ С. Смаль-Стоцький, *Буковинська Русь*, Чернівці, 1897.
- ² *Ibidem*, p. 38.
- ³ *Ibidem*, p. 43.
- ⁴ Семак, *Ілюстрована історія «Руської Бесіди»*, б. м., б. г., с. 6.
- ⁵ S. Smal-Stolki, *op. cit.*, p. 117.
- ⁶ *Ibidem*, p. 177.
- ⁷ *Ibidem*, p. 45.
- ⁸ *Ibidem*, p. 117.
- ⁹ *Ibidem*, p. 176.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 179—180.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 181.
- ¹² *Ibidem*, p. 179.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 192.
- ¹⁵ Кордуба М., *Ілюстрована історія Буковини*, Чернівці, 1906, с. 68.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 70—71.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 71.
- ¹⁸ Г. Піддубний, *Буковина. Її минуле і сучасне*. Харків, 1928, с. 42.
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ *Селянський рух на Буковині в 40-х Роках XIX ст. Збірник документів*, Київ, 1949, с. 7.
- ²¹ К. Г. Ципко, *Національне питання на Буковині в період революції 1848 року* // *Наукові записки Чернівецького державного університету*, Чернівці, 1956, т. XVIII, Серія історичних наук. Випуск перший.
- ²² *Ibidem*, p. 29.
- ²³ *Ibidem*, p. 46—47.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 25.
- ²⁵ *Буковина, її минуле і сучасне*, Париж—Філадельфія—Детройт, 1956, с. 220.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 234.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 246.
- ³⁰ *Переводы Законов. Патентов и Распоряжений из вестника законов державных для Герцогства Буковины. Рок 1860*, Львов, 1861, с. 38—39.
- ³¹ *Висоцька, її минуле і сучасне*, p. 239.
- ³² *Ibidem*, p. 480.
- ³³ *Полонська-Василенко Н. Історія України, т. 2 (від половини XVIII сторіччя до 1923 року)*, Мюнхен, 1976, с. 335.
- ³⁴ *Vezi: М. Кравець, Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.*, Львів, 1964; *Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область*, Київ, 1969, с. 19; Г. Кожолянко, *Антифеодальна боротьба селянства Північної Буковини в кінці XVIII — на початку XIX ст.* // *Український історичний журнал*, 1978, № 9; І. Буховець, *Експлуатація православною церквою селян Північної Буковини (кінець XVIII — початок XX ст.)* // *Український історичний журнал*, 1985, № 3.
- ³⁵ Ф. Шевченко, *Лукьян Кобилиця. З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст.*, Київ, 1958, с. 194.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 190.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 192.
- ³⁸ В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець, *Та інші. Північна Буковина, її минуле і сучасне*, Ужгород, 1969, с. 54.
- ³⁹ Т. Сопильнюк, *К вопросу о передовой общественно-политической мысли на Буковине в 40-х годах XIX века* // *Научный ежегодник за 1959 год Черновицкого государственного университета. Отдельный выпуск кафедры общественных наук*, Черновцы, 1960, с. 48.
- ⁴⁰ А. Глуговський, І. Компанієць, *Проти буржуазної фальсифікації історії Буковини* // *Комуніст України*, 1968, № 21, с. 41.
- ⁴¹ *Історія Української РСР. У восьми томах десяти книгах, т. 3*, Київ, 1978, с. 190.
- ⁴² І. Гріценко, Ф. Шевченко, *Прагнення населення Буковини до возз'єднання в Україною в складі Російської держави (кінець XVIII — початок XX ст.)* // *Український історичний журнал*, 1983, № 10, с. 91.
- ⁴³ *Неспроможність буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Радянської Буковини*, Київ, 1987, с. 36.
- ⁴⁴ *Нариси з історії Північної Буковини*, Київ, 1980, с. 85.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 94.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 100—101.

⁴⁷ А. Жуковський, *Історія Буковини. Частина перша до 1774 р.*, Чернівці, 1991; Idem, *Частина друга після 1774 р.*, Чернівці, 1993.

⁴⁸ М. Грушевський, *Люстрована історія України*, Київ, 1992.

⁴⁹ Д. Дорошенко, *Нарис історії України*, т. 1—2, Київ, 1992.

⁵⁰ *Споконвічна українська земля. Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією і наддніпрянською Україною. Документи і матеріали*, Ужгород, 1990.

ION CHIRTOAGĂ

DIN ISTORIA CHILIEI SECOLELOR XIV—XV

Orașul de la gura Dunării, cunoscut mai ales sub numele Chilia, a fost menționat cu certitudine în documentele patriarhiei de la Constantinopol din prima jumătate a sec. al XIV-lea. Acest fapt constituie o mărturie elocventă că în oraș erau mulți creștini de rit ortodox. În izvoarele scrise din a doua jumătate a aceluiași secol în oraș sunt menționați cu prioritate negustorii italieni, fapt care a servit drept dovadă pentru ca el să fie considerat o localitate genoveză¹.

Deși în lucrările postbelice nu se mai fac afirmații atât de categorice în această privință, totuși în centrul atenției istoricilor contemporani se află și în continuare activitatea economică și politică a coloniștilor italieni. Aceasta se observă mai cu seamă după ce au fost descoperite și parțial publicate însemnările notarului genovez de la Chilia Antonio di Ponzio (1360—1361)². În baza acestui document s-a ajuns la concluzia că în a doua jumătate a sec. al XIV-lea populația Chilie era formată din italieni, greci, armeni, tătari și unguri³. Deși informația surselor italiene este greu de supraestimat, totuși se cere de precizat în ce măsură ele permit elucidarea complexă a situației politice, social-economice și etnice din acest oraș care se află la limita de sud-est a poporului român. Pentru aceasta sunt necesare alte metode de investigații. Una dintre ele o constituie metoda retrospectivă.

În articolul de față vom face unele precizări referitoare la componența etnică a Chilie în sec. XIV—XV, vom încerca să elucidăm cauzele sporirii și scăderii importanței genovezilor la gura Dunării în perioada vizată.

Cercetând cu atenție ocupațiile de bază menționate în însemnările lui Antonio di Ponzio, putem conchide că în ele și-au găsit reflectare, în primul rând, tranzacțiile cu produsele agricole (pâine, miere, ceară) efectuate în cantități mari fără numerar. În să în sursa vizată lipsește cu desăvârșire vreo mențiune despre ocupația de bază a orașenilor cunoscută din documentele ulterioare. E vorba despre pescuitul⁴ în Dunăre și vânzarea peștelui. În sec. al XV-lea anual sute de care pline cu pește se vindeau în Moldova și peste hotarele ei. Produsele piscicole din Chilia se exportau în Transilvania, Polonia și în alte țări⁵. În sursele italiene nu am atestat informații și despre alte ocupații ale localnicilor (viticultură, vitărit), menționate în registrul fiscal turcesc de la 1570⁶. Cu certitudine, acestea și alte ocupații gospodărești de bază ale localnicilor nu erau reglementate de organele oficiale ale genovezilor (consul, notar), ci de municipiul urbei, structură administrativă de o competență mai largă.

Cine erau acești locuitori? În primul rând, aceștia erau ortodocșii menționați în documentele patriarhiei din Constantinopol (1318—1323)⁷. Ei, potrivit însemnărilor din 1361 ale notarului genovez, aveau biserica sfântului Ioan așezată în apropierea pieței centrale a orașului⁸. Aceasta constituie un indiciu suplimentar în favoarea vechimii și importanței comunității ortodoxe. Printre ortodocși sursa citată menționează pe grecul Kaleostirion⁹, Eudochia grecoaică, Sava ferarul, Nichifor¹⁰.

Din cele menționate s-ar părea că majoritatea ortodocșilor din Chilia ar putea fi greci. În să în sec. al XV-lea la Chilia mai des sunt menționați reprezentanții altei etnii de rit ortodox. Walerand de Wavrin atestă valahi (români) în delta Dunării, cât și în Licostomo¹¹. Grecii ca populație majoritară a orașului nu sunt menționați nici în lucrările conaționalilor lor din Constantinopol. Spre exemplu, cronicarul bizantin Duca relatează că la 1462 valahii din Licostomo au fost profund impresio-

mați de pregătirile agresive ale sultanului Mehmed al II-lea îndreptate împotriva acestui oraș¹². Sursele istorice de mai târziu, de asemenea, atestă la Chilia o populație românească majoritară. Potrivit relatărilor călătorului turc Evlia Celebi care a vizitat orașul pe la mijlocul sec. al XVII-lea, în Chilia trăiau «moldoveni și valahi»¹³, adică reprezentanții populației majoritare din cele două țări românești de la sud și est de Carpați.

În a doua jumătate a sec. al XIV-lea în Chilia se întâlnesc și reprezentanții altor etnii. Notarul genovez menționează pe armeanul Sarchis și Iagop din Ungaria, care, judecând după mine, poate fi tot un armean. Însă în sec. al XV — prima jumătate a sec. al XVI-lea nu se mai întâlnesc mențiuni despre prezența armenilor la Chilia. N-a rămas nici o urmă de biserică armeană și nici în documente nu sunt menționate clădiri ale cultului armeano-grigorian. Prin urmare, în a doua jumătate a sec. al XIV-lea numărul armenilor în Chilia era limitat și pe atunci ei n-au constituit o comunitate armeano-grigoriană distinctă. Cu alte cuvinte, în sec. XIV—XV în această localitate urbană importantă de la gura Dunării exista o puternică comunitate românească completată în a doua jumătate a sec. al XIV-lea de către cea italo-romană.

Apariția și prosperarea comunității italiene la gura Dunării a fost cauzată de mai multe condiții favorabile pentru activitatea ei.

Se știe că în sec. XI—XII în Italia de Nord se desfășura un proces de dezvoltare rapidă a meșteșugurilor și comerțului. Un progres se observă, mai ales, în producerea postavului, pânzei de cânepă, dobândirea și prelucrarea metalelor, construirea corăbiilor. Unele orașe mai dezvoltate (Veneția, Genova) au suspendat dominația seniorilor și, supunându-și localitățile rurale vecine, au format orașe-state independente. Ele au început să exporte în alte țări produsele lor meșteșugărești, utilizând transportul maritim mai puțin costisitor decât cel terestru. În această perioadă prezența negustorilor italieni în bazinul Mării Negre încă nu era sesizabilă. Aici tradițional predominau negustorii greci, reprezentanți ai etniei dominante din Imperiul Bizantin.

În timpul celui de al IV-lea cruciade (1204) Constantinopolul a fost luat de către feodalii din Europa de Apus și în Balcani; s-a format Imperiul Latin. Negustorii greci tot mai mult erau strămtorați de venețieni, care i-au susținut pe cruciați. Deși în 1261, adică peste o jumătate de secol, latinii au fost alungați din Constantinopol și Bizanțul s-a refăcut, din fostul Imperiu Bizantin a rămas numai o umbră atât din punct de vedere teritorial, cât și economic. În bazinul Mării Negre s-au întărit pozițiile genovezilor care i-au ajutat pe bizantini să-și recapete capitala. Ei au primit de la împărat diferite puncte în Bosfor și Crimeea, iar în 1298 într-o luptă pe mare i-au înfrânt pe rivalii lor venețieni.

Beneficiind de privilegiile obținute, genovezii tot mai mult îi strămtorau nu numai pe venețieni, adepții fostului Imperiu Latin, ci și pe greci la ei acasă¹⁴. La Pera, o suburbie a Constantinopolului, activează intens comunitatea genoveză în frunte cu un podesta, ales, de obicei, pe un an, notar, câțiva militari. Acest mic aparat administrativ avea menirea de a crea condiții favorabile pentru efectuarea comerțului de către conaționalii lor.

Această colonie genoveză și-a răspândit influența ei și în alte regiuni, inclusiv la gura Dunării. De acum în 1359 genovezii în Chilia se simțeau atât de puternici, încât au împiedicat două corăbii venețiene să încarce grâu în acest port. Însă în Chilia genovezii formau numai o parte din toți coloniștii italieni. Din cei 83 locuitori ai Chiliei, menționați de către Antonio di Ponzo, 67 erau italieni veniți din diferite orașe: genovezi din Constantinopol — 7, Caffa — 7, Genova — 5, Trapezunt — 1, din alte orașe italiene — 47 (inclusiv 3 din Veneția). Deși printre italienii din Chilia genovezii aveau o majoritate relativă (mai puțin de 30%), consulii și notarii comunității erau din Genova. În 1360—1361, adică timp de 2 ani, pe rând, la Chilia sunt menționați 3 consuli genovezi: Antonio de Castro, Niccolo Brancoleono și Bernobo de Carpi. Probabil consulul, unul din negustorii orașului care efectua și operații comerciale particulare, își îndeplinea funcția timp de un an ca și un podesta, fiind apoi înlocuit de altă persoană. Consulul, în primul rând, avea funcții juridice. Aparatul lui administrativ nu prea mare era format din secretarul judecătii, socotitorul, omul de legătură și câțiva militari¹⁵.

La gura Dunării genovezii se aflau într-un oraș cu o situație politică autonomă. Chilia recunoștea suzeranitatea Ulusului Giuci, însă în oraș nu se afla vreo autoritate mongolo-tătară. Această situație a fost reflectată și în emisia banilor locali — în anii '60—'80 ai sec. al XIV-lea în Chilia erau în circulație monede hibride, având bătute pe ele sfânta cruce genoveză și tamgaua mongolo-tătară, însă cu legendă în limba greacă, limbă scrisă a ortodocșilor de la gura Dunării. Aceasta constituie o reflectare a echilibrului de forțe de la gura Dunării dintre comunitatea ortodoxă reprezentată de populația românească locală, comunitatea genoveză și tătarii din stepa vecină. Coloniile italiene duceau lupte acerbe pentru piețele de desfacere, care deseori treceau în ciocniri armate. În 1370 a izbucnit un război de uzură între genovezi și Dobrotici, despotul din partea de nord-est a peninsulei Balcanice, susținut de venețieni. În acest conflict a fost implicată și comunitatea genoveză de la Chilia. În septembrie 1373 flota lui Dobrotici capturase o galără a insulei Licostomo, care însoțea un vas comercial pe drumul spre Pera¹⁶. Din cauza pericolului din partea lui Dobrotici legăturile genovezilor din Chilia cu Pera slăbesc, dar se intensifică relațiile cu puternica colonie genoveză din Crimeea, numită Caffa (astăzi Feodosia). Cheltuielile pentru înzestrarea galerei de pază cu armament fuseser preluate de comunitatea genoveză locală. Centrul de greutate a comunității se mută pe insulă, adică în Chilia Veche, unde e menționată o fortăreață¹⁷. În ajutorul comunității genoveze din Chilia vine Caffa. În actele Massariei (contabilității) acestei colonii genoveze din 15 februarie 1374 au fost înregistrate 2 galere destinate luptei cu Dobrotici. Cheltuielile Caffei din 1374—1375 pentru război se ridicau la 1850 sommi, o sumă destul de mare pentru timpul acela¹⁸.

Deși prin pacea de la Torino din august 1381 Veneția a ieșit din acest război îndelungat, luptele genovo-dobrogene s-au intensificat. În 1382 Caffa a trimis un nou ajutor, care consta din echipament militar, inclusiv 60 afete pentru arbalet. Cheltuielile de război erau acoperite prin impunerea unei taxe provizorii de 3% pe traficul comercial al Caffei cu Licostomo¹⁹.

La 22 martie 1387 între genovezi și noul despot Ivanco, feciorul lui Dobrotici, a fost încheiată pacea. Din partea genovezilor la tratative au participat doi soli ai ducelui de Genova, podesta «al Perei și al genovezilor din Imperiul Romaniei» (adică a Imperiului Bizantin). Documentul semnat poate crea o imagine despre condițiile juridice în care activau negustorii genovezi în Europa de Sud-Est. Reține atenția, în primul rând, drepturile largi ale negustorilor genovezi: de a face comerț cu orice fel de marfă și de a scoate orice marfă din teritoriul vizat, de a fi judecați chiar și în caz de litigii cu băștinașii nu de autoritățile locale, ci de consul; de a plăti o vamă foarte mică. În tratatul din 22 aprilie 1387 se prevedea ca negustorii genovezi «pentru lucrurile și mărfurile lor care se vor aduce, căra sau trece pe acolo atât pe mare, cât și pe uscat (nu se va plăti mai mult — *I.C.*) decât doi la sută, după prețul și valoarea ziselor lucrări, adică, unul la sută pentru intrare și unul la sută pentru ieșire»²⁰. Mărimea vamei plătite de genovezi era cu mult mai mică decât a diferitelor taxe, pe care mai târziu le plăteau negustorii și producătorii locali: pentru vânzare-cumpărare, tranzit, trecerea râurilor, strajă ș. a.²¹. Deși nu se cunoaște ce impozite suportau negustorii genovezi în cadrul Chilie, însă judecând după cele relatate în documentul citat mai sus și după faptul că ei s-au instalat în oraș într-o perioadă scurtă de timp, se poate conchide că ele nu erau prea mari, adică negustorii genovezi se bucurau de importante privilegii fiscale. Aceste privilegii căpătate de negustorii străini, în primul rând genovezii, aduceau dividende colosale beneficiarilor. Ele însă rețineau dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului băștinașilor, care astfel se pomeneau într-o situație dezavantajată față de străini.

Succesul genovezilor în bazinul Mării Negre se datora, după opinia noastră, unor condiții politice și economice favorabile. În primul rând, țările din această parte de lume se aflau într-o perioadă de fărâmițare politică: Imperiul Bizantin, după cruciada a 4-a, nu a mai reușit să-și refacă structura sa politică și economică, Bulgaria s-a destrămat în mai multe stătuțe, Hoarda de Aur era în declin, iar în spațiul românesc abia se conturau viitoarele state independente. Folosindu-se de conjunctura internațională favorabilă, orașele state italiene, mai întâi Veneția, apoi Genova, printr-o politică abilă față de Imperiul Bizantin ori prin forța armelor (ca în cazul lui Dobrotici), au impus localnicilor să primească condiții de comerț neechitabile. La aceasta

se mai adaugă și slaba dezvoltare a orașelor locale ca o condiție economică pentru dezvoltarea firească a meșteșugurilor și comerțului băștinașilor. În această ordine de idei e semnificativ tratatul de la Torino din 1381, prin care genovezii i-au impus venețienilor participarea la blocada economică a lui Dobrotici²².

Succesele genovezilor în deceniul al 8-lea al sec. al XIV-lea erau destul de mari (tot pe atunci cei de la Caffa au încheiat un tratat favorabil cu Hoarda de Aur). În să în curând Chilia, amenințată de otomani, tot mai mult înclină să accepte legături politico-militare cu țările române, ajungând mai întâi sub autoritatea domnului Țării Românești Mircea cel Bătrân, iar apoi a Moldovei.

În literatura istorică nu s-a ajuns la stabilirea unei date exacte a trecerii Chiliei sub autoritatea Moldovei. P. P. Panaitescu consideră că, «folosindu-se de intervenția turcilor în Țara Românească și de luptele pentru tron între Dan al II-lea și Radu Pleșuvul, moldovenii cuceresc Chilia...»²³. Această opinie a fost preluată de către autorii ediției academice a istoriei României²⁴. Florin Constantin și Șerban Papacostea, susținuți ulterior parțial de V. Ciocâltan, au demonstrat că la 1412, conform tratatului polono-ungar de la Lublau, Chilia era în componența Moldovei²⁵. Dar, întrucât privilegiul lui Alexandru cel Bun eliberat negustorilor lioveni (1408) nu menționează Chilia²⁶, până în prezent se consideră că la acea dată orașul nu intra în componența Moldovei. De aici se trage concluzia că Chilia a intrat în componența Țării Moldovei între anii 1408 și 1412. Însă până în prezent nu s-a atras atenția la faptul că Chilia nu a fost menționată nici în privilegiul lui Ștefan al II-lea din 18 martie 1434 când acest oraș cu certitudine se afla în componența Moldovei²⁷. Aceasta poate fi explicat prin faptul că potrivit actelor vizate negustorii lioveni la cererea lor au obținut dreptul de a face comerț în anumite orașe din Moldova. Ei vindeau, în primul rând, postav menționat în privilegiile de la 1408 și 1434²⁸, cât și în firmanul lui Baiazid al II-lea din 1484²⁹. Însă în Chilia negustorii lioveni nu aveau ce căuta, deoarece în acest oraș tradițional vindeau postav genovezii³⁰. Cu alte cuvinte, privilegiul din 1408 nu poate fi un indiciu sigur pentru soluționarea problemei când a intrat Chilia în componența Moldovei.

Faptul că documentele nu atestă o dată exactă a intrării orașului Chilia în componența Țării Moldovei ne sugerează ideea că aceasta a avut loc nu prin utilizarea forței armate, fenomen înregistrat permanent în analele timpului, ci a constituit un proces de lungă durată. El a coincis cu schimbările spectaculoase care au avut loc atât în relațiile internaționale din sud-estul Europei, cât și în sfera productivă a țărilor române din spațiul extracarpatic.

În această perioadă legăturile economice ale orașului cu spațiul Carpato-Nistean erau în ascensiune. Deși Moldova în perioada vizată ducea o luptă insistentă pentru consolidarea independenței sale față de regatul ungar și evita implicarea sa directă în lupta pentru gurile Dunării, prezența ei în această zonă se făcea tot mai mult simțită. La gura Dunării se răspândeau banii emiși de Petru Mușat, domnul Moldovei (1374—1391)³¹, un indiciu elocvent de penetrație a acestei țări românești în zona vizată. Chilia tot mai des apela la țările române cointeresate în crearea unui front comun antiotoman — Țara Românească și Transilvania. În 1389—1391 în Chilia se răspândea dominația politică a domnului Țării Românești Mircea cel Bătrân. Confruntată cu presiunea otomanilor, care la Nicopole (1396) înfrânsese pe cruciații din țările europene și atacase Țara Românească, în 1397 Chilia apelează la o garnizoană din Transilvania, care avea unele interese economice la gura Dunării. Însă din cauza lipsei unui contact teritorial al Transilvaniei cu Chilia, conducerea politică a acestei țări românești a hotărât să-și retragă garnizoana din orașul de la gura Dunării (1399)³².

Inceputul sec. al XV-lea marchează o schimbare în legăturile politice ale Chiliei cu țările române frățești. Pe timpul lui Alexandru cel Bun (1400—1432) situația politică internă și externă a Țării Moldovei s-a consolidat și tot mai mult creștea influența ei la gurile Dunării, favorizată de o conjunctură internațională propice. În 1402 sultanul Baiazid I a suferit o grea înfrângere din partea lui Tamerlan, urmată de lupte interne și o scădere a presiunii otomane la nordul Dunării. La 1403, când în Licostomo fusese menționat ultimul (fost) consul genovez, puterea domnului Țării Românești la Dunăre, în partea de est nu depășea Brăila³³. Aceasta poate fi un indiciu că între 1399 și 1403 în oraș s-a răspândit puterea centrală a Țării Moldovei.

Orașul treptat se încadra în spațiul românesc și comunității italiene îi venea tot mai greu să se opună acestui proces firesc. În sec. al XV-lea Moldova și Țara Româ-

nească se constituiau ca state independente nu numai din punct de vedere politic, ci și economic. Aceste două state românești erau în stare să contracareze tentativele statelor vecine mai puternice de a le supune. Concomitent se dezvoltau orașele locale care satisfăceau în mare parte necesitățile populației rurale cu produse meșteșugărești. În noile condiții, care s-au creat în bazinul Mării Negre, italienii nu mai puteau utiliza forța militară, șantajul, blocada economică pentru conservarea privilegiilor căpătate în perioada fărâmițării politice din această regiune. Acum ei înșiși erau nevoiți să suporte asemenea acțiuni din partea țărilor riverane. Spre exemplu, în 1454 Moldova prin intermediul Cetății Albe a cucerit Lericiul, un mic castel genovez de la gura Niprului. Deși se așteptau acțiuni hotărâte din partea genovezilor îndreptate contra Moldovei, totuși metropola recomanda Caffei să ducă tratative cu Suceava foarte prudent pentru a nu pereclita comerțul ei cu grâne din această țară românească³⁴.

Italianii treptat pierdeau piața lor de desfacere a postavului în această țară. De acum în privilegiile din 1408 și 1434 sunt menționate un șir de orașe moldovenesti, inclusiv Cetatea Albă, în care negustorii lioveni aveau dreptul să vândă postav polonez³⁵. Conform privilegiului liovenilor din 3 iulie 1460, acest drept s-a răspândit și asupra Chilie. Documentul respectiv prevedea: «Iar în Ungaria și în Tara Românească și la Chilia și la Turci slobod le este (negustorilor lioveni — I. C.) să ducă postavuri»³⁶.

Schimbări vizibile survin și în atitudinea Poloniei față de acest oraș. Dacă în tratatul din 1412 de la Lublau³⁷ polonezii acceptau dreptul coroanei Ungariei la o eventuală cucerire a lui, apoi în 1450 și 1488 diplomații Iagelonilor la Suceava și, respectiv, Constantinopol pledau pentru reîntoarcerea Chilie în componența Moldovei³⁸.

Slăbirea poziției italienilor în Moldova și, în special, în Chilia cu certitudine era însoțită și cauzată de lichidarea treptată a privilegiilor fiscale de care ei se bucurau în acest oraș în a doua jumătate a sec. al XIV-lea. Acest fapt a condus nu numai la scăderea ponderii italienilor în viața social-economică a orașului, dar și la reducerea numerică a membrilor comunității etnoreligioase catolice. Dacă la începutul sec. al XVI-lea în Chilia mai exista o comunitate în frunte cu un pastor, chemat la episcopul din Milcov prin circulara din 18 martie 1518³⁹, apoi la mijlocul secolului următor, potrivit relatărilor călătorului F. Stanislavov, în oraș erau 8 familii de catolici, inclusiv cinci raguzane⁴⁰ venite mai târziu. Cu alte cuvinte, din faimoasa comunitate genoveză din a doua jumătate a sec. al XIV-lea peste trei secole în Chilia rămăsese numai trei familii.

Din cele relatate mai sus, putem conchide că în sec. XIV—XV în Chilia era o comunitate română numeroasă, că succesul italienilor în Chilia și în alte părți se datora unor condiții politice și social-economice prielnice. Folosindu-se de unele avantaje ale meșteșugarilor din Italia de Nord și de fărâmițarea politică din bazinul Mării Negre în sec. al XIV-lea, negustorii italieni au reușit să impună populației locale de la gura Dunării condiții favorabile pentru comerțul lor, care le aducea un profit mare. Însă, o dată cu lichidarea privilegiilor lor fiscale în condițiile întăririi statelor riverane, italienii treptat au fost eliminați din viața economică a bazinului pontic. Aceasta a coincis cu expansiunea otomană, cu schimbarea căilor comerciale internaționale, care, de asemenea, au influențat negativ nu numai comerțul italienilor, ci și al popoarelor din Europa de Sud-Est.

Note

¹ G. I. Brăteanu, *Recherches sur Vici-na et Cetatea Albă*, București, 1935.

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899.

³ G. Pistarino, *Notai genovezi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzzo (1360—1361)*, Genova, 1971; M. Balard, *Genes et l'Outre-Mer, t. 2. Actes de Kilia du notaire Antonio du Ponzzo, 1360*, Paris, 1980.

⁴ Istoriografia contemporană a problemei vezi: И. Г. Коновалова, *Торговая фактория в Килие по данным нотариальных актов (1360—1361)*. «Бул-

тинul A.S. a R.S.S.M.» Seria științe sociale, 1989, nr. 1, p. 18.

⁵ Mențiuni despre barcagii la gura Dunării care, probabil, pescuiau în Dunăre întâlnim în 1064 (Vezi: V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII*, Iași, 1985, p. 71).

⁶ M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în delta Dunării în vremea stăpânirii otomane // Peuce, Studii și comunicări de istorie, etnografie și muzeologie*, T. II, Tulcea, 1971, p. 267—282.

- ⁴ M. Berindei, G. Veinstein, *Reglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Agkerman: 1570 // Cahiers du monde russe et soviétique*, Paris, 1981, nr. 2—3, p. 277.
- ⁵ Fr. Miklosich, I. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta. Acta patriarchatus Constantinopolitani (1315—1402)*, T. I, Vindoloniae, 1860, p. 95.
- ⁶ O. Iliescu, *Chilia în veacul al XIV-lea // Peuce, Studii și comunicări de istorie și arheologie*, VI, Tulcea, 1977, p. 246.
- ⁷ I. G. Konovalova, *op. cit.*, p. 18.
- ⁸ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 245.
- ⁹ Călători străini despre țările române, vol. I, București, 1968, p. 82.
- ¹⁰ Ducas, *Istoria turco-bizantină, 1342—1462*, București, 1975, p. 426—427. (Despre limba «romeca», adică limba română și un Manole, care poate fi român e menționat la Antonio di Ponzio).
- ¹¹ Эвлия Челеби, *Книга путешествия*. Вып. I, М., 1961, с. 158.
- ¹² *История средних веков*, Под ред. Н. Ф. Колесниченко, М., 1986, с. 258—261, 326.
- ¹³ O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo // Studii*, «Revista de istorie», 1972, nr. 3, p. 440, I. G. Konovalova, *op. cit.*, p. 15—16.
- ¹⁴ V. Eskenasy, *Din istoria litoralului pontic. Dobrotici și relațiile sale cu Genova // «Revista de istorie»*, 1981, nr. 11, p. 2051.
- ¹⁵ O. Iliescu, *Asperi de Licostomo la 1383 // «Revista de istorie»*, 1974, nr. 1, p. 244.
- ¹⁶ V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2052.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 2058—2059.
- ¹⁸ I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 359.
- ¹⁹ Е. П. Недова, *Некоторые данные о торговой и налоговой политике Османской империи в турецких районах Килия и Аккерман в первой половине XVI в. // «Известия АН МССР»*, серия общ. наук, 1978, № 2, с. 26—32.
- ²⁰ V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 2058.
- ²¹ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-poline în secolul al XV-lea și problema Chiliei // Romanoslavica*, III (1958), p. 101.
- ²² *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 387, 395.
- ²³ Fl. Constantiniu, Șt. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea // Studii*, «Revista de istorie», XVII (1964), nr. 5, p. 1138; V. Ciocâltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea // «Revista de istorie»*, 1981, nr. 11, p. 2093.
- ²⁴ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p. 87—89.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 93—95.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 87, 93.
- ²⁷ M.-M. Alexandrescu-Dersca, *Date asupra cetății și orașului Chilia // Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie*, T. VI, Tulcea, 1978, p. 255.
- ²⁸ I. G. Konovalova, *op. cit.*, p. 18.
- ²⁹ O. Iliescu, *Monedele Țării Românești și ale Moldovei la Marea Neagră (secolele XIV—XV)*, «Revista istorică», 1990, nr. 6, p. 651.
- ³⁰ B. Cămpina, *Scrieri istorice*, vol. I, București, 1973, p. 264, 322, 324.
- ³¹ V. Ciocâltan, *op. cit.*, p. 2095. A fost expusă și părerea că uneori Țara Românească ar fi stăpânit Chilia din insulă, deoarece Mircea cel Bătrân (1406, 1409, 1413, 1415), Mihail (1419), Radu Prasnaglava (1421), Alexandru Aldea (1433), Vlad Tepeș (1440) s-au declarat domni «până la Marea cea Mare». (Șt. Andreescu, *Une ville disputée: Kilia pendant la première moitié du XV siècle // «Revue Roumaine d'Histoire»*, 1985, nr. 3, p. 220, 221, 226. Problema stăpânirii Chiliei de Țara Românească din insulă în perioada cercetată cere un studiu suplimentar, deoarece domnii țării munteni puteau ajunge la litoralul pontic, stăpânind un braț dunărean, spre exemplu, Sulina).
- ³² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 116.
- ³³ *Suceava*, p. 87, 93.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 123.
- ³⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101.
- ³⁶ V. Ciobanu, *Țările române și Polonia (secolele XIV—XVI)*, București, 1985, p. 56.
- ³⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, p. 487.
- ³⁸ Călători străini despre țările române, vol. V, București, 1943, p. 618.

DOCUMENTAR

GHEORGHE NEGRU

DOCUMENTE PRIVIND PATRUNDEREA CULTURII ARTISTICE DE PESTE PRUT ÎN BASARABIA.

(ASPECTE ALE TURNEELOR TEATRALE ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA DIN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-lea)*

Documentele pe care le dăm publicității (culese din Arhiva Națională a Republicii Moldova) reflectă condițiile în care cultura românească de peste Prut, în special teatrele, erau admise în Basarabia. Pare incredibilă, pe alocuri chiar amuzantă (dacă nu ar fi și tristă), reacția cinoconvicilor ruși, de pe diferite trepte ale piramidei birocratice, inclusiv cancelaria imperială, la o simplă cerere venită din partea unui antreprenor din Iași de a i se permite prezentarea unor spectacole teatrale dincoace de Prut. Deși datele cu anii 1865, 1885, 1886, 1887, 1888, conținutul documentelor în cauză permite să «extrapolăm» realitatea fixată în ele mult înainte și după perioada dintre 1865—1888. Am putea să spunem, fără nici un risc de a greși, că situațiile desprinse din corespondența funcționarilor sunt tipice pentru întreaga perioadă de dominație țaristă în Basarabia.

Ceea ce se observă, în primul rând, este suspiciunea nedisimilată cu care administrația țaristă întâmpină ideea unor spectacole românești în gubernia pe care o stăpânește. Teama că aceste acțiuni culturale să nu provoace «separatismul moldovenesc» nu era, probabil, lipsit de sens (a se vedea scrisoarea secretă a general-gubernatorului provizoriu din Odesa). De aceea, pe de o parte, au fost luate toate măsurile ca aria contactelor cu teatrele de peste Prut să fie cât mai restrânsă (reducând-o numai la raza Chișinăului) și, pe de altă parte, ca toate piesele să fie cenzurate, iar spectacolele supravegheate de un reprezentant al guvernatorului. Oricum, documentele depistate până acum nu permit să împărtășim opinia pe care o găsim în unele lucrări ca turneele teatrale românești din a doua jumătate a sec. XIX-lea ar fi cuprins un larg spațiu urban basarabean¹.

Corespondența dintre consulatul rus de la Iași și cancelaria gubernială, apoi dintre cancelaria gubernială și cea imperială demonstrează că e vorba de un caz extraordinar, nemaiîntâlnit de cinoconvicii respectivi, și că putem afirma că antreprenorul ieșean Nicolae Luchian este printre primii care a îndrăznit să încerce o pătrundere dincolo de zidul imperial, pentru a aduce fraților săi inrobiți flacăra culturii naționale. Din păcate, după o prea lungă perioadă (circa 6 luni) cât a trebuit să aștepte decizia autorităților țariste, permisiunea l-a găsit în situația când condiții de alt ordin nu-i mai permiteau să-și realizeze proiectul. Abia câțiva ani mai târziu trupa lui Nicolae Luchian a putut avea reprezentații teatrale la Chișinău². Totuși demersul său a avut rolul de a face o «spărtură» în zidul birocratic rusesc, fapt care a permis altor antreprenori să capete mult mai ușor consimțământul autorităților de a monta piese în Basarabia. Datorită lui Nicolae Luchian, cei din Chișinău au avut fericita ocazie să privească spectacolele trupelor românești în 1868, apoi aproape peste 20 de ani în 1885, 1886, 1887, 1888, nu însă fără unele complicații, legate de faptul că moldovenii nu manifestau nici un zel la însușirea limbii ruse. O energică reacție negativă au avut autoritățile țariste și atunci când una din trupele teatrale românești, contrar interdicției, a prezentat un șir de spectacole în or. Bălți.

Caracterul secret al unor scrisori vădește grija cu care administrația țaristă își păzea reputația de «binefăcător» al tuturor popoarelor. Se mai poate observa că înalții funcționari țariști din vremea aceea, spre deosebire de cei de azi, nu considerau limba moldovenească o limbă deosebită de cea română. În una din scrisorile adresate de șeful guberniei general-gubernatorului de la Odesa, căruia îi aparținea prerogativa de a permite sau de a nu permite spectacolele românești în Basarabia, se spune că limba ro-

© Negru Gh., 1995.

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al Reserch Support Scheme of the Open Society Institut.

mână nu trebuie considerată „o limbă străină, ea fiind reprezentată în gubernie «exclusiv printr-un grai local» («mestnoe narecie»). Documentele conțin și alte informații (privind datele efectuării turneelor teatrale românești în Basarabia, repertoriul unor teatre venite aici, contactele dintre antreprenorii din Chișinău și Iași, spectacolele de binefacere în folosul unor instituții din Basarabia) care, sperăm, vor permite a concretiza și completa cunoștințele actuale referitoare la istoria renașterii naționale de până la 1918.

1

Министерство
Иностранных дел
Императорское Российское
Консульство в Молдавии
№ 290
5 марта 1865 года
Яссы

Господину Начальнику
Бессарабской Области

По просьбе содержателя труппы Молдавских актеров Николая Лукьяна ходатайствующего о дозволении ему давать свои представления в Бессарабии и на основании отношения предместника Вашего Превосходительства от 27-го Мая 1861 г., о присылке иностранными актерами желающими давать представления в Кишиневском театре предварительно к Начальнику Области репертуара своего для отсылки в цензуру, Консульство в Яссах имеет честь препроводить при сем на усмотрение Вашего Превосходительства представленные Г-м Лукьяном 24 пьесы и 18 национальных пьесен по прилагаемой у сего он покорнейше прося о последующем почтит уведомлением.

Управляющий
Консульством: *iscălitura*

Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.),
fond 2, inv. 1, dosar 7800, f. 1.

2

Ciornă

Ст. 3
№ 2107
31 марта 1865 года

В 3-е Отделение собственной
Его Императорского Величества Канцелярии

По просьбе содержателя труппы Молд[авских]³ актеров Николая Лукьяна, ходатайствующего о дозволении ему давать свои представления в Бессарабии, наше Консульство в Молдавии, при отзыве от 5 сего марта за № 290 препроводило ко мне представленную Лукьяном опись 24 пьесам и 18 национальным молдавским пьесням, при тюке с книгами.

Имея в виду, что на основании 52 ст. уст. ценз. XIV т. зак. изд. 1857 года, драматические сочинения к представлению в театрах одобряются 3-м Отделением Канцелярии Его Им[ператор]ского В[елич]ества, имею честь препроводить при этом означенный выше тюк с книгами вместе с описью, прося о последующем меня уведомить, для зависящего распоряжения.

Ibidem, f. 2.

Ciornă

№ 2108

В Росс[ийское] Им[ператор]ское Консульство
в Молдавии

Имея в виду, что на основании 52 ст. уст. ценз. XIV зак. изд. 1857 года, драматические сочинения к представлению в театрах одобряются 3-м Отделением Соб[ствен-ной] Его Им[ператор]ской Канцелярии, я, вместе с сим, препроводил по принадлежности присланный ко мне тук с книгами, при отзыве Консульства, от 5 сего марта за № 290, вместе с описью пьесам и молд[авским] национальным песням, которые содержат труппы Молд[авских] актеров Николай Лукьян желает давать в театрах Бессарабии, и просил о последующем уведомлении, в последствии которой буду иметь честь уведомить в свое время Консульство, для объявления о том Г. Лукьянову.

Ibidem, f. 2—3.

4

3-е Отделение
Собственной Его
Императорского
Величества Канцелярии
Экспедиция 5
С. Петербург
4-го Июня 1865 г.
№ 118

Господину Бессарабскому
Губернатору

Ваше Превосходительство, имея в виду, что на основании 52 ст. уст. Ценз. XIV т. св. Закон. (изд. 1857 г.), драматические сочинения одобряются к представлению 3 Отделением Собственной Его Величества Канцелярии, при отношении от 31 Марта с.г. № 2107, препроводили на рассмотрение 3 Отделения 24 пьесы и 18 национальных песен на Молдавском языке, предположенных к исполнению на местных театрах Бессарабии.

Государь Император по всеподданейшему докладу моему о встречаемом со стороны 3 Отделения затруднении в рассмотрении пьес на Молдавском языке, по немению в 3 Отделении чиновника, знающего Молдавский язык, — во 2-й день сего Июня Высочайше повелеть соизволил: предостатить Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-Губернатору рассмотрение и одобрение пьес на молдавском языке для местных театров того края.

Сообщая Вашему Превосходительству о таковом Высочайшем повелении, долгом считаю присовокупить, что доставленные Вами, Милостивый Государь, при упомянутом отношении Молдавские пьесы и песни, вместе с сим препровождены мною к Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-Губернатору.

Генерал-Адъютант *Князь Долгоруков*

Ibidem, f. 4.

5

Управление Новороссийско-
го и Бессарабского
Генерал-Губернатора
Отделение особ.
5 Июля 1865 года
№ 309
Одесса

Господину Начальнику
Бессарабской Области

Г. Главный Начальник III Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, сообщая мне Высочайшее повеление 2 минувшего июня о предоставлении мне рассмотрения и одобрения пьес на молдавском языке для исполнения на местных театрах Бессарабии, прислал 24 пьесы и 18 национальных песен на означенном языке, полученные им от Вашего Превосходительства.

Так как в моем распоряжении нет переводчика молдавского языка, то препровождая к Вам сказанные пьесы и песни, по описи, прошу Вас приказать или перевести их на русский язык вполне, или — же описать в подробности содержание каж-

дой из них, и таковые переводы или описания сообщить мне с присовокуплением Вашего мнения, могут ли они быть дозволены к исполнению на театрах Бессарабии, — поступая таким же образом и впредь в подобных случаях.

Генерал-Губернатор,

Генерал-Адъютант Коцебу

Ibidem, f. 5.

6

Ciornă

Ст. 3

№ 4646

22 Июля 1865 года

Г. Директору Училищ
Бессарабской Области

Консульство наше в Яссах отзывом от 5 Марта настоящего за № 290, доведя до моего сведения о ходатайстве содержателя труппы Молд[авских] актеров Николая Лукьяна относительно разрешения ему давать свои представления в Бессарабии, препроводило ко мне представленные Лукьяном 24 пьесы и 18 национальных пьесен, вместе со списком им.

Имея в виду, что на основании 52 ст. уст. Ценз. XIV т. зак. изд. 1857 года, драматические сочинения к представлению в театрах одобряются 3-м отделением Соб[ственной] Его Им[ператорского] В[еличества] Канцелярии, я препроводил труда, на рассмотрение, тук с присланными ко мне из Консульства книгами.

По всеподданейшем докладе, о встречаемом со стороны 3-го отделения затруднении в рассмотрении пьес на молдавском языке, по неимению чиновника, знающего Молд[авский] язык, Государь Император, в 2-ой день июня, Высочайше повелеть соизволил: представить Нов[ороссийскому] и Бесс[арабскому] Генерал-Губернатору рассмотрение и одобрение пьес на Молд[авском] языке для местных театров этого края.

Между тем, Нов[ороссийский] и Бес[арабский] Генерал-Губернатор, по ненахождению в распоряжении Его В[еличества] переводчика Молд[авского] языка, при предложении, от 6 июля за № 309, препровождая ко мне, по описи, помянутые выше пьесы и пьесы, поручил перевести их на русский язык вполне, или же описать в подробности содержание каждой из них, и эти переводы или описания сообщить ему, с присовокуплением мнения, могут ли они быть дозволены к исполнению на театрах Бессарабии.

Хотя в некоторых присутственных местах Кишинева положены по штату переводчики молдавского языка, но в настоящем деле не нахожу возможности поручить кому либо из них перевод или выписку присланных ко мне пьес, так как от неверного перевода, а тем более, от неверной передачи содержания их, что может быть следствием недостаточного знакомства с молдавской литературой, может быть допущено представление на театрах Бессарабии таких пьес, разрешение которых, по закону и местным условиям края, не должно быть допущено. При таком затруднении, имея в виду, что при Кишин[евской] гимназии есть учитель молд[авского] языка Г. Дончев, который, при специальном образовании, основательно знаком с молдавским языком и литературой, покорнейше прошу Вас, Мил. Государь, предложить Г. Дончеву принять на себя обязательный труд по выполнению требования Генерал-Адъютанта Коцебу.

Ibidem, f. 6—7.

7

Министерство

Народного Просвещения

Одесский Учебный Округ

Дирекция Училищ

Бессарабской Области

г. Кишинев

28-е июля 1865-го года

Господину Бессарабскому
Губернатору

Вследствие предложения Вашего Превосходительства от 22 т. Июля за № 4646, я поручил учителю Молдавского языка Кишиневской Гимназии Надворному Советнику Ивану Дончеву перевести или же описать в подробности содержание каждой из Молдавских пьес и песен присланных ко мне при том предложении.

Г. Дончев, возвращая рассмотренные им 24 молдавских пьес и 18 национальных песен, доносит что 24 пьесы по роду сочинений относятся к разряду: водевилей, комедий-водевилей, комедий, оперетт и фарсов, а остальные 18 к роду комических национальных песен, которых содержание вообще взято Румынскими авторами из общежитийского быта румынов, высказывая и преследуя в них недостатки и некоторые смешные и забавные стороны из современной общественной и семейной жизни румынов. Пьесы эти и песни, предполагаемые как видно для исполнения на театрах Бессарабии, могут действительно доставить одно только приятное развлечение и удовольствие бессарабцам, но во избежание, при этом, каких либо недоразумений, следует допустить их к игре только на Кишиневском театре, где возможно удостовериться в исполнении именно только этих 24 пьес и 18 комических песен, которые заявлены и рассмотрены. Что же касается полного перевода всех этих сочинений на русский язык, или же только описания в подробности содержания каждого из них, то такие занятия по специальности и трудности дела требуют, как и всякий литературный труд, слишком много времени и неопределенно продолжительных трудов; по этому, при всем его, Дончева, желании исполнить требование начальства никак не может взять на себя такой обязательный труд и слишком значительный труд, при исполнении его прежних занятий по должности учителя Кишиневской Гимназии.

О настоящем отзыве Г. Дончева честь имею уведомить Ваше Превосходительство с возвращением тьюка с пьесами и песнями.

Управляющий Дирекцию
Училищ Бессарабской Области *iscălitura*
Письмоводитель *iscălitura*

Ibidem, f. 8.

8

Ciornă

Стр. 3
№ 4926
31-Июля 1865 года
Г[осподину] Нов[ороссийскому] и Бес[сарабскому]
Генерал Губернатору

При исполнении поручения Вашего Высочпревосходительства, от 5 Июля за № 309, было встречено затруднение, относительно перевода с молдавского языка на русский песен и пьес, которые содержатель труппы Молд[авских] актеров Николай Лукьян желает играть на театрах Бессарабии, или же описания в подробности содержания каждой из них, потому что хотя в некоторых присутственных местах г. Кишинева положены, по штату, переводчики молд[авского] языка, но в настоящем деле я не нашел возможности поручить кому либо из них перевод, или выписку присланных ко мне песен и пьес, так как от неверного перевода, а тем более от неверной передачи содержания их, вследствие недостаточного знакомства с молдавскою литературою, могло быть допущено представление на здешних театрах таких пьес, разрешение которых, по закону и местным условиям края, не должно быть допущено.

Это затруднение, побудило меня просить Директора Училищ Бесс[арабской] Области предложить учителю молд[авского] языка при гимназии Навд[орному] Сов[етнику] Дончеву, который, по силе обязанности своей, должен быть основательно знаком с молдавским языком и литературою, принять на себя труд к выполнению поручения Вашего В-ства. Для чего были посылаемы полученные мною песни и пьесы. Но управляющий в настоящее время, за отсутствием Ст[атского] Сов[етника] Янковского, дирекцию училищ Г. Титаренко, при отзыве, от 28 Июля, за № 1289, возвращая эти песни и пьесы, уведомляет меня, что полного перевода всех этих сочинений, или же полного описания в подробности содержания каждой из них, по специальности и труд-

ности дела, Г. Дончев, по соб[ственному] его отзыву, не может взять на себя, при исполнении им обязанности своей по должности учителя гимназии.

При таком положении дела и при неимении в распоряжении моем лица, которому можно было бы поручить полный перевод молдавских театральные пьес и песен, или подробное из них извлечение, я нахожусь в невозможности дать и свое мнение, относительно возможности или невозможности дозволения играть их на здешних театрах. Почему представляя на благоусмотрение Вашего Высокопревосходительства подлинный отзыв управляющего дирекцию Бессарабских училищ за № 1298, имею честь препроводить и самые эти пьесы и песни, с особым о них списком.

Ibidem, f. 9—10.

9

Управление
Новороссийского
и Бессарабского
Генерал-Губернатора
Отделение Особ.
13 августа 1865 года
№ 427
Одесса

Господину Начальнику
Бессарабской Области

На представление от 31 Июля № 4926 уведомляю Ваше Превосходительство, что так как возвращаемые у сего 24 молдавские пьесы, по отзыву рассматривавшего их Надворного—Советника Дончева, принадлежат к роду водевилей, комедий, оперетт и фарсов, а содержание 18 молдавских песен взято Румынскими авторами из общежитийского быта Румынов: то я разрешаю представление их на театре, но только в одном Кишиневе, и с тем, чтобы Ваше Превосходительство поручили кому либо из чиновников Вашего Управления, хорошо знающих молдавский язык, непременно присутствовать в театре при представлении пьес и пении песен, для наблюдения, нет-ли в них чего либо противного нравственности или же видам нашего Правительства, и немедленно докладывать Вам — если что либо подобное было им замечено, для воспрещения повторения пьесы или песни.

Отзыв Управляющего Дирекцию Училищ № 1298 возвращаю.

Генерал-Губернатор,
Генерал-Адъютант *Коцебу*

Ibidem, f. 11.

10

Ciornă

Ст.3
№ 5646
26 августа 1865 года

В Росс[ийское] Им[ператорское]
Консульство в Молдавии

Из отзыва моего, от 31 Марта настоящего года за № 2108, Консульству известно, что присланные ко мне, при отзыве его, от 5-го Марта за № 290, пьесы и национальные молдавские песни, о разрешении давать которые на Кишинев[ском] театре ходатайствовал содержатель труппы Молд[авских] актеров Николай Лукиан, были отосланы мною, для цензурного рассмотрения, в 3-е Отделение соб[ственного] Его Им[ператор]ского В[елич]ества Канцелярии.

После этого управляющий тем отделением, Генерал-Адъютант, князь Долгоруков, от 4 июня за № 118, уведомил меня, что Государь Император, по всеподанейшему докладу Его Сиятельства о встречаемом со стороны 3 отделения затруднении в рассмотрении пьес на Молд[авском] языке, по неимении в этом отделении чиновника знающего молд[авский] язык во 2-й день того июня, Высочайше велеть соизволил: предоставить Нов[ороссийскому] и Бесс[арабскому] Генерал-Губернатору рассмотрение

и одобрение пьес на молд[авском] языке для местных театров этого края. Генерал-Адъютант Коцебу, встретив подобное затруднение и имея в виду представленный мною отзыв учителя Молд[авского] языка при Киш[иневской] гимназии, над[ворного] сов[етника] Дончева, что пьесы принадлежат к роду водевилей, комедий, оперетт и фарсов, а содержание 18 молдавских песен взято румынскими авторами из общежитийского быта румын, представлением от 13 августа за № 427, дал мне знать, что он разрешает представление их на театре, но только в одном Кишиневе, и с тем, чтобы поручено было кому либо из чиновников подведомственного мне управления, хорошо знающих молд[авский] язык, непременно присутствовать в театре при представлении пьес и пении песен, для наблюдения, нет ли в них чего либо противного нравственности или же видам нашего правительства и немедленного доклада мне, если что либо подобное было им замечено, для воспрещения повторения пьесы или песни.

Об всем уведомляя Консульство, для объявления Г. Лукьяну, считаю нужным присовокупить, что самые пьесы и песни оставлены в моей канцелярии и будут выданы Лукьяну, когда он прибудет в Кишинев для объявленной выше надобности; в случае же отмены Г. Лукьяном прежнего своего желания, Консульство благоволит о том меня уведомлять, для возвращения по принадлежности через Консульство присланных ко мне пьесы и песен.

Ibidem, f. 12—13.

11

Министерство
Иностранных Дел
Императорское
Российское Консульство
в Молдавии
№ 1464
6 сентября 1865 года
Яссы

Господину Начальнику
Бессарабской Области

На отношение Вашего Превосходительства от 26-го прошлого Августа № 5646, Консульство в Яссах имеет честь уведомить, что при объявлении содержателю Молдавской труппы актеров Николаю Лукьяну о последовавшем разрешении на представление молдавских пьес и песен в Кишиневском театре, он отозвался, что в настоящее время не может воспользоваться данным ему позволением и поэтому просит о возвращении ему представленных им пьес и песен.

Консульство, передавая просьбу Г-на Лукьяна на благоуважением Вашего Превосходительства, имеет честь покорнейше просить о последующем уведомить.

Консул *iscălitura*.

Ibidem, f. 14.

12

Ciornă

Стол 3
№ 6026
15 сентября 1865 г.

Г[осподину] Российскому Императорскому
консулу в Молдавии

Вследствие просьбы содержателя Молдавской труппы актеров Николая Лукьяна изложенной в отзыве Вашем от 6 сего сентября за № 1464, имею честь препроводить при этом представленные им пьесы и песни при испрошении дозволения поставить их на сцену в Кишиневском театре.

Ibidem, f. 15.

13

Его Превосходительству
Господину Кишиневскому Губернатору
Содержателя Цирка
Александра Иванова Фюрера

Прошение

Так как в 1868 году с разрешения Вашего Превосходительства в г. Кишинев давались Румынской труппой на Румынском языке 1.-е Два Царанина и 5-ть баранов комедия водевил в 1-м действии сочинения Негруци 2.-е Демон Девушка комедия в 1-м действии перевод с французского 3.-е Повесившийся комедия водевил в 1-м действ. соч. Станчевского 4.-е Храбрый трус комед. водевил в 1-м действ. 5., Безымянный монолог водев. в 1-м действии 6.-е Дом умалишенных комедия водев. в 1-м действии 7., Пономарь комедия вод. в 2-х действиях соч. Александри 8.-е Повеса комед. в одном действии 9-е Заклад 10.-е Деревенская свадьба 11-е Дамский Кавалер и 12-е Без огня не может быть дыма, — то покорнейше прошу Ваше Превосходительство разрешить и мне с 17-го будущего февраля в Цирке моем в г. Кишинев давать на Румынском языке драмы оперетки, водевили и комедии, а также разрешить и те 44 пьесы список которых представлен Вами в 1868 году Господину Одесскому Генерал Губернатору. Декабря 24 дня 1884 года. Содержатель Цирка Александр Иванович Фюрер.

A.N.R.M., fond 2, inv. 1, dosar 8688, f. 1.

14

31 мая

- 1) Два царанина и пять баранов (овец).
- 2) Демон девушка (Пол и Маргарита).
- 3) Повесившийся (Владуцу Машей).

3 июня

- 4) Храбрый трус.
- 5) Безымянный (*indescifrabil*).
- 6) Дом умалишенных.

9 июня

- 7) Панамарь.
- 8) Повеса (Владуци).

16 июня

- 9) Заклад (Рамашаг).
- 10) Дом умалишенных (о касы де небунь).
- 11) Деревенская свадьба (нунты цараняски).

20 июня

- 12) Дамский кавалер (кавалерул дамелор).
- 13) Два царанина и пять баранов.
- 14) Без огня не может быть дыма (ну есте фок фере фум).

Ibidem, f. 2.

15

Ciornă

Ст. 2

№ 35

4 января 85 г.

Г. Временному Одесскому
Генерал-Губернатору

Содержатель цирка в Кишиневе Александр Иванов Фюрер обратился ко мне с просьбой о разрешении ему с 17 февраля сего года давать в цирке драматические представления на румынском языке. При чем выбор пьес предположено составить из числа тех, которые были уже исполнены в Кишиневе в 1865, 1867, 1868 годах с разрешения бывшего Нов[ороссийского] и Бессар[абского] Генерал Губернатора, изложенного (*indescifrabil*) 13 августа 1865, 15 Декабря 1867 г. и 6 Декабря 1868 года за № 427, 660 и 765.

Так как разрешение подобных пьес на молдавском языке для местных театров на основании Высочайшего повеления 2-го Июня 1865 г. было предоставлено Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-Губернатору, то об изложенном ходатайстве Фюрера имею честь представить на благоусмотрение В[ашего] Высокопрества⁴ и доложить, что к разрешению вообще здесь спектаклей на молдавском языке, по мнению моему, не встретилось бы препятствий, но имея в виду, что спектакли эти предположено давать во время великого поста, когда на основ[ании] Высочайшего повеления 21 сентября 1881 г. воспрещаются спектакли, кроме драматических представлений на иностранных языках, а между тем Румынский язык составляет здесь исключительно местное наречие, я предлагаю что дозволение постановки молдавских пьес собственно во время великого поста вряд ли может быть признаваемо удобным.

Ibidem, f. 3—4.

16

М.В.Д.

И. Д. Временного

Одесского

Генерал-Губернатора

15 января 1885 года

№ 116

г. Одесса

Господину. Управляющему
Бессарабской губернии

Впоследствии представления от 4 сего Января за № 35 относительно дозволения содержателю цирка в Кишиневе Фюреру давать драматические представления на румынском языке, имею честь уведомить, что ввиду бывших уже примеров в 1865—68 годах я не встречаю препятствий к подобному разрешению и в настоящее время, но с тем:

1. чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара, уже разрешенного в прежнее время бывшим Новороссийским Генерал-Губернатором, Генерал-Адъютантом Графом Коцебу, и

2. чтобы во время представления обязательно присутствовало доверенное от Вашего Превосходительства лицо, с целью следить, чтобы в исполняемых на румынском языке пьесах отнюдь не заключалось чего-либо противного цензурным постановлениям вообще, а в частности каких либо проявлений могущих способствовать к возбуждению молдавского сепаратизма.

Что же касается до разрешения таковых спектаклей Великим Постом, то имея в виду, что в этот период времени, согласно точного смысла Высочайшего повеления 21 Сентября 1881 года воспрещены спектакли лишь на русском языке, то я не усматриваю оснований к тому, чтобы не позволять Великим постам представлений на языке румынском.

Генерал-Лейтенант *iscălitura*
Управляющий Канцелярией *iscălitura*

Ibidem, f. 5.

17

Ciorna

Ст. 2

№ 290

19 января 85 г.

Содержателю Цирка в Кишинев Александру Иванову Фюреру, на прошение его от 28 Декабря сего года², объявляется, что по соглашению с Временным Одесским

Генерал-Губернатором, об удовлетворении ходатайства просителя, о разрешении давать в Кишиневе (*indescifrabil*) драматические представления на румынском языке, не встречается препятствия, но с тем, чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара, уже разрешенного в прежнее время бывшим Новороссийским и Бессарабским Генерал-Губернатором.

Ibidem, f. 6.

18

Ciorna

Ст. 2

№ 544

1 февраля 85 г.

В Управление Г. Временного Одесского
Генерал-Губернатора

Канцелярия Бессарабского Губернатора имеет честь покорнейше просить Управление Г. Генерал-Губернатора не отказать в сообщении списка тех 80 пьес на Молдавском языке, на постановку коих на сцене в Кишинев испрашивалось разрешения бывшего Новороссийского и Бессарабского Генерал-Губернатора, представлением Бессарабского Губернатора, от 3 декабря 1867 года за № 10422.

Ibidem, f. 7.

19

М.В.Д. В Канцелярию Бессарабского
Управление Временного Губернатора
Одесского

Генерал-Губернатора

5 февраля 1885 г.

№ 241

г. Одесса

Из дел упраздненной Канцелярии Новороссийского и Бессарабского Генерал-Губернатора видно, что при предложении от 15 Декабря 1867 года за № 660, Генерал-Губернатором возвращены были Г. Бессарабскому Губернатору, приложенные им к представлению от 3 того же Декабря за № 10422 все 80 молдавских пьес, а также рапорт чиновника Горе, в котором был помещен отзыв об этих пьесах.

Об изложенном Управление имеет честь сообщить в ответе на отношение от 1 сего февраля за № 544 и присовокупить, что никаких более сведений по этому предмету в делах упомянутой выше Канцелярии не имеется.

За Управляющего Канцелярию
Заведывающий Делопроизводством

Ibidem, f. 8.

20

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Содержателя цирка в Кишинев
Александра Иванова Фюрера

Прошение

Согласно полученному разрешению давать в Кишинев представления на Молдавском языке, я договорил в Бухарест группу Молдавских актеров и приобрел и пьесы на молдавском языке, числом 54 экземпляра, которые имеют быть поставлены здесь на сцене; в числе этих пьес, кроме разрешенных уже к постановке на сцене, есть несколько и не бывших еще в цензурном рассмотрении. Часть этих пьес около 10 печатных экземпляров в книгах Унгенская таможня, при возвращении моем из заграницы, не выдали мне на руки, а отправила в Цензурный Комитет для просмотра, а все рукописные пьесы возвратила мне.

Представляя означенные пропущенные Таможеню рукописные пьесы на цензурное рассмотрение Вашего Превосходительства, имею честь покорнейше просить по рассмотрении возвратить их мне и вместе с тем разрешить начать давать представления не с 17 февраля, как я просил прежде, предполагая по ошибке, что пост начинается 10 февраля, а со 2-й недели, т.е. с 10 февраля.

Александр Фюрер

1885 г., января
29 дня
г. Кишинев

Ibidem, f. 9.

21

Ст. 2

№ 801

14 февраля 85 г.

Г[осподину] Старшему Ч[иновнику]
О[собых] Пор[учений] Коллеж[скому] Сов[етнику] Накко

Г. Временный Одесский Генерал-Губернатор, вследствие представления моего по ходатайству содержателя цирка в Кишинев Фюрера о дозволении давать драматические представления на румынском языке, уведомил что в виду бывших уже примеров в 1865—68 годах, Его Высокопревосходительство не встречает препятствий к подобному разрешению и в настоящее время, но с тем: 1) чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара уже разрешенного в прежнее время бывшим Новороссийским и Бессарабским Генерал-Губернатором, Генерал-Адъютантом Графом Коцебу, и 2) чтобы во время представлений обязательно присутствовало доверенное от меня лицо, с целью следить, чтобы в исполняемых на Румынском языке пьесах отнюдь не заключалось чего либо противного цензурным постановлениям вообще, а в частности каких либо проявлений, могущих способствовать к возбуждению молдавского сепаратизма.

Возлагая на В[аше] Вдлин⁶ наблюдение за исполнением молдавских пьес на сцене, поручаю Вам присутствовать для этой цели во время каждого представления.

Ibidem, f. 10—11.

22

М.В.Д.
И. Д. Временного
Одесского
Генерал-Губернатора
23 марта 1885 года
№ 554
г. Одесса

Г. Бессарабскому Губернатору

Содержатель Румынской опереточной и драматической труппы в г. Кишинев Александр Фюрер обратился ко мне с ходатайством о разрешении ему давать представления и по субботним дням.

Вследствии чего имею честь уведомить Ваше Превосходительство, что руководствуясь сделанным в 155 ст. Уст. о пред. и пресс. преступ. по продолж. 1883 года исключением в пользу драматических представлений на иностранных языках, я с своей стороны не встречаю препятствий к удовлетворению ходатайства Фюрера.

Генерал-Лейтенант Рооп
За Управляющего Канцеляриею *iscălitura.*

Ibidem, f. 12.

23

№ 1814

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Артиста большого букарестского театра
и директора Румынской опереточной труппы
румынско-поданного Петра Александреско

Прощение

Желая дать в гор. Кишинев и Бельцах ряд румынских опереточных представлений с моей труппой в течение двух месяцев, начиная с февраля месяца будущего 1886 года т.е. в продолжении весеннего поста и апреля месяца, имею честь почтительнейше просить Ваше Превосходительство разрешения на эти представления в означенное время. При этом имею честь заявить Вашему Превосходительству, что репертуар оперет состоит из переводных французских и оригинальных румынских, из коих одни уже дозволены Русскою Цензурою, а другие будут мною представлены Вашему Превосходительству на одобрение и разрешение.

P. G. Alexanbrescu

1885 года ноября 29 дня
квартира по боюканской
ул. в гор. Кишинев под
№ 2

A.N.R.M. fond 2, inv. 1, dosar 8734, f. 1.

24

Его Высокопревосходительству
Господину Одесскому Генерал-Губернатору

Румынско-поданного Петра Александрова Александреско, временно живущего в гор. Кишинев, 1-го участка, по Боюканской ул. в доме № 2

Прощение

Получив разрешение Его Превосходительства Господина Бессарабского Губернатора дать ряд представлений со своей опереточной и водевильной румынской труппой в гор. Кишинев, за исключением великого поста, на что Его Превосходительство не мог мне дать своею властью дозволение, имею честь почтительнейше просить Ваше В[ысоко]превосходительство разрешить мне представления эти в великий пост будущего 1886 года, за исключением 1-й страдной недели с обязательством с моей стороны играть только такие пьесы (опереточные и водевильные), которые будут одобрены Русской цензурой и дозволены Вашим Высокопревосходительством.

Румынско-поданный *Petru G. Alexandrescu*

Ноября 30 дня 1885 года

Ibidem, f. 15.

25

М.В.Д.
Временный Одесский
Генерал-Губернатор
7 Декабря 1885 года
№ 2790
г. Одесса

Господину Бессарабскому Губернатору

Временно проживающий в г. Кишиневе румынский поданный Петр Александреско в поданном на имя мое прошение ходатайствует о том, чтобы данное его труппе Вашим Превосходительством разрешение ставить спектакли на румынском языке в Кишинев было распространено и на время великого поста в наступающем 1886 году.

Препровождая при сем прошение Александреско, имею честь уведомить, что не встречая препятствия к постановке румынских пьес в Кишинев труппою Александреско, на тех же основаниях как это уже было мною разрешено от 15 января сего года за № 116 труппе Фюрера, я вопрос о разрешении этих спектаклей в Великом посту представляю усмотрению Вашего Превосходительства.

Генерал от Инфантерии
Управляющий Канцеляриею

Рпоп
iscălitura.

Ibidem, f. 14.

26

Ciornă

Ст. 2

№ 126

10 января 86 г.

Румынско-поданному Петру Александрову Александреско, временно проживающему в г. Кишинев, по Боюканской улице, в доме № 2, на прошение его, поданной Г. Временному Одесскому Генерал Губернатору о том, чтобы данное его труппе разрешение ставить спектакли на румынском языке в Кишинев было распространено и на время великого поста в текущий 1886 году, объявляется, что к удовлетворению ходатайства просителя не встречается препятствий, но с тем, чтобы выбор пьес был произведен исключительно из репертуара, уже разрешенного в прежнее время бывшим Новороссийским и Бессарабским Генерал Губернатором.

Ibidem, f. 13.

27

Ciornă

№ 127

Г[осподину] Старшему Чинов[нику] Особ[ых]
Поручений Коллежскому Советнику Накко

Г. Временный Одесский Генерал Губернатор вследствие просьбы румынско-поданного Петра Александровича Александреско о том, чтобы данное мною его труппе разрешение ставить спектакли на румынском языке в Кишиневе было распространено и на время великого поста в текущий 1886 году, уведомил, что с его стороны не встречается препятствия к постановки румынских пьес в Кишинев труппою Александреско, на тех же основаниях, как это уже было разрешено Его Высокопревосходительством 15 января м. 1885 г. труппе Фюрера, при чем вопрос о разрешении этих спектаклей в великом посту предоставил моему усмотрению.

Возлагая на В[аше] Вдн⁷ наблюдение за исполнением молдавских пьес на сцене, поручаю Вам присутствовать для этой цели во время каждого представления.

Ibidem.

28

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Кишиневского полицмейстера

Рапорт

Антрепенору Румынской опереточной труппы Александреско мною разрешено открытие в г. Кишинев театральных представлений в течении Великого поста. Из данной всеми артистами труппы подписки видно, что [все] они антрепенором Александреско удовлетворены жалования за месяц вперед т.е. с 2 сего Марта по 2 будущего Апреля и что никакой претензии к нему не имеют.

Об этом имею честь донести Вашему Превосходительству согласно предписанию от 7 февраля года за № 639.

Полицмейстер iscălitura.

№ 213

марта 3 дня
1886

Ibidem, f. 2.

29

Его Превосходительству
Господину Бессарабскому Губернатору
Кишиневского полицмейстера

Рапорт.

От спектакля, данного 3 сего Мая Румынскою опереточною труппою в пользу Инвалидов, выручено всего 134 руб. 45 к., из этого числа израсходовано по устройству спектакля 58 руб. 70 коп., обралось семьдесят пять рублей семьдесят пять копеек, которые при сем имею честь представить Вашему Превосходительству на распоряжение.

Полицмейстер iscălitura.

№ 429

Мая 8 дня

1886 года

(по канцелярии)

Ibidem, f. 3.

30

Ciornă

Ст. 2

№ 2294

мая 12 дня

86 г.

В Кишиневское Губернское Казначейство

Канцелярия Губернатора имеет честь препроводить при этом семьдесят пять руб. семьдесят пять коп., вырученные с спектакля данного 3 Мая Румынского опереточного труппою в пользу Инвалидов, покорнейше прося зачислить эти деньги в Инвалидный капитал и квитанцию прислать в Канцелярию.

31

Ciornă

№ 2355

мая 14 дня

86 г.

В Александрийский Комитет о раненных

Препровождая при этом квитанцию Кишиневского губернского казначейства за № 7301, имею честь уведомить Комитет о раненных, что предложенные Кишиневским Полицмейстером 75 р. 75 коп., вырученные с представления, данного в г. Кишинев 3 сего Мая Румынского опереточного труппою, Казначейством зачислены в Инвалидный капитал.

Ibidem, f. 4—5.

32

Временный
Одесский
Генерал-Губернатор

Секретно
Милостивый Государь
Александр Петрович

В минувшем 1885 году, по ходатайству частных предпринимателей, Ваше Превосходительство двукратно просили разрешения на постановку в Кишиневе ряда спектаклей на румынском языке, каковое разрешение и было мною даваемо применительно к Высочайшему повелению 2-го Июня 1865 года, предоставившему рассмотрение и одобрение пьес на молдавском языке бывшему Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-Губернатору.

Его Пре-ству⁸
А. П. Константиновичу

Затем по имеющимся сведениям, были и в настоящем году случаи постановки румынских спектаклей, не только в Кишиневе, но и в других городах Бессарабии, о чем однако от Вашего Превосходительства сообщения ко мне не поступало.

Убедясь, к сожалению, во время поездки моей минувшим летом по некоторым городам Бессарабии, что столь

*желательное усвоение русского языка бессарабскими молдаванами подвигается весьма медленно и что в населении обнаруживаются даже признаки как бы упорства к восприятию каких бы то ни было начал обрусения, я полагаю, что в видах противодействия подобным проявлениям следов незаглошего еще сепаратизма, дальнейшая снисходительность к постановке румынских спектаклей в городах вверенной Вам губерний становится недостаточно целесообразною, и что таковые разрешения должны быть на будущее время даваемы с крайним разбором и осторожностью, и во всяком случае, с ведома Генерал Губернатора.

О вышеизложенном сообщая Вашему Превосходительству для зависящего распоряжения, прошу Вас, Милостивый Государь принять уведомление в совершенном моем почтении и преданности.

№ 2425

30 Сентября 1886 г.

гор. Одесса

iscăitura.

Ibidem, f. 6—7.

33

Секретно

Ciornă

Стол 2

13 Октября 1886 г.

№ 5786

Его Высокопреству⁹

Х. Х. Роопу

Господ[ину] Времен[ному]

Одесскому Генер[ал]

Губер[натору]

Милостивый Государь,
Христ [офор] Христофорович

Вследствие письма от 30 сентября за № 2425 имею честь доложить В[ашему] Высокопр[евосходительству], что в текущем году действительно было разрешено труппе румынского поданного Петра Александреско ставить в Кишинев спектакли на румынском языке, но такое разрешение дано мною вследствие предложения В[ашего] Высокопр[евосх[одительства] от 7 декабря 1885 г. за № 2790. Что же касается других городов вверенной мне губернии, то на постановку в них румынских спектаклей разрешение мною даваемо не было и сведений о случаях исполнения таких спектаклей я до настоящего времени не имею, почему вместе с сим мною потребовано от Полиций-стеров и Уездных Исправников надлежащие по этому предмету донесения, предписав им без моего согласия не давать разрешения на постановку спектаклей на румынском языке, имею честь об этом донести В[ашему] Высокопр[евосх[одительству].

С совершенным почтением и преданности имею честь быть Вашего Вск.¹⁰

Ibidem, f. 8—10.

(Va urma)

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

ION A. EREMIA, ȚARA MOLDOVEI ȘI RUSIA. RELĂȚII POLITICE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XVII-lea, CHIȘINĂU, U.S.M. 1993

Apărută la tipografia Universității de Stat din Moldova, cartea recenzată vine prin conținutul ei să completeze cu aspecte noi istoriografia contemporană referitoare la relațiile politico-diplomatice ale Moldovei medievale: locul Țării Moldovei în viața internațională a Europei de Răsărit și parțial a celei Centrale în epoca vizată. Problema raporturilor cu Rusia Moscovită a rămas, în temei, oglindită prin prisma conjuncturistă a «prieteniei de veacuri», deși i s-a acordat în perioada postbelică o atenție mai pronunțată atât de istoriografia sovietică, cât și de cea română. De aceea efortul istoricului I. Eremia este binevenit. Îeșinând expunerea captivantă cu exigența unei documentări științifice de rigoare, monografia este destinată, în primul rând, specialiștilor, dar totodată și publicului larg de cititori care se interesează de istoria neamului.

Precedat de partea introductivă, materialul monografiei a fost expus urmându-se ordinea istorico-cronologică, fiind organizat în trei capitole și o succintă încheiere.

În capitolul I — *Introducere* — se evocă într-un mod laconic necesitatea cercetării problemei relațiilor politice dintre Țara Moldovei și Rusia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Concomitent autorul indică direcțiile principale ale obiectului de studiu și hotarele cronologice: 1654—1699. Aceste date sunt de o semnificație deosebită pentru evoluția politică și militară a Europei Centrale și de Răsărit: 1654 — pierderea de către Polonia în favoarea Rusiei a unui imens teritoriu, Ucraina Slobodskia (Transnipreană) și 1699 — pacea de la Karlowitz. Ar fi inoportună o discuție asupra limitelor cronologice vizate, deoarece evenimentele menționate n-au avut doar un simplu ecou în întregul spațiu românesc, dar au influențat nemijlocit și asupra destinului istoric al Moldovei.

Autorul face o trecere în revistă, îmbinată și cu momente analitice, a lucrărilor, articolelor și studiilor de sinteză la tema cercetată, publicate începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea și până la ora actuală. Printre puținii istorici ruși se nominalizează: I. Arseniev, A. Iațimirski, E. Karnovici, aceștia completându-se cu reprezentanții istoriografiei române: A. D. Xenopol, S. Dragomir, N. Iorga etc. Dintre cercetătorii postbelici, atât din România, cât și din ex-U.R.S.S., care au abordat, fie și tangențial, problema în cauză se menționează: T. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, P. Panaiteșcu, G. Bezviconi, T. Gemil, V. Senkevici, E. Șuliman, L. Semionova, P. Sovietov, L. Zaborovski etc.

Argumentarea științifică a materialului factologic din monografie este bazat, în primul rând, pe documentele inedite ce se păstrează în fondurile Arhivei Centrale a Actelor Vechi din orașul Moscova (p. 13). Aceasta nu este decât o consecință a cercetărilor arhivistice minuțioase realizate de autor. Astfel au fost prelucrate materiale din 19 fonduri, printre care: 229 — Departamentul Rusiei mici; 124 — Chestiunile Rusiei mici; 52 — Relațiile Rusiei cu Grecia; 79 — Relațiile Rusiei cu Polonia; 89 — Relațiile Rusiei cu Turcia etc. Anumite concluzii s-au făcut posibile și grație «așa-numitelor interogatorii («распросные речи») la care nou-sosiții din Moldova, Țara Românească, Turcia, Transilvania, Crimeea, Polonia erau supuși în orașele» moscovite (p. 15).

Capitolul II, *Chestiuni de tactică ale diplomației moldovene*, este împărțit în trei paragrafe, suprinzând perioada anilor 1654—1673. Paragraful I pornește de la o întrebare: Orientarea spre Rusia — manevră politică sau «unica cale justă?», la care autorul, anticipând analiza evenimentelor, încearcă să răspundă. În opinia lui I. Eremia (pe care o împărtășim și noi — E. B.) «la mijlocul sec. al XVII-lea în Moldova apare și ulterior se dezvoltă (sublinierea ne aparține — E. B.) o nouă orientare a politicii externe — orientarea de a înlocui protecția otomană prin intrarea în supușenia Rusiei» (p. 17). Sub «supușenie» în izvoarele istorice ale timpului se aveau în vedere relațiile

de protectorat. Suntem tentați să credem că, afirmând aceasta, I. Eremia se referea la secolele următoare: al XVIII-lea și al XIX-lea. Autorul a oglindit detaliat activitatea diplomatică a lui Gh. Ștefan (1653—1658) premergătoare primului proiect de tratat cu Rusia Moscovidă în urma căreia, «...manevrând cu iscusință între interesele politice» ale vecinilor, domnul intenționa «...să-și asigure o situație bună, indiferent de rezultatele conflictului ruso-polon» (p. 35). A fost menționat locul pe care l-au jucat hatmanii zaporojeni în duplexul diplomatic Iași—Moscova, examinat pe lângă cel dintre reședința domnilor moldoveni și Varșovia, Baccisarai ori Constantinopol.

Cu lux de amănunte și pătrundere în detaliu s-a reușit pe baza metodei comparative (în § 2, *Proiectul de tratat cu rușii propus de moldoveni la 1656*), analiza cronologică și textuală a conținutului textelor păstrate până în prezent (p. 37—39). Nu mai puțin interesantă ni s-a părut și expunerea exemplificată a situației Țării Moldova către acel mijloc de veac, făcută prin intermediul analizei celor 10 articole ale proiectului (p. 41—45).

Cunoscute fiind relațiile româno-ruse din secolele următoare, referința autorilor textului în art. 1 precum că «turcii luau... tribut..., dar cinstea și obiceiul țării noastre nu le-au stricat...» (p. 39), poate fi interpretată de posteritate ca un reproș anticipat politiciii expansioniste promovate de țarismul rus în spațiul carpato-danubian-pontic și Balcani. S-au contrapus două poziții: poziția istoriografiei sovietice și a celei române în dilema dacă a fost ori nu încheiat tratatul moldo-rus din 1656 (p. 47). Pe baza noilor dovezi și interpretări autorul depășește opinia istoricilor din perioada sovietică, cu care în principiu fiind de acord, arată însă că nici chiar proiect moldo-rus sau rus-moldovenesc nu-l putem numi..., căci documentul a fost alcătuit în exclusivitate numai de o singură parte — cea ieșeană și doar propusă celeilalte — moscovite (p. 48).

Paragraful 3, *Relațiile politice cu Rusia între anii 1658—1673*, care începe cu schimbările intervenite în scaunul domnesc și se termină cu pierderea de către polonezi a Căminitei, vine să arate cu ce intensitate și frecvență s-au menținut contactele bilaterale. Astfel, în încheierea paragrafului se conchide că de la finele «anilor 50 și până în 1660 inclusiv, foștii domni ai Moldovei și Munteniei... contau pe un ajutor din partea Rusiei...», dar în perioada de până la 1673 nu se cunoaște nici un demers oficial către guvernul Moscovit în acest sens (p. 68).

Însă, până a ajunge la concluziile respective, autorul aduce unele exemple de atitudine rece și nefavorabilă propunerilor voievozilor moldoveni înaintate țarului (p. 56—60). Evoluția evenimentelor readuce pe arena raporturilor moldo-ruse și pe A. Ordin-Noșciokin, cunoscut la Iași încă din timpul șederii sale incognito la curtea lui Vasile Lupu (1634—1653). În 1667, referindu-se la problema relațiilor rușilor cu cazacii ucraineni, el avea să noteze că «Rusia Mare și mai mare să fie», să facă acolo (în Ucraina — E. B.) un domeniu și chiar «peste Nistru să stăpânească» (p. 63). Intenție relevantă încă în 1667!

Capitolul III, *Dialogul politico-diplomatic continuă*, are proporții mai mari, incluzând patru paragrafe. Primul se consacră, în special, activității moldovenilor în statul rus. Totodată s-au abordat consecutiv cauzele emigrării creștinilor din imensul Imperiu otoman în Moscova, arătându-li-se aportul și rolul lor la întreținerea legăturilor între Moldova și Rusia.

Paragrafele 2 și 3 reflectă starea de spirit a boierimii moldovene vizavi de intențiile Poloniei și Rusiei de a începe lupta împotriva Porții (p. 92—96). Descurajați de potențialul militar al Republicii nobilare, voievozii și unii boieri apropiați acestora «i-au hotărârea de a se adresa Rusiei» (p. 97). Se organizează solii, se apelează și la N. Milescu-Spătaru, în sfârșit, se condiționează de către suveranul rus primirea Moldovei și a Țării Românești «în supușenia Rusiei» (p. 98). Dar, conchide autorul, «acțiunile răzlețe ale rușilor și polonilor nu s-au încununat cu succes..., și speranțele moldovenilor... continuau să rămână doar speranțe» (p. 108). Autorul descrie și un episod legat în ipostaza de mediator al domnilor moldoveni în cadrul negocierilor ruso-turce. Este vorba de Gheorghe Duca cu un caz similar celui lui Vasile Lupu, când Vodă mai întâi din numele său (p. 112), iar apoi «conform ucăzului Sultanului» (p. 114) propunea autorităților moscovite serviciile sale. Însă, spre deosebire de Vasile Lupu, de astă dată, din cauza împrejurărilor, domnului «Gh. Duca i s-a refuzat amabil rolul de mijlocitor» (p. 117).

Ultimul paragraf, al IV-lea, *Relații moldo-ruse în condițiile activității Ligii creștine din ultimele decenii ale sec. al XVII-lea*, încheie cercetările propriu-zise. Autorul revine la solia nereușită a lui Dosoftei în Rusia. Se explică mult mai detaliat cauzele eșecului ei, arătând în final că «...adresarea Moldovei... nu corespundea orientării principale a politicii externe a Rusiei» (p. 125—127), ultima fiind preocupată de intrigile Ligii.

Un merit al lucrării este că, abordând o problemă concretă, autorul nu s-a limitat doar la ea, ci a efectuat cercetări, pornind de la raporturile diplomatice și politice dintre Moscovia, Imperiul otoman, Polonia, hanatul Crimeei și Imperiului habsburgic.

Incheierea este o sinteză a cercetărilor, formulată în concluzii laconice, dar adecvate.

Și totuși, în pofida celor menționate, se constată anumite neajunsuri ale cărții prezentate, neajunsuri care nu în mod obligatoriu se datorează autorului. Astfel, lasă de dorit aspectul grafic și tirajul mic al ediției, care, după părerea noastră, au meritat ceva mai mult. Remarcăm că lucrarea ar fi avut de câștigat fiind alăturate hărți politice de epocă, imagini ilustrative ori o anexă cu mici pasaje extrase din documentele referitoare la Țara Moldovei, toate acestea amplificând și valoarea cercetării.

În pofida observațiilor enunțate, care nu au menirea să reducă meritul autorului, considerăm că prin apariția acestei lucrări s-a introdus în circuitul științific un component de valoare și vădit interes. Ținând cont de faptul că problema dată vizează atât istoria Rusiei, cât și cea a românilor, în special a Moldovei, poate ar fi binevenite traducerea și editarea monografiei în limba rusă. În orice caz, putem pretinde cu certitudine că istoriografiei române contemporane i s-a făcut un apreciable serviciu, dat fiind dificultatea accesului pentru istoricii din România în bibliotecile și, mai ales, în arhivele Federației Ruse.

Eduard Baidaus

EVUL MEDIU TIMPURIU ÎN MOLDOVA
(PROBLEME DE ISTORIOGRAFIE ȘI ISTORIE URBANĂ).
COORDONATOR — DEMIR DRAGNEV,
CHIȘINĂU, 1994, 170 p.

Fiind al zecelea la număr dintr-un șir de culegeri tematice de studii, consacrate istoriei medievale a Moldovei, volumul recenzat inserează lucrări ale unor cercetători din Chișinău, Moscova, București și Iași. Autorii sus-numitei culegeri și-au propus de a aborda într-un mod nou problemele-cheie ale istoriei țării bazându-se pe numeroase argumente.

Primul articol, semnat de A. Eșanu *Intemeierea Statului Moldovenesc (interpretări și comentarii după «Letopisețul Țării Moldovei» de Gr. Ureche)*, examinează cronicile din sec. XV—XVII. Autorul își propune drept scop «de a demonstra cum s-au derulat evenimentele în legătură cu «descălecarea» țării de la mijlocul sec. al XIV-lea», în urma cărora s-a format Statul Moldovenesc, cât și de a arăta «felul în care au fost văzute ele de către cronicarii noștri până la Gr. Ureche și de aici ce au urmat după el» (p. 11). În urma unei analize profunde a cronicilor, autorul a ajuns la următoarele concluzii: cronicarii «au văzut în acest eveniment de „începutura moșilor...”, adică a Țării Moldovei, un moment de cotitură, din care decurg toate câte au avut să se întâmple pe această parte de pământ românesc de la est de Carpați până în sec. al XVII-lea.

A doua concluzie este că oricât de mari eforturi nu au depus cronicarii de a reflecta acest eveniment, din lipsă aproape totală de izvoare autentice, mai ales, nu au izbutit să restabilească tabloul complet al desfășurării acestui eveniment. Și ultima idee este aceea că Gr. Ureche, pentru reflectarea perioadei «descălecăturii», a apelat în opera sa și la un izvor scris, la cronica internă numită de el «letopisețul moldovenesc» (p. 39—40).

Articolul lui A. Eșanu prezintă interes și prin faptul că pentru prima dată în istoriografie se cercetează aportul lui Gr. Ureche la studierea întemeierii Țării Moldovei.

Următorul articol, al lui M. D. Matei (București), *Sugestii cu privire la abordarea problemei genezei și evoluției orașului medieval românesc extracarpatic*, abordează problema civilizației urbane, începând cu epoca geto-dacică, când existau «*dașae*» dacice fortificate și până în sec. al XIII-lea când avea loc procesul de formare a statalității feu-

dale românești. Autorul menționează că prezența «davae»-lor indică existența «rădăcinii civilizației urbane... În formă embrionară încă în perioada preromană» (p. 44).

Autorul analizează detaliat procesul formării civilizației urbane, definind clar noțiunea de viață urbană la fiecare etapă a existenței ei.

M. D. Matei evidențiază două perioade care au întrerupt procesul civilizației urbane: 1) sec. V—IX, când se observă elemente de stagnare și chiar de încetare a vieții orașenești, și 2) sec. XI—XII, care s-a desfășurat sub influența năvălirii nomazilor. Tocmai aceasta a devenit, după părerea autorului, factorul care a încetinit procesul urbanizării în regiunea Carpato-Dunăreană în comparație cu țările mai dezvoltate din Europa și a determinat, de asemenea, structura orașelor. Autorul menționează particularitățile regionale de dezvoltare a orașelor și specificul vieții orașenești în perioada sec. XIV—XVI, cercetează rolul comerțului și al negoțului.

Articolul prezentat de N. Russev (Chișinău) și I. Konovalova (Moscova) *Hoarda de Aur în viața orașelor din spațiul dintre Nistru și Dunăre* este dedicat problemei vieții urbane în condițiile dominației statalității Hoardei de Aur pe teritoriul aflat mai la vest de Nistru. Problema cercetată prezintă interes și prin faptul că anume în această perioadă este etapa incipientă a evoluției societății moldovenești feudale pe teritoriul de la est de Carpați. În esență, în sud-estul și nord-estul teritoriului Carpato-Dunărean se dezvoltau fenomene istorice de același ordin. Printre problemele abordate în articol menționăm: aportul istoric al Hoardei de Aur la aspectul orașelor apărute sau care s-au pomenit în hotarele ei și care mai târziu, parțial, au intrat în componența Moldovei feudale. Autorii, bazându-se pe rezultatele investigațiilor arheologice și izvoarele scrise fac o prezentare amplă a unor asemenea orașe ca Licostomo, Chilia, Cetatea Albă, Isaccea și ajung la concluzia că bunăstarea orașelor de tip caracteristic Hoardei de Aur depindea de bunăstarea statului, de care ele au fost create. O dată cu retragerea Hoardei de Aur, au dispărut și orașele de pe Răut și Botna, iar celelalte orașe, cu vechi tradiții istorice, s-au păstrat în epoca următoare, purtând ceva și din moștenirea tătaromongolă (p. 101).

Menționăm însă că autorii, atunci când s-au referit la lucrarea lui V. Egorov, trebuiau să amintească articolele lui recente în care se menționează că nu exista o așa-numită armată tătaromongolă, dar o armată pur mongolă și că noțiunea de Hoardă de Aur este atribuită la perioada mult mai târzie (veacul al XVI-lea).

Următorul articol este semnat de I. Konovalova (Moscova) — *Exportul de grâne prin porțile litoralului de Nord-Est al Mării Negre în secolul al XIV-lea și importanța lui pentru dezvoltarea economică a regiunii* prezintă date concrete din surse necunoscute până în prezent. Autoarea face concluzii profunde despre însemnătatea neordinară a comerțului italian pentru dezvoltarea social-economică a litoralului de Nord-Vest al Mării Negre.

În particular se demonstrează teza conform căreia negustorii italieni s-au instalat pe pământul dintre Nistru și Dunăre în sec. al XIII-lea, atunci când relațiile marfă-bani pe acest teritoriu nu erau suficient dezvoltate și nu exista concurență. De aceea negustorii italieni erau cointeresați să exporte grâu și alte produse agricole din regiune și aceasta purta un caracter de exploatare a populației locale. Dar, conform opiniei autoarei, în perspectivă istorică comerțul italian a avut o anumită influență pozitivă asupra economiei Moldovei. Statul moldovenesc, care includea în hotarele sale în sec. XIV—XV Cetatea Albă și Chilia, s-a integrat în sistemul de relații economice al litoralului Mării Negre. Negustorii moldoveni luau cunoștință de metodele înaintate ale timpului de dirijare a comerțului; comerțul internațional stimula dezvoltarea orașelor moldovenești și aducea venit în harnaul de stat (p. 122).

În articolul *Originea și evoluția teritorială a orașului Suceava: fenomenul urban și concentrarea urbană* Em. T. Emandi (Iași) cercetează particularitățile urbanizării în Moldova, luând ca exemplu orașul Suceava. Autorul conchide că «procesul de urbanizare în Moldova a avut un ritm diferit față de alte zone și nu a atins aceeași amploare pe întreg spațiul est-carpatic. Marea varietate a tipurilor de așezări, cât și expresia particulară, pe care o capătă așezările în cadrul aceluiași timp, permit să se vorbească despre personalitatea și specificul fiecărei localități, care a devenit centru urban în decursul evului mediu» (p. 126). Pe parcursul cercetării Em. I. Emandi prezintă în ansamblu istoria evoluției teritoriale a orașului Suceava de la întemeiere până în prezent.

Culegerea se încheie cu articolul semnat de L. Polevoi și P. Sovetov *Orânduirea economică a populației est-romanice din regiunea Balcanilor și Carpaților în evul mediu timpuriu: unele rezultate și perspectivele cercetărilor*, unde se abordează una din cele mai complicate și discutabile întrebări — viața cultural-economică a populației est-romanice din Carpați și Balcani în sec. X—XIV. Autorii consideră că tipurile de organizare cultural-economică ale acestei populații din spațiul Carpato-Dunărean erau determinate de poziția geografică a așezărilor și nicidecum de deosebiri de caracter etnic. Nu ne vom opri la analiza acestui articol, deoarece ea a fost deja analizată și detaliat prezentată de către coordonatorul culegerii prezente D. Dragnev, care în introducerea a accentuat importanța acestei probleme în știința istorică contemporană (p. 6—7).

În concluzie este necesar de subliniat că lucrarea prezentată a fost alcătuită de cercetători din diferite orașe, care și-au concentrat investigațiile științifice în jurul a două mari probleme: istoria urbană și istoriografia evului mediu timpuriu în Moldova. E de dorit ca tradiția secției de istorie medie a Institutului de Istorie al A.Ș.M. în editarea unor asemenea culegeri să continue.

Larisa Zabolotnaia

VLADIMIR MISCHIEVCA, ION NEGREI, ALEXANDRU NICHITICI,
SIMBOLURILE ȚĂRII MOLDOVEI
(DIN ISTORIA VEXILOLOGIEI
ȘI SIGILOGRAFIEI HERALDICE MOLDOVENEȘTI
DIN SEC. XIV—XIX), CHIȘINĂU, «ȘTIINȚA», 1994, 126 p.

Lucrarea recent-apărută (Coordonator — D. Dragnev, doctor habilitat în istorie) face parte dintr-un domeniu insuficient cercetat în istoriografia noastră, cel al disciplinelor istorice speciale.

Acesta este primul studiu monografic în care a fost analizată în linii mari evoluția vexilologiei și a sigilografiei moldovenești în secolele XIV—XIX. De ce s-a întâmplat aceasta tocmai acum? Credem că aceasta s-a datorat în mare parte și faptului ce îl menționează autorii înșiși: «Până mai ieri problema vizând culorile naționale ale drapelului, subiectul stemelor și ale celorlalte simboluri heraldice ale Moldovei, în virtutea unor factori, în special a celor de ordin subiectiv (ignorându-se în mod intenționat de către istoriografia oficială), s-a aflat în afara cercetărilor istoricilor din Republica Moldova» (p. 3).

Lucrarea apărută, credem, va da un imbold spre cercetări sistematice în domeniul dat. Aceasta este important atât pentru progresul disciplinelor speciale ale istoriei, cât și pentru întreaga medievistică. Medieviștii (și suntem siguri că nu numai ei) tot mai mult vor lua în considerare și rezultatele științifice din aceste domenii.

Lucrarea recenzată este alcătuită din: *Cuvânt înainte* (p. 3—6); *Introducere* (p. 7—22); capitolul I: *Vexilologia heraldică moldovenească în sec. XV—XX* (p. 23—92) și capitolul II: *Sigilografia heraldică a Țării Moldovei în sec. XIV—XIX* (p. 93—126).

Chiar de la bun început, autorii au menționat că «Problema dată necesită o abordare științifică mai detaliată... Se cere o analiză complexă a tuturor mențiunilor sau cel puțin a celor mai semnificative informații despre steagurile moldovenești pe parcursul evului mediu și a epocii moderne, precum și studierea vastei istoriografii consacrate acestei tematici» (p. 4). Pe parcursul expunerii materialului autorii s-au străduit să reanalizeze sarcinile enunțate mai sus.

În *Introducere* se face o analiză generală a simbolurilor și se pune baza teoretică a lucrării. Aceasta a fost posibil, credem noi, datorită cunoașterii și folosirii cu multă chibzuială a istoriografiei române și ruse. Se face o concisă descriere a evoluției noțiunii de «simbol», începând cu perioada antichității. Se arată care sunt cele mai importante funcții ale simbolului. În continuare autorul *Introducerii* (V. Mischevca) analizează rolul culorii atât în simbolistică, cât și în heraldică.

În final autorul conchide: «Funcția principală a simbolisticii naționale de stat — Drapelul, Stema, Imnul — a fost și rămâne consolidarea etnică, unirea și mobilizarea națiunii» (p. 17).

Capitolul I, fiind de bază, este alcătuit din cinci paragrafe. Acest capitol ocupă partea cea mai mare a lucrării, fapt ce se explică după noi, în primul rând, prin faptul că vexilologia, în general, și cea moldovenească, în particular, a fost mai puțin cercetată până în prezent; în al doilea rând, acestea sunt «problemele» proprii lucrărilor colective — e foarte greu ca toate compartimentele lucrării să fie echilibrate (ele fiind scrise de autori diferiți). În paragraful 1 cercetătorii (V. Mischevca și I. Negrei), într-un mod accesibil, prezintă noțiunile generale de *vexilologie*. Este făcută o analiză minuțioasă a tipurilor și categoriilor de steaguri, a elementelor componente ale lor.

În paragraful 2 sunt descrise cele mai vechi steaguri moldovenești, un rol aparte acordându-se descrierii steagurilor domnești ale lui Ștefan cel Mare.

Este relevat rolul și importanța steagurilor în evul mediu. Autorii consemnează că «steagurile erau folosite și ca atribute inseparabile ale misiunilor diplomatice moldovenești în țările străine» (p. 43).

În paragrafele 3 și 4 un loc important este rezervat steagurilor moldovenești din sec. al XVII-lea și ale epocii fanariote. Pe lângă descrierea steagurilor cunoscute în istoriografia română, cercetătorii, pe baza investigațiilor documentare efectuate în Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, au introdus în circuitul științific descrierea steagurilor militare ale unităților militare «Valahe» încadrate în armata rusă, în timpul războiului ruso-turc din anii 1735—1739. Autorii menționează că «pe aceste modele de steaguri militare din secolul al XVIII-lea ale unităților moldovenești («Valahe») din cadrul armatei ruse e prezentă simbolica națională a Moldovei — tradiționalul cap de bour. Deși în cazul dat Simbolul Moldovei are o poziție de subordonare față de emblema Rusiei — pajura bicefală» (p. 53).

Ultimul paragraf din acest capitol reflectă evoluția steagurilor din epoca modernă. La început sunt descrise «Steagul cel mare» al lui Tudor Vladimirescu. Autorii ajung la concluzie că, «deși Revoluția de la 1821 din Principatele Române a suferit înfrângere, ea a avut urmări binefăcătoare atât pentru Țara Românească, cât și pentru Moldova, printre care se înscrie, în primul rând, restabilirea domniilor pământene. Aceasta a însemnat un prim pas spre restabilirea independenței celor două țări. Evident, acest lucru a pus la ordinea zilei și stabilirea simbolisticii noi a steagurilor» (p. 61). În continuare se acordă o atenție deosebită istoriei afirmării Tricolorului național ca atribut al simbolisticii oficiale politico-militare. Sunt descrise steagurile din perioada revoluției din 1848.

După ce teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat în 1812 de Imperiul țarist, aici s-a abrogat dreptul de a avea steaguri militare și drapel național. Autorii analizează stemele Basarbiei și ale ținuturilor ei. În 1917 o dată cu mișcarea de eliberare națională a reapărut tricolorul, descris de autori, precum și stema Republicii Democratice Moldovenești.

În general, se poate afirma că dnii V. Mischevca și I. Negrei au folosit la maxim lucrările la această temă atât ale istoriografiei române, cât și ruse și au prezentat un tablou integral al istoriei vexilologiei moldovenești din perioada sec. XV—XIX. Capitolul este bogat ilustrat. La sfârșitul lui se dă o «Bibliografie selectivă», ce poate fi ca un bun instrument de lucru pentru cercetători.

Capitolul II, scris de Al. Nichitici, ocupă un volum mai mic în comparație cu primul. El este alcătuit din două paragrafe. În paragraful 1 se face o analiză generală a sigiliului domnesc. Autorul remarcă: «în paginile ce urmează am căutat să expunem doar unele aspecte din istoria sigilografiei (sfragisticii) domnești a Țării Moldovei în sec. XIV—XIX, extrăgând concluzii atât în ceea ce privește modelul sigiliilor, cât și semnificația lui» (p. 95). Cercetătorul clasifică sigiliile domnești, analizează cu meticulozitate șnururile folosite pentru atârănarea sigiliilor domnești, descrie sigiliile boierești. În paragraful 2 autorul, într-o formă concisă, analizează evoluția heraldică a sigiliilor domnești ce s-au păstrat până în zilele noastre. E arătată evoluția Stemei Moldovei de pe sigiliile domnești. Considerăm că ar fi fost binevenită o utilizare cu mai multă acribie a vastei literaturi ce se referă la acest compartiment. Menționăm că materialul din acest compartiment este, de asemenea, bogat ilustrat și are o bibliografie selectivă.

Totuși lucrarea ar avea de câștigat dacă ar fi avut, cel puțin, un glosar heraldic și un rezumat în limbile moderne (inclusiv în limba rusă), fiind totodată editată într-o formă poligrafică mai adecvată cerințelor față de asemenea ediții.

Înregistrând cu satisfacție apariția acestei monografii, conchidem că, deși are un volum nu prea mare, însemnătatea cărții constă în faptul că umple o lacună în disciplinele istorice speciale și, mai ales, pentru că răspunde la mai multe întrebări disputate vizavi de Simbolurile de Stat ale Republicii Moldova.

Vladimir Tcaci

VALORI ȘI TRADIȚII CULTURALE ÎN MOLDOVA
(CULEGERE DE STUDII)
SUB REDACTIA LUI ANDREI EȘANU,
MEMBRU CORESPONDENT AL A.S.M.,
CHIȘINĂU, «ȘTIINȚA», 1993, 232 p.

Culegerea de față este prima lucrare a grupului de creație «Istoria culturii moldovenești» înființat în 1990 pe lângă facultatea de istorie a Universității de Stat din Moldova. Apariția acestei cărți e binevenită și justificată cel puțin din trei puncte de vedere. În primul rând, amploarea și importanța temelor. În al doilea rând, pentru punerea în discuție a unor momente chemate să verse lumină asupra anumitor «pete albe» în istoria culturii noastre. În al treilea rând, pentru că e una din primele lucrări preocupate, în special, de oglindirea unor probleme de istorie a culturii spirituale românești din Moldova, acordând o deosebită atenție operelor și activității iluștrilor noștri înaintași: Grigore Ureche, Mitropolitul Petru Movilă, Vasile Lupu, Nicolae Milescu, Mitropolitul Varlaam, Dimitrie Cantemir ș. a.

Culegerea cuprinde 12 articole în care sunt abordate diferite probleme cum ar fi istorismul folclorului, barocul în cultura Moldovei din sec. al XVII-lea, etnogeneza poporului român în lumina unor date filologice, ocrotirea monumentelor și evoluția romanului în perioada 1970—1980.

Ediția de față începe cu articolul lui Sergiu Moraru *Folclorul haiducesc, istorism și ficțiune artistică*. Pe baza unui material deosebit de bogat autorul arată că în materialul folcloric personajele istorice ale haiducilor sunt redată în mare parte subiectiv, întrucât în balade e prezentă mai curând atitudinea poporului față de erou decât adevărul istoric. Articolul prezintă interes și printr-un șir de aspecte privind problema haiduciei la popoarele vecine: ucrainenii, bulgarii, sârbi ș. a. (oprischi, clefți...).

Ștefan Lupan în articolul *Prezențe culturale antice în Moldova medievală încearcă să evidențieze principalele elemente de cultură antică greco-romană de origine, atât în tradiția populară, cât și în folclor, filologie și filozofie*. Astfel, obiceiurile au păstrat amintirea istoriei lui Traian, iar troienile de zăpadă erau dorite de agricultori pe pământurile de la care așteptau roada, îmbogățind ritualul românesc de urare a începutului Anului Nou. Pe baza materialului filologic, autorul arată că limba română a păstrat multe nuanțe din cultura grecilor și romanilor. Folosind un bogat material factologic, autorul argumentează influența considerabilă a culturii grecești și romane asupra lui Nicolae Milescu, Eustatie Logofătul, Grigore Ureche, Ion Neculce, Miron și Nicolae Costin, Varlaam și Dosoftei, Dimitrie Cantemir.

Cercetătoarea Valentina Pelin în articolul *Despre vechimea unor manuscrise ale operei «Varlaam și Ioasaș»* întreprinde o încercare de cercetare riguroasă a datării manuscriselor păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 2119, care aparținuse bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (Chițcani) și a variantei române a unui manuscris de tipul Varlaam și Ioasaș, având nr. 1487, care se păstrase la Centrul de cercetare și propagare a literaturii «M. Kogălniceanu» (Fostul Muzeu de Literatură) din Chișinău.

Emil Dragnev în articolul *Cultura Moldovei în sec. al XVII-lea și barocul european* pune în discuție «cazul moldav» în barocul european legat în planul general de evoluție a ideii creștine ortodoxe, arătând că, deși cultura Moldovei medievale din perioada discutată se sincronizează cu evoluția culturii europene, totuși nu se identifică cu ea, rămânând un fenomen autohton și nu o periferie barocă cum era privită în cadrul culturii întregii Europe Centrale. Articolul prezintă un interes aparte și prin încercarea de viziune filozofică a problemei.

Andrei Eșanu în articolul *Caracterul pluristratificat al cronicii lui Grigore Ureche*, în urma unei analize profunde demonstrează caracterul pluristratificat al operei «Leto-

pisețul Țării Moldovei», arătând că «Letopisețul» lui Grigore Ureche are la bază așa-numitul «Letopiseț Moldovenesc anonim» (atribuit de P. Panaiteșcu lui Eustatie Logofătul), care este rezultatul unei munci îndelungate a multor generații de cărturari moldoveni, la care în anii '30—'40 ai sec. al XVII-lea se adaugă al doilea și cel mai important strat aparținând lui Grigore Ureche. Deci paternitatea «Letopisețului» atribuită unei singure persoane trebuie considerată convențională, deoarece fiecare din copiiști au venit cu unele contribuții, ocupându-și locul în țesătura cronicii.

Gheorghe Bobână în articolul «Cazania» lui Varlaam și «Evangelia pentru învățătură» de Petru Movilă întreprinde o analiză paralelă a lucrării Mitropolitului Varlaam «Carte românească de învățătură» și «Evangelia pentru învățătură» a Mitropolitului Kievului Petru Movilă, arătând că, deși au surse comune, sunt totuși două opere deosebite, fiind lucrări caracteristice noilor tendințe umaniste în cultura românească și ucraineană din prima jumătate a sec. al XVII-lea, iar prin ideile similare exprimate în ambele lucrări se vede un caracter comun de dezvoltare culturală a civilizației sud-est europene.

Despre un important monument cultural, unicui exemplar cunoscut până azi în Republica Moldova, al cărții Mitropolitului Moldovei Varlaam «Carte românească de învățătură», apărută la Iași în 1643, ne relatează articolul Claudei Slulu «Cartea Românească de învățătură...», note și marginalii. Cercetătoarea a contribuit la descifrarea și datarea multor inscripții marginale efectuate de diferiți cititori pe parcursul aproape a trei secole pe un exemplar al «Cazaniei» care se păstrează la Biblioteca Științifică Centrală a A. Ș. M.

În articolul lui Dumitru Grama *Cartea românească de învățătură din 1646 — monument de bază a culturii juridice a Moldovei* se face o analiză a cadrului istoric și juridic al Țării Moldovei în perioada premergătoare codului de legi editat în 1646. Autorul este de părere că editarea acestui cod de legi a fost de o necesitate stringentă pentru instanțele judecătorești din Moldova și a jucat un rol însemnat în procesul de instruire a celor ce doreau să însușească materia dreptului. Cercetătorul, pe baza unui material documentar concret, expune părerea că codul de legi din 1646 era aplicat în instanțele din Basarabia, chiar și după anexarea ei de către Rusia în 1812.

Ion Negrei în articolul *Activități cultural-bisericești la mănăstirea Căpriana* face o încercare de a urmări etapele principale ale vieții culturale și bisericești de la întemeierea mănăstirii în sec. al XV-lea până la începutul sec. al XX-lea.

Articolul lui Andrei Hâncu *Precizarea etnogenezei volohilor văzută din unghi filologic* este o tentativă de a relua în discuție, din punct de vedere filologic, problema etnogenezei «volohilor», scoțând la iveală un anumit material documentar etnocultural și lingvistic referitor la formarea poporului român în general. Pe alocuri, mai ales în unele trimiteri, autorul depășește cadrul academic al expunerii trecând la un stil publicistic.

Gheorghe Nicolaev în articolul *Unele aspecte ale ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în R.S.S. Moldovenească (anii 1940—1980)* elucidează procesul ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în perioada totalitarismului. Argumentându-și tezele, având la temelie date documentare, autorul arată influența nefastă asupra patrimoniului nostru cultural a hotărârilor partidului comunist și ale statului sovietic. În articol se menționează că una din cele mai importante cauze a distrugerii patrimoniului național a fost lupta comuniștilor cu manifestările naționale și sentimentele religioase ale cetățenilor. Articolul prezintă interes și prin propunerile pe care le face autorul pentru oprirea procesului de distrugere catastrofală a monumentelor.

Incheie culegerea articolul Mariei Lungu *Tendințele dezvoltării românului moldovenesc în anii 1970—1980*. Analizând problema respectivă în contextul social-politic al timpului, autoarea arată că așa-numita comandă de stat s-a infiltrat și în procesul de creație, ceea ce nu a permis o întrupare veritabilă a realității social-psihologice și etico-morale din republică.

Culegerea relevă în mod consecvent viziunea autorilor în problema moștenirii noastre culturale și spirituale. Prezența unor greșeli de tipar (când se tipărește cititor în loc de citor (p. 91 ș. a.)) nu scade valoarea acestei cărți, care prezintă interes nu numai pentru cercetătorii științifici, ci și pentru toți cei care se interesează de istoria culturii noastre.

Nicolae Fuștei

GH. PLATON, V. RUSSU, GH. IACOV, V. CRISTIAN
ȘI I. AGRIGOROEI, *CUM S-A ÎNFĂPTUIT ROMÂNIA MODERNĂ*,
IAȘI, 1993

Prin străduința și erudiția autorilor, monografia în cauză prezintă cu un lux de amănunte procesul constituirii României moderne, cuprinzând în plan cronologic începutul sec. al XVIII-lea până la Marea Unire. În acest context, lucrarea e un studiu complex abordat în spirit de unitate și continuitate organică a evoluției societății. Monografia presupune urmărirea procesului de cristalizare a unor proiecte de reforme, apoi măsura și modul în care au fost transpuse în practică.

La baza tuturor problemelor din monografie stă noțiunea de modernizare. Modernizarea, care dă expresie procesului continuu și complex al creșterii, dezvoltării, perfecționării și devenirii lumii moderne, ar elucida, după părerea autorilor, problemele în cauză într-o perspectivă apropiată de cerințele actuale ale istoriografiei. Astfel, modernizarea nu mai apare drept un simplu subiect de cercetare, ci devine un obiect al evoluției însăși.

Capitolul I, pregătit de academicianul Gh. Platon, prezintă o amplă analiză teoretică și istoriografică a procesului de trecere de la epoca medievală la cea modernă. Autorul evidențiază și fondează prezența a câteva etape pe parcursul desfășurării acestui proces.

1. Epoca fanariotă, care se împarte în două perioade: până la pacea de la Kuciuk Kainardgi (1774) și de la acest eveniment până la revoluția din 1812. Referitor la etapa respectivă autorul ajunge la concluzia că modernizarea nu a fost și nici nu putea să fie din capul locului un rezultat deliberat al unei strategii globale, bine conturate, de aceea la începuturile sale nu a reprezentat un scop în sine, a fost o consecință a evoluției istorice înfăptuindu-se spontan. Fără să vrea, fanarioții revoluționează țările române, autorizează progresul, iar sistemul pe care l-au introdus și l-au reprezentat și-a pus pecetea asupra perioadei de trecere, marcând și influențând fenomenele complexe, care au pregătit instaurarea în Principate a formelor de viață noi, moderne, capitaliste.

2. Etapa care a urmat Revoluției de la 1821. În cuprinsul acesteia din urmă se analizează evenimentele Răscoalei lui Tudor Vladimirescu, domniile pământene, Revoluția de la 1848 și perioada Domniilor Convenției de la Balta—Liman.

În perioada care a urmat Unirii Principatelor modernizarea (constituirea structurilor sociale, politice, a infrastructurii, a culturii și ideologiei noi) a reprezentat o preocupare înscrisă în strategia activității politice conform unor programe și planuri de viitor.

Capitolul II, elaborat de V. Russu, elucidează evenimentele politice interne ale deceniului cuprins între instaurarea monarhiei constituționale și cucerirea Independenței de stat (1866—1876). Acest deceniu s-a caracterizat printr-o intensă luptă politică între burghezie și moșieri, luptă ce-și avea izvorul în problema fundamentală a epocii: calea strategică pe care trebuia să o urmeze statul român.

Pornind de la necesitatea reliefării continuității procesului de modernizare, domnia lui A. I. Cuza și noul regim al monarhiei constituționale sunt privite ca evenimente ce decurg unul din altul și între care există o interdependență. După părerea autorului, detronarea lui Cuza nu poate fi considerată drept o piatră de hotăr între două epoci istorice, așa cum se trata adesea în istoriografia română. Din aceste considerente, confruntările politice din deceniul premărgător cuceririi independenței nu pot fi explicate decât în strânsă legătură cu perioada domniei lui A. I. Cuza.

În *capitolul III* al lucrării prezente Gh. Iacob vine cu intenția de a oglindi strategia dinamică și dimensiunile dezvoltării României de la Independență la Marea Unire. Un șir de scheme, tabele comparative, cifre selectate minuțios de autor indică la realizări de excepție în industrie, transport, comerț, construcții etc.; pe de altă parte, autorul subliniază decalajul dintre dezvoltarea industrială și situația dezvoltării agriculturii la sate. Stadiul de modernizare care a fost atins în preajma anului 1918 trebuie explicat prin prisma decalajului dintre necesitățile de dezvoltare a țării și posibilitățile existente. Numai Marea Unire va crea condiții pentru un echilibru al raportului dintre necesitățile și posibilitățile de modernizare ale României. Autorul insistă asupra ritmu-

lui modernizării, fapt care a fost direct influențat de evoluția raporturilor dintre liberali și conservatori.

Capitolul IV, pregătit de V. Cristian, conține o amplă analiză a politicii externe a României, a activității diplomatice române în vederea întăririi în continuare a independenței statale și desăvârșirea idealului național — Marea Unire. În capitolul respectiv autorul ajunge la concluzia existenței unui paradox — depășirea într-un ritm rapid a distanței ce separă România de statele europene înapoiate în privința activității diplomatice. Găsim un material, bine argumentat, privitor la activitatea diplomatică română în timpul războiului din 1877—1878 și în încheierea tratatului de pace de la San-Stefano și Congresului internațional de la Berlin.

Obiectivului fundamental în istoria poporului român — Marea Unire — îi este consacrat *capitolul V* semnat de I. Agrigoroaiei. Intregirea României a fost realizată pe cale democratică, prin adunări cu caracter plebiscitar — acesta este crezul autorului.

Printr-un efort colectiv, cercetătorii ne-au dăruit o carte vie, un sistem de cunoștințe bine expuse și argumentate. Accesibilitatea expunerii materialului nu a avut de suferit în pofida faptului că au fost citate multiple documente ale epocii și un șir de termeni de specialitate.

Riguroasă în analiză și clară în structură, lucrarea dată reprezintă o certă reușită științifică a istoriografiei contemporane, care va trezi negreșit un viu interes al istoricilor, cât și al cititorilor de rând.

Ludmila Pavlova

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL «ASTRONOMUL NICOLAE DONICI — 120 ANI DE LA NAȘTERE»

La 7—9 septembrie 1994 la Chișinău a avut loc simpozionul științific internațional «Astronomul Nicolae Donici — 120 ani de la naștere», organizat de Prezidiul Academiei de Științe a Republicii Moldova, Ministerul Culturii al Republicii Moldova, Universitatea de Stat din Moldova și Institutul de Istorie al A.Ș.M. La lucrările simpozionului au participat savanți din Moldova și România. Se preconiza sosirea oamenilor de știință din Franța, Rusia și Ucraina, țări de care a fost legată viața și activitatea științifică a lui Nicolae Donici, dar, spre regretul nostru, din diferite motive, invitații nu au avut posibilitate să asiste la lucrările simpozionului.

Remarcabila personalitate de știință cu renume mondial, aproape necunoscut până nu demult, astronomul Nicolae Donici, descendent din vestita dinastie culturală și a demnitarilor de stat din Moldova, s-a născut la 1(13) septembrie 1874 în localitatea Petricani.

Absolvind în 1893 gimnaziul nr. 1 (Richelieu) din Odesa, Nicolae Donici și-a continuat studiile la facultatea de fizică și matematică a Universității Novorosiisk din Odesa, pe care a absolvit-o în 1897 cu diplomă de gradul I. Fiind student, Nicolae Donici a fost preocupat de cercetările științifice, efectuând analiza spectrografică a meteoritului căzut în 1881 în apropierea coloniei germane Grossliebenthal de lângă Odesa, publicând rezultatele obținute în *Revista Astronomică* din Germania în 1898.

În același an Nicolae Donici s-a transferat cu serviciul de stat la Sankt-Petersburg (domnia sa a deținut diferite posturi în cancelaria Consiliului de Stat al Rusiei dizolvat după revoluția din octombrie 1917), unde stabilește și întreține relații de strânsă colaborare științifică cu Observatorul Pulkovo și Societatea Astronomică din Rusia, membru al căreia a fost ales în 1899, cu astronomii și astrofizicienii cu renume din Rusia (academicienii Fiodor Bredihin, Oskar Baklund, Aristarh Belopolski etc.). Nefiind în statele Observatorului Pulkovo, Nicolae Donici, cu permisiunea directorului O. Baclund, folosind mijloacele bănești proprii, procură instrumente astronomice și organizează un laborator propriu, unde se ocupă cu cercetările științifice în timpul liber de la serviciul de stat.

Probabil, anume faptul de o mare raritate că nobilul Nicolae Donici, nefiind angajat în statele instituțiilor academice și universitare, efectua cercetările științifice din mijloacele proprii a servit drept motiv de a atribui marelui savant calificativul «astronom-amator», înțeles ulterior în sens negativ. Referindu-se la acest aspect, participanții la simpozion au respins categoric o atare interpretare, de comun acord constatând că prin această formulă trebuie înțeles nu diletantismul, ci atașamentul dezinteresat al lui Nicolae Donici față de știința astronomică.

Din proprie inițiativă sau la solicitarea Academiei de Științe din Sankt-Petersburg și a Societății Astronomice din Rusia de nenumărate ori s-a deplasat peste hotarele Imperiului țarist (Egipt, Algeria, Spania, Portugalia, Cambodjia (Campucia), insula Sumatra etc.), unde a organizat și a efectuat cercetări astronomice vizând eclipsa Soarelui. Rezultatele științifice obținute le-a publicat în diferite reviste științifice de prestigiu din Rusia și Europa Occidentală, fiind înalt apreciate de colegi. Pentru meritele în studierea Soarelui și în semn de recunoaștere a autorității științifice în domeniul dat, în 1907 Nicolae Donici a fost ales reprezentant al Rusiei în Comisia pentru studierea eclipsei Soarelui a Uniunii Internaționale pentru cercetarea Soarelui formată în 1904.

În 1908 Nicolae Donici fondează la Dubăsari Vechi observatorul astronomic particular dotat cu cele mai moderne instrumente și considerat unul dintre cele mai avansate observatoare ale timpului din sud-estul Europei, ceea ce a permis realizarea unor lucrări de clasă internațională. Ulterior, în special în perioada interbelică, după reîn-

toarcerea în 1917 la baștină, Nicolae Donici, împreună cu colaboratorii săi, a desfășurat aici vaste cercetări științifice.

În 1922 Nicolae Donici a fost ales membru de onoare al Academiei de Științe Române. În același an a participat la lucrările Congresului I al Societății Astronomice Internaționale, fiind ales membru al ei. Nicolae Donici a participat la lucrările tuturor congreselor din perioada interbelică.

După cedarea impusă a Basarabiei Uniunii Sovietice în 1940, Nicolae Donici se retrace în România, iar observatorul din Dubăsarii Vechi este distrus, fiind demontate instrumentele științifice. După instaurarea regimului comunist în România, Nicolae Donici, neavând posibilitate să-și continue activitatea științifică, emigrează în Franța unde a decedat în 1956. Cu 8 ani mai înainte, în perioada de «reorganizare» a Academiei Române, efectuată sub presiunea noului regim politic, Nicolae Donici a fost exclus din rândurile acesteia pentru a fi restabilit după 1989, după prăbușirea regimului comunist în România.

Viața și activitatea științifică fructuoasă a lui Nicolae Donici, aportul domniei sale la dezvoltarea științei astronomice pe plan internațional și moștenirea științifică a renumitului astronom basarabean au fost obiectivele principale ale discuțiilor din cadrul simpozionului.

În cuvântul de deschidere Președintele A.Ș.M., acad. Andrei Andrieș, oglindind succint viața și activitatea științifică a jubiliarului, a relevat meritele și aportul esențial al lui Nicolae Donici la dezvoltarea științei astronomice universale, plasându-l în cohorta personalităților de știință cu renume mondial. Un viu interes a trezit cuvântul de salut al acad. Radu Miron (Iași), reprezentantul personal al Președintelui Academiei Române, care în discursul său a adus la cunoștința asistenței date inedite din biografia marelui savant, a dat o înaltă apreciere activității științifice a lui Nicolae Donici.

Mihail Cibotaru, Ministrul Culturii al Republicii Moldova, Gheorghe Rusnac, dr. hab., prof., Rectorul Universității de Stat din Moldova, au menționat necesitatea valorificării patrimoniului cultural și științific, reabilitării și scoaterii din anonimat a personalităților de știință și cultură originari de pe meleagurile noastre, dar care, în condițiile de tristă amintire ale regimului totalitar, nu au fost valorificați și apreciați la justa valoare.

Date interesante privind biografia marelui savant, precum și dinastia Donici în ansamblu au prezentat dr. Brighita Covarschi (Institutul de Istorie al A.Ș.M.) în comunicarea «Viața și activitatea științifică a lui Nicolae Donici în Rusia» și dr. habilitat Alexandru Roman (Directorul Arhivei Naționale a Republicii Moldova) în discursul «Personalitatea savantului Nicolae Donici în documentele Arhivei Naționale din Republica Moldova».

Prof. Magdalena Stavinschi (Directorul Institutului Astronomic al Academiei Române), folosind în comunicarea sa «Nicolae Donici, personalitate de prim rang a astronomiei universale» metoda comparativă de analiză a operei științifice a savantului și a realizărilor astronomiei universale contemporană lui Nicolae Donici, a conchis că domnia sa prin aportul său la dezvoltarea științei respective s-a plasat în rândul personalităților de știință cu renume mondial, a relevat detaliat rolul savantului în organizarea și activitatea Societății Astronomice Internaționale. La această temă s-a referit și dna Cristiana Blaga (Institutul Astronomic al Academiei Române) în discursul «Nicolae Donici, membru al unor societăți astronomice europene».

Obiectivul comunicărilor prezentate de acad. Haralambie Corbu, vice-președinte al A.Ș.M., «Nicolae Donici, savant umanist», de dnii Mihai Guzun, primarul satului Dubăsarii Vechi, și Ion Novac, Președinte al Asociației pe Acțiuni Dubăsarii Vechi: «Nicolae Donici în amintirile locuitorilor satului Dubăsarii Vechi», a fost reflectarea umanismului marelui savant, care, fiind om cu fire blândă, manifesta permanent o atitudine respectuoasă față de consătenii săi, avea plăcerea să converseze cu ei, nu se sfia să apeleze, când avea nevoie, la sfatul lor și acordându-le asistență la momentele grele de viață.

Trei comunicări au avut ca temă istoria dezvoltării științei astronomice în Moldova. Este vorba de referatul cercetătorului Elvira Botez (Institutul Astronomic al Academiei Române), «Viața astronomică în Basarabia contemporană lui Nicolae Donici»; al dr. habilitat, prorectorului Teodosie Pascenic, doctorilor Vl. Șmakov și L. Șakun (Universitatea de Stat din Moldova), «Cercetările astronomice la Universitatea de Stat din Mol-

dova», și cel al dr. Alexei Găină (Institutul de Istorie al A.S.M.), «Unele considerente privind dezvoltarea științei astronomice în Moldova».

În discursul subsemnatului a fost făcută o scurtă trecere în revistă a evaluării spiritului politico-cultural și științific în Basarabia în epoca modernă.

La finele ședinței în plen a simpozionului s-a acceptat în unanimitate propunerea de a edita un studiu de sinteză alcătuit din trei părți: partea I să cuprindă reeditarea operei științifice a lui Nicolae Donici în partea a II-a să fie incluse amintirile contemporanilor despre astronomul basarabean, iar partea a III-a să fie alcătuită din comunicările prezentate la actualul simpozion.

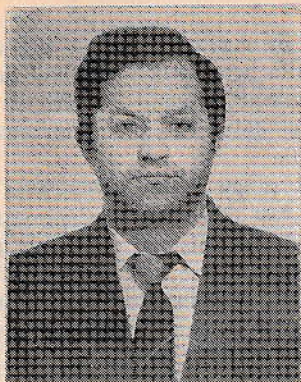
La 8 septembrie participanții la simpozion s-au deplasat la baștina savantului Dubăsarii Vechi, unde în fața fostului conac a fost inaugurat bustul lui Nicolae Donici.

La 9 septembrie, la invitația rectorului Universității de Stat din Moldova, simpozionul și-a continuat lucrările la Centrul de Cercetări Astronomice al Universității, unde părțile interesate au convenit să aprofundeze colaborarea științifică reciproc avantajoasă.

Cu prilejul simpozionului a fost prezentată o expoziție jubiliară de documente, materiale și fotografii, reflectând viața și activitatea savantului. O surpriză plăcută pentru cei prezenți a fost prezentarea în xerocopie a operelor științifice ale lui Nicolae Donici (acele care au fost depistate), editate în diferite reviste științifice, culese și înmănunchate de dna Magdalena Stavinschi într-o mapă impunătoare.

Ion Jarcușchi

IN MEMORIAM

NICOLAE MOVILEANU

Opinia științifică, istoricii și politologii din Republica Moldova au aflat incredibila veste a încetării subite din viață a colegului de breaslă Nicolae MOVILEANU, fiind profund copleșiți de marea nedreptate a deciziei Parcelor.

A încetat să bată inima generoasă a unui cercetător dotat cu calități remarcabile, cu alese însușiri sufletești, fiind unul dintre cei mai buni și mai cunoscuți specialiști în domeniul istoriei contemporane. Vârsta, vioiciunea fizică și intelectuală, activitatea zilnică atât de amplă și complexă — toate acestea ne dădeau dreptul să sperăm că va mai fi încă vreme îndelungată printre istoricii noștri. Soarta însă a fost extrem de nemiloasă.

Nicolae MOVILEANU s-a născut la 8 ianuarie 1948 la Ciuciuleni — Nisporeni, într-o familie modestă de buni și harnici țărani moldoveni, animată de dragostea față de meleagurile natale și de istoria țării. De la părinți și rude a moștenit calități sufletești alese, care i-au călăuzit în viață pașii și i-au împlinit pasiunea pentru istoria patriei, care i-au oferit posibilitatea ca în dificila, dar nobila profesie de istoric să servească cu zel adevărul, obiectivitatea, cinstea. A avut privilegiul de a fi călăuzit la începuturile cunoașterii domeniului Muzei Clio de cei mai buni profesori ai Facultății de Istorie, inițial a Universității de Stat din Moldova, apoi și a Universității «M. V. Lomonosov» din Moscova, absolvită cu succes în anul 1972. Și-a început activitatea didactică și științifică mai întâi în cadrul Universității de Stat din Chișinău. Fiind dornic de a-și aprofunda cunoștințele în omenul investigațiilor istorice, timp de 3 ani (1975—1978) și-a continuat studiile la Aspirantura Universității «M. V. Lomonosov», unde în Consiliul științific specializat (or. Moscova) a susținut cu succes teza de candidat (doctor) în istorie, obținând gradul științific binemeritat.

Fiind posesorul gradului de doctor în istorie, Nicolae MOVILEANU aproape 20 de ani s-a ocupat de munca științifică, a urcat treptele ierarhiei în știință succesiv: colaborator științific superior, secretar științific, director-adjunct și director-interimar al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei. Avea o pasiune extrem de mare față de studierea și elucidarea veridică a celor mai complicate probleme ale istoriei noastre zbuciumate, așa-zisele «pete albe». Printre cele mai controversate probleme ale istoriei contemporane, studiate de distinsul savant, se numără filele tragice ale deportărilor și represaliilor staliniste, colectivizării forțate, «deschiaburirii» voluntariste și exodului populației autohtone din anii '30 etc. S-a impus exclusiv prin lucrări științifice privind istoria celor mai actuale probleme, manifestându-și atitudinea sa civică față de toate nedreptățile abătute asupra poporului. Studiind cu zel documentele din arhive (o parte considerabilă a vieții și-a petrecut-o în anturajul fondurilor Arhivei Naționale și a Arhivei organizațiilor social-politice), a depistat vestigii arhivistice extrem de valoroase și le-a introdus în circuitul științific.

O mare parte din rezultatele obținute prin cercetările întreprinse, colegul Nicolae MOVILEANU le-a valorificat științific printr-o serie de studii publicate în ediții și în reviste de specialitate. De curând finisase lucrarea monografică «File din istoria Transnistriei», mai rămânând proiectate încă multe alte studii. Era autorul permanent al «Revistei de Istorie a Moldovei», «Cugetul», «Moldova și Lumea» ș. a. Materialele publicate demonstrează elocvent gradul temeinic al familiarizării autorului cu problemele abordate, vădind, totodată, documentarea masivă și, în cea mai mare parte, inedită pentru toa-

te aspectele investigate. Intotdeauna l-au preocupat mai cu seamă ineditul problemelor investigate, aflarea și afirmarea Adevărului istoric.

Se știe că istoria, ca disciplină a cunoașterii umane, nu e altceva decât o prelungire, un reflex organic al istoriei vii. Această axiomă se afla permanent în câmpul lui de activitate. Urmând cu certitudine calea grea și anevoioasă pe cărămida afirmării și reafirmării adevărului istoric, fie în activitatea științifică și didactică, fie în întreaga sa activitate socială, a avut istoria noastră contribuții notabile.

Nicolae MOVILEANU a participat activ la numeroase și importante manifestări științifice și culturale de amploare. Cu un referat aparte a fost prezent și la Congresul al VIII-lea Internațional al Academiei Americano-Române de la Chișinău (iulie 1993) cu genericul «Moldova: descoperiri culturale și științifice spre Vest», la Sesiunea științifică «Onisifor Ghibu — 110 ani de la naștere» a prezentat comunicarea «Istoria moldovenilor de peste Nistru în opera lui Onisifor Ghibu» ș. a. În anul 1987 s-a învrednicit de titlul de laureat al Concursului unional (al fostei U.R.S.S.) pentru cele mai bune lucrări de popularizare a științei.

Împreună am participat la diverse manifestări științifice interne și internaționale. Mulți ani am lucrat cot la cot în aceleași instituții științifice, am scris împreună studii și recenzii, dar nimeni dintre noi nu bănuia tainele destinului colegului nostru...

Dispariția prematură a istoricului Nicolae MOVILEANU a însemnat o mare și ireparabilă pierdere pentru noi, pentru opinia științifică din republică. Manifestările bolii necruțătoare l-au răpit familiei în floarea vârstei, breslei istoricilor și cititorilor admiratori în plină putere creatoare. Noi toți am pierdut nu numai un excelent specialist, ci și un om de o rară delicatețe sufletească, cu inima larg deschisă și zâmbetul mereu pe buze. Viața lui ireproșabilă, pasiunea constantă și entuziastă pentru istoria poporului nostru, optimismul, bunătatea inimii sale, precum și valoroasele lui contribuții științifice, vor constitui pentru noi un mare exemplu și un îndemn sacru.

Prin tot ce a realizat Nicolae MOVILEANU, și-a cucerit un loc de seamă între istorici, între oamenii de cultură, în inimile noastre. Noi îi vom păstra veșnic memoria ca un suprem și binemeritat omagiu.

Sit terra levis

Dr. Vasile ISAC

Dr. hab. Alexandru ROMAN

CUPRINS

Articole și comunicări

Gheorghe Nicolaev, <i>Cultura artistică în Republica Moldova sub dominația regimului comunist (anii '60—'80)</i>	3
Vitalie Văratec, <i>Ion Ionescu de la Brad și Basarabia</i>	11
Eugenia Istrati, <i>Unele considerații cu privire la data înființării Partidului Național Moldovenesc</i>	20

Plai natal

Alexei Găină, <i>Contribuții la biografia lui Ion Inculeț</i>	25
Александр Росохацкий, Николай Руссев, <i>Римский мемориальный рельеф из окрестностей Туры</i>	29

Istoriografie

Ștefan Purici, <i>Mișcarea națională românească în Bucovina în anii 1775—1861 în reflectarea istoriografiei ucrainene</i>	39
Ion Chirtoagă, <i>Din istoria Chilie secolelor XIV—XV</i>	44

Documentar

Gheorghe Negru, <i>Documente privind pătrunderea culturii artistice de peste Prut în Basarabia. (Aspecte ale turneelor teatrale românești în Basarabia din a doua jumătate a sec. XIX)</i>	50
--	----

Recenzii și note bibliografice

Ion A. Eremia, <i>Tara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea (Eduard Baidaus)</i>	66
Evul mediu timpuriu în Moldova (probleme de istoriografie și istorie urbană) <i>Larisa Zabolotnaia</i>	68
Vladimir Mischevca, <i>Ion Negrei, Alexandru Nichitici, Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigiologiei heraldice moldovenești din sec. XIV—XIX), (Vladimir Teaci)</i>	70
Valori și tradiții culturale în Moldova (culegere de studii) <i>(Nicolae Fuștei)</i>	72
Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian și I. Agrigoroaei, <i>Cum s-a înălțat România modernă (Ludmila Pavlova)</i>	74

Viața științifică

Simpozionul științific internațional «Astronomul Nicolae Donici — 120 ani de la naștere» <i>(Ion Iarcuțchi)</i>	76
---	----

In memoriam

44-93

11.

Indice 76665

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

CHIȘINAU «ȘTIINȚA» 1995

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 7,8. Tirajul 631. Comanda 20. Prețul 1 l.

Întreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028, Chișinău, str. Academiei, 3.

Adresa colegiului de redacție: 277004. Chișinău, str. 31 August, 82. tel. 23-33-14.

ISSN 0236-3100. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI, 1995, nr. 1, 1-80.